

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ**

ТАВРІЙСЬКИЙ ВІСНИК ОСВІТИ

Науково-методичний журнал

ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ НА КВАРТАЛ

№ 1 (13)

ХЕРСОН

2006

Засновник: Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів

Свідоцтво про державну реєстрацію серія ХС №227 від 3.12.2002 р.

Видається з 2003 року

Редакційна колегія:

Головний редактор А.М. Зубко
Заступник головного редактора Т.Г.Морева
Відповідальний секретар В.В.Кузьменко
Б.М.Андрієвський
Є.П.Голобородько
А.М.Гуржій
М.М.Заброцький
В.В.Клименко
Г.О.Михайловська
О.О.Морев
В.В.Олійник
М.І.Пентиліук
Л.А.Пермінова
Н.А.Побірченко
О.В.Саган
В.А.Семіченко
В.К.Сидоренко
Л.І.Слободенюк
Н.В.Слюсаренко
Н.І.Чабан
Г.С.Юзбашева
Технічний редактор Л.А.Гончаренко

Комп'ютерна верстка – І.В.Воскова, П.Л.Ковальов

Адреса редакції: Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів

вул. Покришева, 41

м. Херсон, 73034

Тел. (0552) 54-02-00

E-mail: suitti@norma4.ks.ua

Редакція рукописів не рецензує і не повертає.

Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Редакція не листується ні з авторами, ні з читачами.

За точність даних, наведених у статтях, відповідають автори.

© *Таврійський вісник освіти, 2003*

ЗМІСТ

<u>Історія освіти</u>	5
Кузьменко В.В. Філософсько-культурологічні теорії формування картини світу людини	5
Слюсаренко Н.В. Становлення народної освіти в Херсонській губернії	14
<u>Наука – школі</u>	22
Андрієвський Б.М. Організація особистісно орієнтованого навчання дітей дошкільного віку	22
Кузьменко Ю.В. З історії становлення культури праці	28
Моїсєєв С.О. Нормативно-правове забезпечення особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання старшокласників	33
<u>Інновація: теорія і практика</u>	40
Болдіна О.В., Саган О.В. Інтегрований підхід до формування економічної грамотності в учнів початкової школи	40
Гончаренко Л.А. Міждисциплінарний підхід до полікультурної підготовки педагогів	46
Шишко Л.С., Блах Е.І. Інформаційні технології як засіб контролю навчальних досягнень особистості	52
<u>Освіта впродовж життя</u>	56
Бабенко В.М. Шляхи підвищення ефективності уроку з фізичного виховання	56
Дяченко В.І. Підготовка громадських інструкторів та суддів із видів спорту на уроках фізкультури та в позаурочний час	59
Лук'яненко Г.І. Проблеми оптимізації навчального процесу підготовки майбутніх учителів трудового навчання до формування культури харчування учнів	65
Надточий Л.А. Розвиток творчих здібностей учнів у позаурочний час	74
Слободенюк Л.І. Перспективи підвищення кваліфікації педагогічних працівників	80
Туркот Т.І., Кушнарєнко Ю.В. Проблема формування педагогічної майстерності студентів магістратури непедагогічних ВНЗ	85
<u>На допомогу педагогу</u>	90
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «Взаємодія міліції та органів освіти з профілактики делінквентної поведінки учнівської молоді»	90
ПРОЕКТ РІШЕННЯ	90
Вайда С.М. Організація профілактичної роботи в загальноосвітній школі з неповнолітніми, схильними до делінквентної поведінки	92
Вайда Т.С. Природа делінквентної поведінки та профілактична діяльність ОВС серед неповнолітніх	101
Велика О.В. Формування у школярів адекватної соціальної оцінки проявів делінквентної поведінки в їх однолітків	111
Велика О.О. З досвіду правового виховання молодших школярів	116
Великий В.М. Розробка типології неформальних об'єднань дітей та молоді з метою профілактики правопорушень	121

Водотика С.Г., Савенок Л.А. Проблеми визначення соціального статусу науково-педагогічних працівників вузів системи МВС України	132
Войчек О.С. Підстави та особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх	142
Завадський М.В. Психолого-педагогічні аспекти профілактики протиправної поведінки школярів	149
Зайцева Т.Г. Реалізація програми формування позитивного іміджу міліції в системі попередження делінквентної поведінки неповнолітніх	153
Зданевич Л.В. Сучасний стан формування «важких» підлітків у діяльності школи (позитивні й негативні аспекти)	158
Зіміна М.О. Етичні деформації в діяльності клубів міжнародних знайомств	163
Ігнатенко Л.В., Великий В.М. Основні напрямки профілактики злочинності неповнолітніх в Україні	165
Карташова И.И., Мариєв Ю.В. Курс основ естествознания как средство создания социально-адаптивной среды для несовершеннолетних правонарушителей, находящихся в местах лишения свободы	171
Коньков А.М. Інститути сім'ї і виправно-трудових закладів як фактори регіональної політики з профілактики делінквентної поведінки учнівської молоді	175
Копилова С.В. Реабілітація неповнолітніх підозрюваних у місцях попереднього утримання засобами освіти	178
Кравченко І.Ф., Чабан Н.І. Діагностика емоційного стану особистості з метою соціальної профілактики протиправної поведінки учнівської молоді	182
Кретчак О.М., Логвіненко А.М. Психологічні особливості попередження делінквентної поведінки серед неповнолітніх із патохарактерологічними відхиленнями	190
Морозов А.С. Завдання і зміст виховання в молоді несприятливості до наркотичних речовин	196
Нікітенко І.О., Великий В.М. Захист молоді від негативних впливів неокультів	201
<u>Скарбниця методичних ідей</u>	206
Носенко О.А. Доведення методом від супротивного в шкільному курсі алгебри	206
Решетняк Л.О. Соціальні чинники підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури	211
Тестин В.С. Эстетическое воспитание учащихся в процессе трудового обучения	219
<u>Психологія</u>	223
Боянжу М.Г., Масленикова Т.Я., Шлома А.И. Организационная культура работы школы	228
Філіппова В.П. Психологічні засади шкільної адаптації шестирічних першокласників	242
<u>Офіційна сторінка</u>	247
План підвищення кваліфікації педагогічних працівників Херсонської області на II півріччя 2006 року	247
<u>Відомості про авторів</u>	252

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ЛЮДИНИ

Уявлення людини про саму себе, про навколишній світ і про себе в цьому світі привертали увагу філософів задовго до виникнення поняття «картина світу». З розвитком людства змінювалася й картина світу. Тому дослідження змін картин світу показує нам не тільки спробу людини створити зрозумілу для неї картину світу, а й відображає основні етапи розвитку науки.

Вихідною точкою історичного розвитку відносин людини з оточуючим світом і його пізнанням була архаїчна епоха. У цей період у людей, як соціальних істот, разом із виникненням мови та логічного мислення, створюється певна система понять про себе та оточуючий світ, з'являються уявлення про потойбічний світ духів, який керує й природою, і людьми. На цій основі в людей формувалась анімістична картина світу. Вона створювалась поступово протягом усього життя людини на основі повсякденного досвіду й впливу соціального середовища. Тобто, ще в стародавньому світі з появою в людей перших знань виникло поняття картини світу натурфілософського типу. Ця примітивна картина виконувала конкретні соціальні функції: вона була теоретичною основою практичних справ первісних людей і слугувала обґрунтуванням прагнень і бажань, поштовхом до певної діяльності. Світорозуміння первісних людей було міфологічним, антропоморфним, пов'язаним з анімізмом і магією, далеким від логічного мислення. Оточуюче середовище для первісних людей мало не тільки матеріальну, а в значній мірі й духовну цінність. Разом із тим воно відіграло свою позитивну роль у розвитку світогляду людства.

В античну епоху поряд із міфологічною картиною світу виникає й космологічне, філософське розуміння світу. Уже в VI-IV ст. до н.е. людство починає користуватися поняттями «Космос» і «Всесвіт». Цими поняттями позначають оточуюче людину середовище. Розуміння світу в ті часи розглядають із точки зору його пізнання. У цей час філософія була основою світогляду й цим протистояла міфології. Ще мілетські філософи Фалес (близько 625-547 рр. до н.е.), Анаксимандр (близько 610-540 рр. до н.е.), Анаксимен (близько 588-525 рр. до н.е.) уявляли світ як єдине ціле, яке людина споглядає й силою свого мислення осягає його сутність. Першооснову Анаксимандр бачив у «апейроні» – матерії, яка перебуває в безперервному русі. Землю він

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

розміщував у центрі Світу й вона мала вигляд циліндра. Хілсон з Ефору (596-528 рр. до н.е.) устрій Всесвіту порівнював із будовою людини і її буттям. Він стверджував: пізнай сам себе – і ти пізнаєш Всесвіт. Філолай (близько 470-399 рр. до н.е.) уже уявляв Землю у вигляді сфери. На його думку, вона разом із Сонцем, планетами, місяцем і антиземлею рухалася навколо «центрального вогню». Іонійські натурфілософи VI-IV ст. до н.е. – Геродот (близько 485-425 рр. до н.е.) та Фулідід (близько 460-400 рр. до н.е.) – указували на те, що наукове пізнання починається з розгляду реального й конкретного в їхній безпосередній цілісності. Демокрит (460-370 рр. до н.е.), який створив атомістичну теорію, вважав, що пізнання істини повинно ґрунтуватися на досвіді і його узагальнені. Пізнання, на його думку, може бути чуттєвим і раціональним. Знання повинні формуватися на основі раціонального (достеменного чи істинного) пізнання природи (світу). Чуттєве пізнання – не достеменне, це тільки результат людської уяви. Властивості предметів існують лише при взаємодії з органами відчуттів. Весь світ, за Демокритом, урешті-решт будувється завдяки різним комбінаціям неподільних і вічних атомів, які безперервно рухаються в пустоті. Тому важливо зробити основою аналізу, у першу чергу, зв'язки між елементами. При цьому самі елементи відходили на останній план. Тим більше, що неподільність атому в античній Греції не викликала сумніву. Августин (430-354 рр. до н.е.) уявлення про світ будує на основі ієрархії живого над неживим, розумного над нерозумним, людей над тваринами, ангелів над людьми й Бога над ангелами. Це – система поглядів християнства. Піфагор (VI ст. до н.е.) уважав основою світорозуміння математичні закони світової гармонії й порядку. На його думку, число є суттю світу, а тому всі закони можна записати у вигляді математичних формул, і на їх основі описати й пояснити всі явища. Грецький філософ Сократ (427-399 рр. до н.е.) за основу визнавав самопізнання й самовдосконалення. Мета навчання – допомогти людині пізнати себе. До пізнання природи він відносився негативно. Говорив, що дерева не навчають, як жити [1].

Учень Сократа Платон (469-347 рр. до н.е.) розділяв світ на швидкоплинний світ явищ і вічний світ ідей. У першому немає нічого істинного й постійного, а тому життя й оточуючий світ – це лише слабе відображення постійного світу ідей. За Платоном, уявлення охоплюють усе, що можна побачити – живе й неживе, тобто й те, що існує в природі, і те, що створено людьми. Разом із тим ці уявлення необхідно підвести до знання. Активна

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

пізнавальна діяльність представляє внутрішню роботу розуму, а світ ідей конструює себе сам. Пізнання – це згадка душі про ті ідеї, у світі яких вона колись існувала, а наближення до того світу є наближенням до істини. Картини світу, що виникали, відображали сутність дійсного світу й могли виникнути тільки на основі єдності системних відносин. Ідеальною сутністю, що визначає структуру світу, Платон, як і Піфагор, уважав математичні закони. Він зазначав, що структуру матерії можна визначити за допомогою математичних ідеальних законів, що всі тіла складаються з найпростіших об'ємних геометричних фігур – тетраєдрів, а побудова останніх і всіх виникаючих із них тіл визначається математичними законами, які є первинними по відношенню до матерії [11, с. 89-454].

У картині світу Аристотеля (384-322 рр. до н.е.) Земля має форму кулі і є центром Всесвіту. Вона оточена різними сферами (Місяць, Сонце, зірки), які обертаються навколо неї. Усе це створено Богом і приведено ним у рух, і тому існує в просторі та часі. Аристотель підтримував теорію чотирьох елементів (земля, вода, повітря й вогонь), але вважав, що є ще п'ятий елемент – безтілесний ефір. Із нього створені всі небесні світила, ангели й небожителі. Він висунув положення про те, що світ єдиний, а ідеї речей не можна відділити від самих речей. Ідеї речей та явищ існують нероздільно із самими речами та явищами. Життя – це процес розвитку, який він розглядає як внутрішній розвиток, а тіло – як необхідну умову для діяльності душі. Звідси, за Аристотелем, буття – це діяльність, а діяльність і розвиток – основа всякого буття. В основу пізнання він ставив досвід і відчуття, а найвищою мірою людини вважав розум, мудрість. Він був переконаний, що всі закони буття можна вивчати, а всі люди бажають отримувати знання. У його картині світу сама матерія стає тотожною можливості, яка в процесі становлення конкретних предметів набуває дійсності й, як наслідок, визначеності. Він доводив залежність форми від матерії. Атомістична картина світу була змальована поетом і філософом Лукрецієм Каром (99-35 рр. до н.е.) у поетичній формі в поемі «Про природу речей». Кількість атомів у світі нескінченна, і вони створюють величезну кількість зірок, а кожна з них подібна до Сонця. Усі явища у світі, у тому числі й сама людина, виникли історично в результаті закономірного об'єднання атомів у більш складні утворення [1, ч.1, с. 34-87; 9]. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що для античності був характерний цілісний погляд на світ. Однак філософією займалася тільки незначна

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

частина населення, і тому значного впливу на світобачення всіх людей не відбувалося. Для більшої частини населення основною так і залишалась міфологічна картина світу, яка набула деяких змін і прийняла форму релігії.

У тій чи іншій мірі релігійна (міфологічна) картина світу залишалась характерною для європейського Середньовіччя та епохи Відродження. Християнство Середньовіччя сформувало жорстку ієрархічну картину світу, де людина посідала найбільш високе місце під началом Бога. Пізнання світу людиною було можливе тільки на підґрунті релігійних знань, тобто на основі уявлення світу як універсально-символічного тексту. Звідси витікала прагматична взаємодія з оточуючим середовищем. В епоху Відродження створюється дещо інша картина світу, яка включає елементи раціонального підходу до природи на основі наукових знань. Особливо значний вклад у розв'язання даної проблеми був внесений М.Коперніком, Дж.Бруно, Г.Галілеєм, Леонардо да Вінчі, які показали гармонію між людиною й природою. Із цього періоду дослідники починають конструювати світ на основі природничо-наукових відносин. Ця тенденція досягла максимуму в роботах Ньютона і його послідовників, де все розмаїття світу зводилось до механічного зв'язку між окремими елементами. Тому поступово на зміну картинам світу натурфілософського та релігійного типу приходять картини світу, яка базувалась на метафізичному й механістичному матеріалізмі та характеризувалася природничо-науковими поглядами на світ, а філософи почали узагальнювати знання про весь світ і людину з урахуванням значного розвитку наук. У цей час уважали, що людину, як частину природи, можна досліджувати науковими методами пізнання, тобто засобами механіки. Зокрема Декарт уважав, що за допомогою законів механіки можна досліджувати тіло людини, а «духовну природу» необхідно досліджувати методом інтроспекції. На відміну від нього Д.Дідро вважав, що пояснити сутність людини механічною картиною світу неможливо, а говорячи про систему людських поглядів на світ, він указував на взаємозалежність одних уявлень від інших [4, с. 419-420].

Дж.Локк, описуючи кроки, «якими розум (mind) доходить до різних істин», показував механізм формування в людини уявлень про світ. Він звертав увагу на те, що почуття спочатку вводять поодинокі ідеї та заповнюють ними ще пусті місця (empty cabinet), і в міру того як розум поступово освоюється з деякими з них, вони розташовуються в пам'яті та отримують «імена» [6, 103].

Д.Юм у своєму «Трактаті про людську природу», розглядаючи уявлення людини про абстрактні речі, звертав увагу на особливості сприйняття нею навколишнього світу. Він зазначав, що сутність та якість сприйняття залежать від «враження» та «ідеї», а вони можуть бути як простими, так і складними, і подекуди, дуже схожими між собою, бо «уявлення» (representations) виражають собою ідеї від отриманих раніше вражень. Д.Юм підкреслював, що всі прості ідеї при першій своїй появі походять від простих вражень, які їм відповідають і які вони так само подають (represent) [12, с. 65].

Наукове пізнання розпочиналося з розгляду реального й конкретного в їх безпосередній єдності. На основі експериментальних досліджень природних явищ, їх математичного описання й певних філософських ідей формувалися основні елементи першої картини світу. Вона була створена на досягненнях природознавства і в першу чергу фізики (XVI-XVIII ст.), а тому її інколи називають фізичною картиною світу, на основі універсалізації класичної механіки – об'єктивна дійсність уявлялась як взаємодія між тілами, які діють одне на одне залежно від відстані й сили, тобто ця взаємодія проходила за законами механіки Ньютона. І.Ньютон запропонував обґрунтувати теоретичні положення перевіреними дослідними даними. Він запровадив для математичного вираження механічних законів створений ним метод диференційного й інтегрального обчислення. Це дозволило точно описати рух тіл. В основі створеної Ньютоном механічної картини світу чітка ієрархічна система: атоми створюють різні тіла, які об'єднуються в більші сукупності, а ті, у свою чергу, складають космічні системи, а останні створюють системи більш високого порядку. Простір Всесвіту нескінчений і пронизаний силами всесвітнього тяжіння. Для розуміння світу науковець увів у науку поняття маси, кількості руху, проаналізував поняття сили, простору й часу. Побудована Ньютоном теорія давала загальну й відносно наочну й зрозумілу картину світу.

На підґрунті механічної картини світу стрімко почали розвиватися техніка й технологія. У цей період знання диференціювали на конкретно наукові, філософські та побутові й на цьому підґрунті протиставляли наукові знання повсякденним, міфологічним та релігійним. Тому вчені розглядали наукові знання як істину й будували картину світу на її основі. Значний проміжок часу (початок XVII – середина XIX ст.) вчені визнавали тільки механічну картину світу. Відомий німецький фізик Г.Герц визначав

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

механічну картину світу як основні поняття механіки разом із принципами, що об'єднують їх і створюють найпростіші образи, які може створити фізика про світ відчуттів світу та про процеси, що в них протікають. Разом із тим він урів ряд уточнень пов'язаних із тим, що можливий не один, а декілька образів однієї й тієї ж реальності, які не будуть світом у цілому. Залежно від вибору точки відліку можуть виникати досить правдиві конкуруючі картини речей. Їх можна вивчати й порівнювати з точки зору їхньої допустимості, правильності й доцільності. Одна «картина» співпаде зі змістом підручника з механіки або лекцій, де є весь зміст даної науки і головні віхи відзначені іменами Архімеда, Галілея, Ньютона, Лагранжа та ін., тобто картина світу відповідатиме галузі знань даного предмета. Основні поняття цієї «картини»: простір, час, маса, сила як причина руху. У другій «картині» сила замінена на енергію, і вона має більш пізнє походження, ніж перша. У третій – замінено гіпотезою про невидимі масу й рух, і вона пов'язана з успіхами фізичної науки за останні десятиліття [2, с. 69, 123]. Наявність гіпотез і системи абстрактних об'єктів у складі картини світу створює її проблематичність, імовірний характер, притаманний науковому знанню. Тому можна сказати, що в даному випадку мова йшла то про «три картини світу», то про «три картини механіки», то про «три системи принципів механіки» [5]. Звідси видно, що дослідники могли вкладати в поняття «наукова картина світу» різний зміст і об'єм матеріалу. Разом із тим це окремі, більші чи менші, фрагменти цілісної картини світу. Але в ті часи більшість населення Європи була безграмотною, і тому механічна картина світу була йому невідомою, а погляди на світ у людей формувалися на основі релігії.

Спроби зрозуміти світ за допомогою механічної концепції продовжувались аж до початку ХХ століття, але вченим не вдавалося вписати в механічну картину світу результати частини наукових досліджень, відкриті нові закономірності природи. Так, неможливо було пояснити за допомогою механічної картини світу відкриті у XVIII ст. електромагнітні явища: електромагнітну індукцію, досліди Ерстеда, закон Ампера тощо. Тим більше, що світло не вписувалося в механічну систему й розглядалося науковцями як окремий процес. Усе більш очевидним ставало те, що однокоректне уявлення про світ створювало певні утруднення при його вивченні. Чим далі йшла наука, то все більша кількість явищ не знаходила собі місця в механічній картині світу.

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Серед них: теорія Менделєєва, закон збереження енергії, теорія електромагнетизму Фарадея-Максвела тощо.

Серйозні методологічні й наукові проблеми, які породжували кризисні явища у фізиці, виникали до тих пір, поки не було створено загальних світоглядних теорій, що дозволяли б об'єднати нові явища. Наприклад, криза теоретичної фізики на межі XIX-XX століть виникла в результаті непридатності зразків і моделей механічної картини світу для осмислення результатів останніх експериментальних досліджень: відкриття рентгенівських променів, радіоактивного випромінювання, електрона, атомного характеру теплового випромінювання тощо. Їхнє осмислення стало можливим лише з позицій таких філософських ідей і принципів, у яких відображались найбільш фундаментальні закономірності структури й взаємодії об'єктів. Тільки із заміною застарілих, неадекватних уявлень новими, незвичними для того часу, здійснився перехід до нової картини світу.

Вирішальні зміни у відношенні до механічної картини світу прийшли із квантовою механікою та теорією відносності (1905-1908 рр.). У цей час створюється друга наукова картина світу – картина світу побудована на класичній теорії електромагнетизму та нового математичного апарату. У небуття відходять і класичний ефір, і схеми простору й часу старої фізики. На зміну їм приходить чотирихмірний просторово-часовий континуум та єдине електромагнітне поле, які лягли в основу пояснення фізичних процесів. Але через деякий час стало зрозуміло, що й електромагнітна картина світу не забезпечує єдності світу, тобто далеко не всі фізичні явища можна описати й зрозуміти з її допомогою. Наприклад, не можна було пояснити за допомогою електромагнітної картини квантові процеси.

На зміну електромагнітній картині світу приходить релятивістсько-квантова картина, але й на її основі неможливо описати всі явища й глибокі закономірності між ними й т.п. Тому можна стверджувати, що в сучасній науці немає ніяких фактів, які могли б довести, що фізика досягла межі пізнання, і з часом існуюча картина світу не зміниться.

Учені часто використовують поняття «наукова картина світу» в різних значеннях. Так, М.Планк уживав як синоніми такі поняття: «фізична картина світу», «картина сучасної теоретичної фізики», «фізичний світогляд». Під «фізичною картиною світу» він розумів єдину систему фізичних принципів (збереження енергії, зростання ентропії, імовірність тощо), які характеризуються абстрактністю, інтерсуб'єктивністю, що втратила наоч-

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

ність, яка властива чуттєвому досвіду. Достоїнства такої «картини» М.Планк убачав у вивільненні її від антропоморфних елементів і від приведення реальності до чуттєвого досвіду. Він підкреслював, що сучасна картина світу вміщує в собі деякі риси, які більше не змінить ніяка революція ні в природі, ні у світі людської думки [10, с. 48; 5].

Виходячи з відносності будь-якої наукової істини й загального взаємозв'язку явищ, можна стверджувати, що не можна на основі існуючої картини світу робити висновки про розрив між фундаментальними й прикладними дослідженнями, а також про те, що фізика перестає займати лідируюче положення серед природничих наук. Звідси видно, що фізичні теорії й картини світу не постійні й не стоять на одному місці, а весь час змінюються з розвитком наукових теорій і людської практики. Розвиток науки передбачає періодичну зміну як загальних, так і окремих картин світу різних наук. Тому картина світу виступає як узагальнені й синтезовані теоретичні та емпіричні знання даної епохи [3; 8; 7.]. Разом із тим зміна фізичних картин світу в кожний історичний період відкривала новий цикл її наукового розвитку, а тому можна стверджувати, що створення наукової картини світу є історично безперервним і обов'язковим процесом, і без нього неможливий прогрес розвитку людського суспільства.

Картина світу, яка створюється наукою, не може бути замінена ніякою іншою, наприклад, побутовою чи релігійною. Слід підкреслити, що, на жаль, протягом значного проміжку часу наукова й релігійна картини світу протиставлялися одна одній і вважалися несумісними. Разом із тим більшість учених, які працювали над розвитком і створенням наукової картини світу, були людьми віруючими, що, однак, не заважало їм відкривати об'єктивні закони природи. І сьогодні в значній кількості людей наукова й релігійна картини світу «мирно» співіснують. У суспільстві прийнято вважати, що релігійна картина світу не може переходити в наукову, але, як відомо, вони мають цілу низку спільних елементів. Тому при формуванні наукової картини світу не слід протиставляти її релігійній, адже на життєвому рівні вони часто не тільки не конкурують, а, навпаки, мирно співіснують і доповнюють одна одну.

Отже, у різні історичні періоди люди спиралися на ту картину світу, яка існувала й була доступна для широкого загалу населення. Ця картина світу складалася на основі уявлень людей про оточуючий світ із тією об'єктивною точністю, що існувала в суспільстві конкретної епохи. Тому проблему єдності й ба-

гатомірності знань і розуміння оточуючого світу необхідно розглядати в контексті історичного розвитку наук. Разом із тим будь-яка суспільна картина світу в усі часи обов'язково доповнюється людиною різноманітними відтинками з власного життєвого досвіду й отриманих знань. Цією (власною) картиною світу людина буде користуватися до тих пір, доти вона не ввійде в протиріччя з об'єктивною дійсністю. Це примусить особистість по іншому сприймати ту частину знань, яка ввійшла в протиріччя, і, як наслідок, замінити відповідну частину картини світу на нову. Отже, картина світу людини не постійна, а з розвитком науки періодично змінюється.

Література

1. Антология мировой философии: В 4 т. – М.: Наука, 1969. – Т.1: Ч.1 и 2. – 936 с.
2. Герц Г. Три картины мира // Новые идеи в философии. Теория познания и точные науки. Сб. №11. – Спб., 1914. – 154 с.
3. Диалектика в науках о неживой природе. – М.: Мысль, 1964. – 599 с.
4. Дидро Д. Разговор Даламбера и Дидро // Мир философии: Книга для чтения: В 2 ч. – М.: Политиздат, 1991. – Ч.1: Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – 672 с.
5. Дышлевый П.И., Яценко Л.В. Что такое общая картина мира. – М.: Знание, 1984, – 64 с.
6. Локк Д. Опыт о человеческом разумении // Сочинения: В 3т. – М., 1985. – Т.1. – 621 с.
7. Михайловский В.Н. Научная картина мира и условия ее познания // Философия и развитие естественнонаучной картины мира (Межвузовский сборник). – Л.: Из-во Ленинградского университета, 1981, – С. 20-31.
8. Мостепаненко А.М. Философия и естественнонаучная картина мира. В кн. Философия и развитие естественнонаучной картины мира (Межвузовский сборник). – Л.: Из-во Ленинградского университета, 1981, – С. 5-20.
9. Мостепаненко М.В. Научная картина мира и мировоззрение // Философия и развитие естественнонаучной картины мира (Межвузовский сборник). – Л.: Из-во Ленинградского университета, 1981, – С.31-43.
10. Планк М. Единство физической картины мира. – М.: Наука, 1966. – С.48.
11. Платон. Государство // Сочинения: В 3 т: Пер. с древнегреч. / Под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф.Асмуса. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3: Ч.1. – С. 89-454.
12. Юм Д. Трактат о человеческой природе: Пер. с англ. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 720 с.

СТАНОВЛЕННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Система народної освіти в Херсонській губернії розпочала свій історичний шлях у XIX столітті. Але, як свідчить ретроспективний логіко-системний аналіз архівних джерел, періодичних видань, історико-педагогічної літератури, у другій половині XIX ст. шкільна справа знаходилася в напівхаотичному становищі. Школи виникали лише з ініціативи місцевої інтелігенції та за її рахунок утримувалися. У цей період громадяни в переважній більшості випадків не лише не визнавали необхідності освіти, а й виступали проти неї, бо, на їхню думку, школа була нав'язана їм начальством, і дітей своїх вони відправляли туди лише з примусу [13].

Негативне ставлення народу було зумовлене також тим, що школи, подекуди, були розміщені у випадкових приміщеннях, які зовсім не підходили для занять. Навчалася в них інколи всього 3-10 школярів, а вчителями були люди, що не отримали спеціальної освіти (солдати, які були у відставці). Це особливо стосувалося сільської місцевості [11, с.1].

Перша більш-менш детальна інформація про стан народної освіти в Херсонській губернії з'явилася лише в 1866 р. У цей період у п'яти повітах губернії, окрім Єлисаветградського, про який немає точних відомостей, була 501 школа, де навчалася 17088 учнів (див. таблицю 1). Але, як виявилось, ці дані теж не відповідали дійсності, оскільки не включали шкіл, що знаходилися в сільській місцевості та нараховували незначну кількість учнів (3-10 осіб) [9, с.1].

Таблиця 1

Кількість шкіл та учнів у Херсонській губернії в 1866 р.

Повіти губернії	Кількість шкіл	Кількість учнів		
		Хлопців	Дівчат	Разом
Херсонський	182	2286	296	2582
Олександрійський	64	1684	117	1801
Ананьївський	85	1620	320	1940
Тираспольський	66	2698	1190	3888
Одеський	104	4208	2669	6877
Усього	501	12496	4592	17088

У наступні роки кількість шкіл та інших навчальних закладів у губернії швидко збільшується. Так, у 1868 р. лише в м.Херсоні працювали: чоловіча гімназія, духовна семінарія, морехідне училище, повітове училище, духовне повітове училище, 2 приход-

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

ські й духовно-приходське училища, жіноче училище 2-го розряду, 2 приватні чоловічі училища, 5 приватних жіночих училищ, 2 приватні училища для осіб обох статей, а протягом наступних 10 років мережа навчальних закладів поповнилася за рахунок відкриття губернської чоловічої гімназії та прогімназії, реального училища, вчительської семінарії, міського училища, жіночої гімназії та прогімназії, а також створення при жіночій гімназії педагогічних курсів для народних учительок для земських шкіл [15, с.2]. У подальші роки в місті, крім нових шкіл, з'являються комерційне, сільськогосподарське та музичне училища, фельдшерська та військова фельдшерська школи, а в 1917 р. – педагогічний інститут [4, с.8].

Упорядковувати шкільну справу в губернії почали в 1870 р. Із цією метою було більш чітко організовано навчальний процес у сільських школах, створено зразкові школи в містах та ін. [11]. У 1874 р. здійснено спробу уточнити інформацію 1866 р. про школи. Ця спроба теж була невдалою, бо деякі школи то відкривалися, то закривалися. Причинами такого могла бути наявність чи відсутність коштів на їхнє утримання, сувора зима, залучення дітей шкільного віку до домашньої роботи та ін. Як наслідок, із 645 шкіл, які у відповідності до звіту 1874 р. працювали в губернії, 275 виявились зниклими без вісті, а 100 – були закриті [9, с.4]. Серед зниклих шкіл були заклади засновані в різні роки (див таблицю 2).

Таблиця 2

Інформація про школи Херсонської губернії, які зникли без вісті в другій половині XIX століття

Повіті губернії	Усього шкіл, які зникли	Із загальної кількості зниклих шкіл були засновані			
		до 1861 р.	за 1861 р.	за 1866-1870 рр.	після 1870 р.
Херсонський	49	1	4	42	2
Олександрійський	24	-	13	8	3
Єлисаветградський	45	12	25	8	-
Ананьївський	74	-	23	50	1
Тираспольський	28	-	22	5	1
Одеський	55	-	32	23	-
Усього	275	13	119	136	7

Звітні матеріали 1884 р. свідчать, що з 645 шкіл, які існували в 1874 р., лишилося тільки 394. Разом із тим з'явилися нові школи, і загальна кількість шкіл у цей період складала 487. А саме: міністерських – 42, земських і громадських – 266, німець-

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

ких – 112, міських – 67. У них навчалася: в 420 сільських школах 24429 хлопців та 8170 дівчат, а в 67 міських школах 3409 хлопців та 1598 дівчат. Тобто кількість учнів у школах губернії теж збільшувалася. З цього приводу губернатор у своєму виступі на чергових земських зборах сказав, що «дело народного образования поставлено в Херсонской губернии в такое положение, в каком оно не находится почти нигде в нашем отечестве. Школы ежегодно открываются десятками, и школы эти образцовые; учителя в них большею частью прекрасны, недостатка в научных пособиях нет. Крестьяне, как я лично убедился, с большой охотой начинают посылать детей своих в эти школы» [9, с.12-13]. Звісно, не все в доповіді губернатора відповідало дійсності, але позитивні зрушення в справі освіти населення були наявні.

Разом із поступовим запровадженням у життя загального навчання в губернії дбали й про підготовку педагогічних кадрів. Із цією метою організовували не тільки педагогічні курси, а й учительські з'їзди, що надавало вчителям можливість підвищити свій освітній рівень та ознайомитися з новими прийомами викладання, з досягненнями педагогічної науки. Перший з'їзд відбувся в 1870 р., а подальші в 1871, 1872, 1873, 1874, 1881, 1883, 1889 роках. Педагогічні курси для вчителів проводили щороку, починаючи з 1898 р. [9].

Наприкінці XIX століття в Херсонській губернії було вже 1574 школи. Із них: земських – 411, міністерських – 59, громадських – 3, церковно-приходських – 252, шкіл грамоти – 393, міських – 158, німецьких – 138, єврейських міських і сільських – 97, приватних міських і сільських – 63 [9, с.50]. Динаміку розвитку шкільної справи в повітах губернії показано в таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість шкіл у повітах Херсонській губернії в 1880-1898 рр.

Повіти губернії	Рік					Зміни, що відбулися протягом 1880-1898 рр.
	1880	1885	1890	1895	1898	
Херсонський	36	52	52	63	123	+ 87
Олександрійський	19	41	48	60	65	+ 46
Єлисаветградський	35	61	65	73	81	+ 44
Ананьївський	37	44	45	51	57	+ 20
Тираспольський	27	27	23	26	26	- 1
Одеський	24	34	42	43	59	+ 35
Усього	178	259	275	316	411	+ 233

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Загальна кількість учнів, що навчалися в усіх школах губернії в 1898 р. складала 109295 осіб: 76648 хлопців (70,1%) та 32647 дівчат (29,9%). Найбільша кількість із них училися в міністерських, земських та міських початкових школах [9, с.51].

Треба звернути увагу на те, що в губернії в цей період нараховували приблизно однакову кількість хлопців і дівчат шкільного віку, але в закладах освіти навчалася більше хлопців, бо серед населення продовжували панувати такі стереотипи: дівчата – майбутні домогосподарки, хатні робітниці, тож освіта їм не потрібна. Тому не всі дівчата ходили до школи, а деякі, які все ж таки розпочинали навчання, кидали його після засвоєння елементарних навичок письма та рахунку [9, с.69].

Це підтверджують відповідні статистичні дані. Так, за даними перепису населення, що відбувся в 1897 р., в губернії нараховувалося 35,0% грамотних чоловіків і лише 16,3% – жінок [10, с.2]. До того ж міське й сільське населення за рівнем освіченості суттєво відрізнялося. У сільській місцевості грамотних людей (особливо жінок) було значно менше (див. таблицю 4).

Таблиця 4

**Кількість грамотного населення в Херсонській губернії
(за даними перепису 1897 р.)**

Повіти	Кількість грамотного населення (у %)					
	Сільська місцевість		Міська місцевість*		Разом**	
	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок
Олександрійський	22,2	3,7	38,4	18,3	23,3	4,6
Ананьївський	23,2	8,5	34,2	14,1	23,9	8,8
Єлисаветградський	23,3	5,0	48,3	24,2	27,7	8,2
Тираспольський	29,1	22,3	41,4	16,3	31,8	21,0
Херсонський	31,7	11,2	53,4	30,9	38,0	16,9
Одеський	38,6	24,8	44,0	14,9	52,7	34,2
Разом по губернії	26,9	10,1	54,2	32,4	35,0	16,3

* У показники не включено грамотне населення м.Одеси й м.Миколаєва.

** У показники включено грамотне населення м.Одеси й м.Миколаєва.

У той самий час у Російській імперії, до складу якої входила Херсонська губернія, швидко збільшувалася кількість навчальних закладів саме для дівчат. Так, кількість жіночих гімназій за період з 1858 по 1880 роки збільшилася з 4 до 262 (106 гімназій та 156 прогімназій). Такої кількості не було серед жодної з категорій навчальних закладів тих років, адже в 1880 р. у Росії існувало 123 чоловічі гімназії, 76 прогімназій і 164 духовні училища, 61 реальне училище, 17 військових гімназій, 80 жіночих інститутів, 42 духовні жіночі училища [12, с. 16].

У кінці XIX ст. в країні в цілому та в губернії, зокрема, стали відчутними зміни громадської думки щодо необхідності та доцільності освіти для всіх верств населення та для обох статей. Так, у 1893 р. колишній директор народних училищ Херсонської губернії В.І.Фармаковський відмічав, що народ починає визнавати цінність шкільної освіти, а кількість бажаючих навчатися стає більшою ніж кількість місць у школах та народних училищах [9, с.75]. Це особливо стосувалося жіночих шкіл у губернії, де в одному класі часом навчалось від 60 до 80 дівчат, а подекуди, і понад 90. Звісно, при такій кількості учнів не могло бути якісного навчання, а вчитель зосереджував свою увагу лише на поясненні навчального матеріалу [8, с.5].

З огляду на зазначене, у губернії розпочинається активна діяльність спрямована на забезпечення «насущной потребности» населення, а саме: відкриваються нові та перебудовуються старі школи, запроваджується навчання в кілька змін, організуються курси та з'їзди для вчителів, зразкові школи тощо [11, с.15]. Міські й сільські товариства та земства починають виділяти кошти на утримання народних училищ губернії. Вони забезпечували відповідно 38%, 21%, 25% усіх коштів, які були потрібні училищам, тоді як казна виділяла лише 8%. Важливо, що в 1891 р. міські товариства Херсонської губернії були найбільш уважними до справи освіти населення серед інших міських товариств Росії, оскільки останні в середньому асигнували на утримування навчальних закладів лише 17,9% загальних витрат [2, с.138].

У другій половині XIX століття в Херсонській губернії широко обговорюють думку про відкриту, всестанову, доступну для всіх верств населення жіночу школу, яка не відривала би дітей від родини, не звільняла би батьків від обов'язків щодо виховання власних дітей і, у той самий час, гарантувала би освіту. Як наслідок, у 1887-1888 н.р. в гімназіях і прогімназіях губернії навчалось вже 565 дівчат, тоді як у чоловічих закладах такого ж рівня учнів було на 172 особи менше [14, с.17]. Збільшилася й кількість дівчат, які поступали до шкіл Херсонської губернії. Наприклад, у 1889 р. їх виявилось на 2% більше кількості хлопців, що розпочали в цьому ж році навчання [2, с.134]. Але в цілому кількість дівчат, які здобували освіту в навчальних закладах регіону, зростала повільно. Так, у 1866 р. в губернії навчалось 4592 дівчинки, що складало 26,9% від загальної кількості учнів [3, с.12]. У 1900 р. серед усіх учнів стало 27% дівчат, а в 1905 – 30% [3, с.30].

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Звісно, більше можливостей здобути освіту було в дівчат, що мешкали в містах. Про це свідчать такі статистичні дані: у 1895 році в м. Херсоні проживало 2678 хлопців та 2905 дівчат шкільного віку, а в школах навчалось 2097 хлопців і 875 дівчат. Тобто 29,4% дівчат у м.Херсоні здобували освіту [5, с.8]. Як бачимо, це дещо більший показник ніж у цілому по губернії.

На початку ХХ століття на сторінках місцевих газет з'являється ціла низка оголошень, які повідомляють про відкриття в губернії жіночих навчальних закладів, а також про розширення освітніх послуг у вже існуючих. Так, у газеті «Юг» за 9, 11 та 20 серпня 1905 р. знаходимо інформацію про відкриття двох жіночих прогімназій, приватного жіночого училища та ін. У номерах газети за 12 та 19 серпня – відомості про прийом до початкових училищ.

Виникнення нових навчальних закладів, зокрема жіночих, мало позитивні наслідки. У наступні роки кількість учениць продовжує зростати. У 1907 р. їхня кількість становить 30,6%, у 1908 р. – 31%, у 1909 р. – 32% [6].

Були на шпальтах газет і критичні публікації. Наприклад, 30 липня газета «Юг» надрукувала статтю В.Каменської, у якій йдеться про обмеження для учениць 1-ї жіночої гімназії м.Херсона вступу до 8 класу. Автор звертає увагу громадськості на те, що всі дівчата, які закінчили 7-й клас даної гімназії і виявили бажання навчатися в 8-му класі, мають на це право, а також пропонує дотримуватися девізу: «Поменьше обмежений, поменьше искусственных преград к просвещению!» [1]. Ця публікація мала для того часу неабияке значення, оскільки саме на шляху освіти дівчат було тоді найбільше перешкод.

У 1914 р. в школах губернії теж навчалось більше хлопців ніж дівчат, але в порівнянні з 1895 р. кількість останніх збільшилася більш ніж у два рази [7, с. 33]. Про це свідчить інформація наведена в таблиці 5.

Таблиця 5
Кількість учнів, що навчалися в школах Херсонської губернії

Рік	Кількість учнів у школах губернії (%)	
	хлопців	дівчат
1895	82,5	17,5
1905	67,2	32,8
1914	62,4	37,6

Про розподіл дітей за статтю в початкових школах окремих повітів губернії можна отримати уявлення, якщо проаналізувати огляд початкової народної освіти за 1914 р. [7, с. 32]. Ці дані

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Розподіл учнів у початкових школах Херсонської губернії за статтю

Повіти	Кількість учнів (у %)									
	У світських школах						У духовних школах		Разом	
	Земських		Міністерських		Інших		Хлоп-ців	Дівчат		
	Хлоп-ців	Дівчат	Хлоп-ців	Дівчат	Хлоп-ців	Дівчат				
Олександрійський	73,0	27,0	75,0	25,0	58,9	41,1	66,5	33,5	69,8	30,2
Ананьївський	67,4	32,6	62,8	37,2	51,8	48,2	64,6	35,4	64,4	35,6
Слисаветградський	67,0	33,0	66,9	33,1	59,8	40,2	58,5	41,5	64,2	35,8
Одеський	61,9	38,1	59,6	40,4	52,0	48,0	50,5	49,5	57,3	42,7
Тираспольський	66,6	33,4	72,4	27,6	53,7	46,3	56,0	44,0	61,6	38,4
Херсонський	64,0	36,0	-	-	52,2	47,8	49,5	50,5	59,2	40,8
Миколаївське градоначальство	-	-	-	-	55,6	44,4	55,9	44,1	55,6	44,4
Одеське градоначальство	-	-	-	-	-	-	43,4	56,6	43,4	56,6
По губернії	66,7	33,3	67,7	32,3	54,7	45,3	57,6	42,4	62,4	37,6

Дівчата й хлопці в переважній більшості випадків навчалися в мішаних школах. Лише незначна кількість шкіл (близько 1%) були жіночими або чоловічими. Наприклад, з усіх сільських шкіл губернії (земських, міністерських, духовних та ін.) станом на 15 грудня 1914 р. існувало: 1% шкіл для дівчат і 0,7% для хлопців. Найбільш орієнтованими за статтю були духовні школи, в 8,9% з яких навчалися дівчата й в 7% – хлопці [7, с. 11]. Більш детальна інформація наведена в таблиці 7.

Таблиця 7

Розподіл сільських шкіл Херсонської губернії за статтю учнів, які в них навчалися

Категорії шкіл	Кількість сільських шкіл (на 15.12.1914 р.)							
	Мішаних		Чоловічих		Жіночих		Разом	
	штук	%	штук	%	штук	%	штук	%
I. Світські								
Земські	1103	100	-	-	-	-	1103	100
Міністерські	53	100	-	-	-	-	53	100
Інші	176	92,2	6	3,1	9	4,7	191	100
Разом світських шкіл	1332	98,9	6	0,4	9	0,7	1347	100
II. Духовні	477	96,8	7	1,4	9	8,9	493	100
Усього	1809	98,3	13	0,7	18	1,0	1840	100

На жаль, нова економічна політика, яка проводилася в перші роки існування радянської держави, примусила Херсонський повітовий відділ народної освіти обмежити витрати на школи.

Але вже з 1920 р. він починає плідно працювати, спрямовуючи свої зусилля на подальший розвиток народної освіти в регіоні.

Література:

1. Каменская В. К нуждам учащихся // Юг. – 1905. – 30 июля.
2. Каменская В. Народное образование в Херсонской губернии // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / Под ред. Я.Г. Гуревича – СПб: Типография И.Н. Скороходова, 1892. – № 3. – Март. – С.132-138.
3. Кононенко А. До історії земської школи на Херсонщині. – К.: Друкарня 1-ої Київської артілі друкарської справи, 1908. – 32 с.
4. Коротецкий А. Літопис Херсона // Джерела. – 2001. – Березень. – №5. – С.8.
5. Коротецький А. Літопис Херсона // Джерела. – 2001. – 10 березня. – С.8.
6. Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1907, 1908, 1909 годы. – Херсон: Паровая типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1910. – 59 с.
7. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1914 год. – Херсон: Типография Херсонского губернского правления, 1915. – 131 с.
8. Летковец Г.И. Переполнение Херсонских женских гимназий учащимися // Юг. – 1899. – 29 августа. – С.5.
9. Народное образование // Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 гг. – Херсон: Типо-литография насл. О.Д.Ходушиной, 1906. – С. 1-144.
10. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. с очерком грамотности населения по данным всеобщей переписи 1897 года. – Херсон: Типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1907. – 260 с.
11. Обзор деятельности Херсонского уездного земства по народному образованию за 1865-1895 годы. – Херсон: Типография О.Д.Ходушиной, 1896. – 19 с.
12. Семенов Д. Из пережитого. В Мариинских женских училищах // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / Под ред. Я.Г.Гуревича. – СПб.: Типография И.Н. Скороходова, 1892. – № 4. – Апрель. – С.9-22.
13. Слюсаренко Н.В. Розвиток ідеї жіночої освіти в другій половині ХІХ століття // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 34. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С.58-63.
14. Терещенко В.Г. О состоянии начальных школ в г. Херсоне в 1887 г. // Сборник Херсонского земства. – Херсон: Типография О.Д. Аспер, 1888. – № 3. – С.15-21.
15. Черноостровец Л. Народное образование на Херсонщине // Джерела. – 1994. – Травень. – № 13-14. – С.2.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Перехід до систематичного навчання із шести років загострює проблему готовності дітей до школи. Ще на початку восьмидесятих років (перший досвід навчання дітей з 6 років) Д.Ельконін підкреслював особливу роль дошкільного дитинства, тому що саме в цей період «відбувається інтенсивне орієнтування дитини в соціальних стосунках між людьми, суспільних мотивах і завданнях їхньої діяльності. На цій основі відбувається підготовка до серйозної, суспільно значимої діяльності, формуються передумови «готовності дитини до шкільного навчання, тобто соціальна зрілість, а не технічні вміння створює таку готовність» [2, с.62]. Із приходом дитини до школи до неї висуваються нові вимоги, з'являються нові обов'язки, стосунки з однолітками та дорослими, які потребують певних моральних зусиль і досвіду, значного ламання вже виблених звичок.

Сьогодні спостерігається тенденція до більш спрощеного розуміння завдань і змісту освіти та їхнього значення для психічного розвитку дошкільників. У результаті виникає ідея розпочинати навчання в більш ранньому віці, а саме – із шести років. Водночас для розвитку особистості дитини дошкільний вік має самодостатнє значення, і його не можна розглядати лише як етап підготовки до школи, обмежуючись навчанням малюка читати й лічити. Як наголошував відомий український психолог Г.Костюк, розвиток не є прямим наслідком навчання. Він має свої особливості, пов'язані із законами навчання й виховання, але не тотожні їм, свої специфічні рушійні сили. А звідси, не можна орієнтуватися на штучну акселерацію, форсувати навчання, проходити поспіхом важливий період психічного розвитку дитини [6, с.37].

Шестирічки схожі на семирічних дітей лише зовні. Висока інформованість дошкільняти автоматично не забезпечує розвиток емоційної, вольової та соціальної сфер його особистості. Не можна обминути й те, що біля 60% дітей, які приходять до школи, мають психосоматичні порушення. Зростає кількість дітей із психоневрологічними захворюваннями та хворобами органів чуттів. Значна кількість першокласників відноситься до так званої «групи ризику» і потребує більшої уваги шкільного психолога.

Питання, хто ж повинен здійснювати підготовку дитини до

шкільного навчання, хто відповідає за успішне навчання в початкових класах – батьки, сім'я, вихователі дошкільного закладу або вчителі, школа не є риторичним. Як відомо, що кількість дітей, які не відвідують дитячі дошкільні заклади, досить значна; не функціонує понад 60% дитячих садків. Тому підготовка до навчання в школах нерідко здійснюється через спеціально організовані курси (як державні так і приватні). На жаль, батьки часто розраховують на те, що діти будуть підготовлені до школи силами вихователів, учителів, що проводять заняття. Однак досвід показує, що ніякий найкращий дитячий заклад не може повністю замінити сімейне виховання.

Звичайно, у дитячому навчальному закладі дітям прищеплюють багато корисних навичок: малювати, усної лічби, письму й читанню. Але якщо заняттями дитини не цікавляться в сім'ї, не надають їй належної уваги, не заохочують до старанності, дитина не прагне працювати краще, виправляти свої помилки, долати труднощі в роботі. Деякі діти замикаються, перестають бути щирими й відвертими. І навпаки, інтерес батьків до справ дошкільника й першокласника надає особливого значення всім досягненням дитини.

Проблема готовності до школи існувала, мабуть, завжди. Але якщо маленька дитина не готова до школи, то систематичне навчання стане для неї занадто важким і приведе до порушень здоров'я. Вивчення теорії й практики з проблеми підготовки дитини до школи дозволяє стверджувати, що діти, не готові до систематичного навчання, важче й довше пристосовуються до школи, у них значно частіше з'являються різні проблеми в навчанні. Серед них більше невстигаючих, не тільки в початковій школі, а й у старших класах. Саме в них частіше відзначаються проблеми зі здоров'ям і насамперед нервово-психічні порушення. Більше половини неготових до школи дітей не встигають. Але тривогу лікарів і педагогів викликають не тільки невстигаючі діти, а й ті, які вчаться добре. Справа в тому, що гарна успішність дитини (за недостатньої психофізичної готовності до навчання) досягається, як правило, дуже дорогою ціною, надзвичайним напруженням, яке призводить до стомлення й виснаження, а в результаті – до різного роду розладів, найчастіше – нервово-психічної сфери. Цим дітям необхідний особливий режим, увага з боку батьків і педагогів.

Зрозуміло, що нервова система дитини дуже пластична, здатна до формування нових зв'язків, але водночас і більш уразлива. А відтак, нав'язуючи дошкільняті невластивий його

вікові вид діяльності, можна завдати шкоди його здоров'ю, спровокувати неврози, підвищити тривожність. Тут важливо забезпечити поступальний розвиток новоутворень шестирічної дитини (уява, децентрація мислення, довільна поведінка, об'єктивна самооцінка), як головної умови її переходу до навчальної діяльності.

Психологічний вік дитини визначається насамперед її провідною діяльністю. Для дошкільника – це гра. У процесі гри дитина бере на себе різні ролі, входить у світ людських взаємин, тобто вчиться норм суспільної поведінки. На жаль, навіть не всі діти, які приходять до школи в шестирічному віці, здатні взяти на себе нову соціальну роль учня, правильно будувати стосунки з учителем та однолітками. Отже, за дитиною треба залишити право «дограти». Не можна недооцінювати значення ігрової як і інших видів діяльності (малювання, ліплення, конструювання, моделювання, експериментування тощо) для повноцінного розвитку особистості дитини. Тобто варто подбати про ампліфікацію її розвитку й не поспішати замінити ці форми діяльності на інші, неспецифічні для даного віку дитини.

Відомо, що період від шести до семи років (у дошкільному віці є критичними) і характеризується цілісною зміною особистості дитини. Поведінковими ознаками кризи є втрата дитячої безпосередності й ситуативності поведінки, що визначається появою рис характеру малюка, зокрема манірності, навмисності, блазнювання тощо. Із часом це минає, а залишається почуття внутрішньої свободи вибору, здатність свідомо програмувати власну поведінку й виражати своє ставлення до різних життєвих ситуацій. Іншими словами, саме на перехідному етапі розвитку емоції дошкільника стають «розумними», починають виконувати роль смислоутворення, а він оволодіває емоційними оцінками соціальними еталонами. Оскільки, основу моральності особистості становлять соціальні емоції, які й визначатимуть у подальшому вибірковість у стосунках з іншими людьми, період їх становлення слід уважати сенситивним для формування моральності малюка.

Видатний психолог Ж.Паже підкреслював, що не можна прискорювати зміну стадій розвитку дитини, важливо надавати кожному малюкові ту кількість навчального матеріалу, яка відповідає етапу його зростання, щоб жодна грань інтелекту не лишилася недорозвиненою [9]. Бажання перейти до загально значимої діяльності, у нашому випадку, готовності до навчання з'являється в дитини вже на кінець дошкільного періоду.

Водночас частина малюків не готова до навчання в школі, не всі можуть зосередитися й уважно, не відволікаючись, слухати вчителя. Причини цього можуть бути найрізноманітніші особливості вищої нервової діяльності, швидше виснаження й втомлюваність за рахунок поганого здоров'я, нерозвинені можливості керування своєю увагою й запам'ятовуванням та ін.). Як наслідок психічний розвиток і становлення особистості тісно пов'язані із самосвідомістю, яка проявляється в самооцінюванні, у тому, як дитина бачить себе, свої якості, можливості, успіхи й невдачі. Самооцінка є складним особистісним утворенням, одним із показників особистісної готовності дитини до школи. Як відомо, у школярів із труднощами в навчанні самооцінка, як правило, занижена. Хоча, зазвичай, дітям-шестирічкам властива завищена самооцінка. Занижена самооцінка є результатом постійного тиску дорослих, невдоволення успішністю дитини, її поганою поведінкою. Звичайно, це породжує невпевненість, а вона веде до нових невдач. Існує тісний зв'язок успіхів з оволодінням навчальною діяльністю й розвитком особистості. Це пояснюється тим, що в самооцінці інтегрується те, чого досягла дитина, і те, до чого вона прагне, тобто це проект її майбутнього.

Зі сказаного виникає питання: а що робити з дітьми, які не готові до школи? По-перше, діти не готові до навчання, можуть учитися, але потребують спеціального підходу; по-друге, психологічна функціональна неготовність не існує сама по собі, вона тісно пов'язана зі здоров'ям дитини. Тому тут потрібна копітка пропедевтична роз'яснювальна робота з батьками про здоров'я своєї дитини ще до того, як іти їй до школи. Практика засвідчує, що хвороба значно знижує можливості організму дитини, підвищує втомлюваність, низьку розумову працездатність, порушення поведінки, і як наслідок – низька успішність у школі. Розповсюджені також захворювання зубів; у 6-7-річному віці від 80 до 90% дітей мають каріозні зуби, майже в половині виявлені аномалії й деформації зубощелепної системи. Для педагогічних працівників важливо знати й про стан зору дітей. Серед тих, хто приходить до першого класу, близько 5% мають короткозорість, і з року в рік їхній зір продовжує погіршуватися. Кожна третя дитина, прийшовши до школи, має асиметрію плечей і лопаток, сутулість, а у важчих випадках сколіоз.

І, нарешті, стурбованість педагогів і батьків викликає психічне здоров'я дітей. На протязі перших днів у школі виділяються діти, для яких шкільний режим і навчальне навантаження непосильне. Неспокійні, плаксиві, вони дуже швидко втомлюють-

ся, лягають на парту, ходять по класу, заважаючи іншим, не слухають учителя, не можуть оволодіти навичками лічби, письма, читання.

Успіх у вирішенні такої складної й важливої проблеми, як успішне навчання дитини в школі, багато в чому залежить від правильно організованої наступності не тільки між дитячим садком та школою, а й між дошкільним закладом, школою й сім'єю.

Серед проблем наступності в роботі дошкільного навчального закладу й початкової школи варто назвати зняття протиріч між провідними лініями навчання й виховання суміжних вікових етапів, що визначають успіх подальшого гармонійного розвитку; з'ясування, яким чином побудувати модель цілісного освітнього простору на перехідному етапі від дошкільного закладу до школи; як здійснювати управління процесом переходу від однієї форми освіти (гри) до іншої (навчання); якою повинна бути безперервна, цілісна загальна програма освіти дітей від 3 до 10 років; які необхідно створити умови для реалізації єдиної лінії загального розвитку дитини на суміжних етапах освіти. Реалізація принципу наступності зорієнтована передусім на інтеграцію двох ланок освіти; на усунення протиріч між запитами школи, амбіційними завищеними вимогами окремих батьків щодо підготовки дітей до систематичного навчання, між непідготовленістю окремих дітей, які не відвідували дошкільних установ, і необхідністю враховувати специфіку дошкільної освіти.

Як бачимо, проблеми наступності, що виникли в системі «дошкільний заклад – початкова школа», потребують термінового вирішення як на науковому, так і на практичному рівні. Дослідження педагогів, психологів свідчать, що спеціальна підготовка дитини здатна забезпечити достатній для навчання в школі рівень розвитку інтелектуальної та емоційно-вольової сфер психіки, реалізувати особистісно-орієнтоване формування особистості, якщо його змістом передбачено спостереження, виокремлення, усвідомлення дітьми суттєвих ознак тих понять і явищ, які вони вивчатимуть у початковій школі.

У той же час штучне зміщення змісту предметних вимог початкової школи на нижчу суміжну ступінь навчання – дошкільну, ускладнює ситуацію: діти механічно запам'ятовують поняття, не усвідомлюючи їх, перевантажують пам'ять надлишковим обсягом незрозумілих для них предметних знань, втомлюються від засилля несвоєчасних для їхнього віку предметних умінь, втрачаючи інтерес до навчання. Звідси спеціальна підготовка

має бути спрямованою на загальний психічний розвиток дитини – на розвиток здібностей, мотиваційної готовності до навчання; на оволодіння вмінням учитися; на розвиток пізнавальних інтересів і нахилів та формування особистості дитини; на сприйняття нової соціальної ролі учня.

Успішне вирішення завдань підготовки дитини до школи вимагає орієнтації на пропедевтику змісту початкового навчання; формування власного без дублювання змісту дошкільної спеціальної підготовки, який передбачав би предметну перспективність, спрямовану на загальний розвиток, а не вузько предметне визначення знань, умінь і навичок.

Отже, зміна термінів, змісту й структури навчання в загальноосвітній школі вимагає створення іншої моделі першокласника, що має стати орієнтиром визначення шкільної зрілості дитини. Обґрунтування моделі підготовки дитини до школи передбачає наукове розуміння змістового наповнення «готовності» як комплексного, багаторівневого поняття, основними складниками якого є морфологічна, інтелектуальна, особистісна й емоційно-вольова готовність. Це відкриває перспективу для більш глибокого вивчення механізмів цілеспрямованого впливу на підготовку дітей до навчання в школі, оптимізації змісту, методів і організаційних форм цього процесу в контексті сучасних вимог. Саме такий підхід до виховання забезпечить умови для повноцінного розвитку особистості дошкільника, гарантує йому всебічну психологічну захищеність і сприятиме успішній діяльності в майбутньому.

Порушена нами проблема вимагає подальшого її вивчення. Готовність до шкільного навчання – багатокомпонентне утворення, що потребує комплексних психологічних досліджень. Вимагає свого обґрунтування система концептуальних вихідних положень спільної роботи дитячих дошкільних навчальних закладів, школи й сім'ї, дидактико-методичного забезпечення процесу підготовки дітей до школи, адаптації їх до нового соціального статусу та ін.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. В школу – с шести лет // Педагогический поиск. – Москва: Педагогіка, 1988. – С.46-49.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 286 с.
3. Венгер Л.А., Венгер А.Л. Готов ли ваш ребенок к школе? – М.: Знание, 1994. – 192 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь // Сборник соч. в 6 томах. – М.: Педагогика, 1984. – Т.2. – 247 с.

5. Запорожец А.В. Некоторые психологические проблемы детской игры // Дошк.воспитание. – 1965. – №10. – С.77.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад.шк., 1989. – 608 с.
7. Кулачківська С., Подоляк Л. Навіщо дошкільняті перехідний вік // Дошкільне виховання. – 2001. – №5. – С.6-7.
8. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе. – М.: 1986. – 83 с.
9. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М., 1969.
10. Проскура О.В. Дитина: Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. – К.: Освіта, 1993. – 134 с.

Кузьменко Ю.В.

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ПРАЦІ

Кожна історична епоха характеризується своїми нормами та цінностями культури. Вона відображає особливості поведінки, свідомості, діяльності та існування того чи іншого суспільства в різні періоди розвитку. Питання підвищення рівня культури суспільства й окремо взятої людини завжди є одними з найбільш хвилюючих і визивають жвавий інтерес у філософів, істориків, педагогів, психологів, соціологів та ін. дослідників культуроформуючих проблем суспільного життя.

Багато науковців присвятили свої роботи проблемам дослідження першоджерел історії культури людства. Серед них: А.Н.Бистрова, К.А.Іванова, С.О.Макеєв, Є.А.Подольська, В.І.Поліщук та ін. Усі вони звертають увагу на те, що культура – це категорія, яка безпосередньо стосується життєдіяльності людини.

Так, С.У.Гончаренко визначає культуру як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини й втілюються в результатах продуктивної діяльності» [2, 182]. Г.О.Балл указує на те, що «культура постає як єдність складників двох типів: а) нормативно-репродуктивних, тих що забезпечують усталеність засобів і способів функціонування людських спільнот і особистостей, зв'язок між попередніми й наступними поколіннями; б) діалогічно-творчих, завдяки яким відбувається оновлення й розвиток людського суспільства» [1, 10].

Розвиток культури, на думку Легенького Ю.Г., це «не рух по прямій завдяки підсумовуванню й накопиченню навичок, знань і т.п. Це рух більш діалектичний, пов'язаний спрямуванням до своїх минулих стадій, до минулого» [4, 4].

У різні часи науковці досліджували різні грані культури,

однак на сьогодні дещо поза увагою лишилася така її складова, як культура праці. Тому мета даної статті полягає в дослідженні історії становлення культури праці.

Зауважимо, що еволюція природи та людини – це історія культури людства, адже культура – це спосіб і результат життя людини, її діяльності. Вона не може існувати окремо від людини.

Культура праці, як невід’ємна складова загальної культури людини, не виникла в конкретний історичний момент, а поступово зростала в ході трудової діяльності людини, формувалась, видозмінювалась разом із нею.

Так, праця первісної людини була спрямована на задоволення потреб у їжі та житлі, на захист від ворогів і була тим могутнім стимулом, який створив спочатку людину, а згодом і суспільство. Уже в примітивних людей формувалися певні елементи культури праці, про що свідчать знахідки археологів.

Основними видами трудової діяльності в первісному суспільстві були полювання, тваринництво, риболовля, землеробство, збирання плодів та ягід, домашня праця. Для того щоб займатися цими видами трудової діяльності, виробляли різноманітні знаряддя праці, що й стало першою сходинкою становлення культури праці людини. У діяльності первісних людей першоджерелом культури праці виступали не тільки трудові зусилля, а й досвід, творчість, винахідливість, певна мета (наприклад, полегшити свою працю в конкретній галузі діяльності). Тобто, потреби людини ставали поштовхом для розвитку їхньої трудової діяльності й культури. До того ж створення, використання та вдосконалення знарядь праці відкривало перед первісною людиною нові можливості для більш повного використання природних багатств для задоволення своїх потреб.

Ще одним вагомим фактором у підвищенні рівня культури праці людини був процес поступового переходу людини від простих форм, матеріалів і технологій виготовлення виробів до більш складних. Дійсно, оволодіння людиною різними технологіями обробки кістки, дерева, каміння сприяло формуванню в неї таких основних елементів культури праці як знання, досвід, навички, цілеспрямованість тощо, а сформованість певних елементів культури праці, у свою чергу, позитивно впливала на вдосконалення процесу виготовлення виробів із більш широкого асортименту матеріалів (мідь, залізо та ін.). Як наслідок, удосконалювалися знаряддя праці, виробничі навички, розширювалися знання людини в усіх галузях її діяльності, накопичувався виробничий досвід, покращувалася організація спільної праці в ході

НАУКА – ШКОЛІ

трудової діяльності, що забезпечувало успішне досягнення членами групи однієї мети.

Відомо, що спільна праця об'єднує людей. Тому в первісному суспільстві колективне полювання, захист та пошук їжі, сумісне виробництво й споживання (тобто робота в групі) сприяли формуванню таких елементів культури праці людини, як взаємодопомога, взаємовиручка, пошана до своєї й чужої праці, почуття відповідальності за спільну справу, за кінцевий результат тощо.

Наступною сходинкою в еволюції діяльності людини та становлення культури праці був процес поділу праці за статтю й віком, що призвів до росту виробничих сил усього колективу, а зростання виробничих сил – до підвищення ефективності праці та зменшення витрат часу. На цій стадії розвитку цивілізації виникають перші спроби належної організації процесу трудової діяльності, а культура праці людини проявлялася не тільки в процесі виготовлення потрібних для життєдіяльності людини речах, а й у виготовленні виробів художнього змісту. Це підтверджують археологічні знахідки, серед яких дуже багато статуєток звірів, візерунків та загадкових знаків, що вирізані на розі оленя або на кістяних пластинах, зображень на стінах печер сцен риболовлі, полювання чи ритуальних танців тощо. Отже, уже в ті прадавні часи в людини формувались такі елементи культури праці, як художній смак, творчість, прагнення творити красу тощо. На даному етапі розвитку людства праця людини виконувала роль стимулятора культурного розвитку суспільства й безпосередньо самої людини [3; 5].

Із плином часу, на більш пізніх стадіях розвитку суспільства розподіл праці ускладнювався, виокремлювалися такі напрями людської діяльності як ремесло, торгівля, будівництво, видобуток металів, а праця набувала колективного характеру. Наукові дослідження свідчать, що в середньовічній Європі була «цехова організація ремісничої праці із суворими нормами як процесу виробництва, так і властивостей виготовлених виробів» [6, 156], а поява мануфактурного виробництва значно підвищила вимоги до організації колективної праці. Це вимагало від людини подальшого самовдосконалення, підвищення рівня знань, умінь і, як наслідок, культури праці.

У наступні століття поняття «культура праці» стає більш об'ємним, змінюються її функції, розширюється перелік складових елементів, які з'являються з розвитком науково-технічного прогресу. Так, застосування машин на виробництві «породжує

справжню революцію в культурі праці, наслідком якої стає поява нового типу робітника – професійно навченого найманого робітника. Машинна техніка вимагає від нього не тільки знань, але й чіткого дотримання трудової дисципліни, підпорядкування своїх дій ритму, у якому працює машина, високої – машино-подібної – точності дій. Важливим показником культури праці стає технічне оснащення робочого місця» [6, 156]. Таким чином, на цьому історичному етапі вимоги виробництва до робочої сили знову зростають. Тепер людині потрібно було не тільки оволодіти більшим обсягом загальнотрудових і спеціальних знань, умінь і навичок, а й дотримуватись розпорядку робочого дня, правил гігієни та безпеки праці, уміти планувати свою діяльність, економити робочий час, працювати в колективі тощо.

Наступні зміни пов'язані з періодом механізації процесу виробництва, його концентрацією, науковою організацією праці. Це вплинуло на культурні відносини між людьми, на зміст і структуру культури праці, адже суспільство почало надавати перевагу «технологіям, що ґрунтуються на досягненнях науки, створюють небачені досі засоби масової комунікації (радіо, телебачення, електронну пошту тощо) і значно прискорюють поширення взірців культури, сприяють підвищенню та зближенню культурного рівня» [7, 106]. Усе це призвело до зростання культури праці людини, з одного боку, а з іншого – до її знецінення. Позитивним є те, що суспільству потрібні високопрофесійні робітники, що у свою чергу веде до підвищення освітньо-професійного рівня людини та росту рівня культури праці працівників у цілому. Але негативно кризовою стає тенденція перетворення робітника в «мовчазний придаток машини», відчуження його від процесу й наслідків своєї діяльності, падіння зацікавленості в роботі [6, 156].

Сьогодні суспільство вступило в постіндустріальний період розвитку цивілізації коли «відбувається зміна культурно-цивілізаційних циклів, яка визначає зміст, тривалість та підсумок сучасної кризи. 1986-2025 роки – перехідний період до культури постіндустріальної цивілізації, відродження гуманізму, синтезу високої культури й високої технології» [7, 108]. Цей складний період допоможе подолати автоматизація та комп'ютеризація виробничих процесів. Вони вимагають інтелектуального росту рівня культури праці, звільняють робітника від одноманітної, рутинної фізичної чи розумової праці, надають можливості для творчого підходу до справи, до використання інновацій на виробництві. Разом із тим, одним із напрямків удосконалення

культури праці стає «вимога її гуманізації. Сучасна культура праці вимагає від працівників внутрішньої відповідальності за свою роботу й самоконтролю» [6, 156].

На етапі переходу до постіндустріального періоду розвитку, коли вже початковий капітал розподілено, а звичайні капіталовкладення не мають великого впливу, провідну роль відіграє оволодіння інформацією й використання інновацій. Суспільству потрібен високопрофесійний робітник, який має високий рівень культури праці, швидко реагує на зміни науково технічного прогресу, може реалізувати свій потенціал в умовах ринкової економіки.

Отже, рівень культури праці людини знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку суспільства. Тобто, чим вищі потреби суспільства, тим вищим рівнем культури праці воно має оволодіти, адже ще Гоголь М.В. вказував, що від праці, від її правильної організації, від її культури «залежить добробут усієї держави, бо складається краще власне життя окремої людини» [8, 123].

Трудова теорія відіграє вирішальну роль у становленні людини. Вона доводить, що без суспільства не було б людини, пояснює виникнення в неї мислення, мовлення, спілкування, культури й культури праці. Це єдина з усіх теорій, що розкриває багатоваріантність еволюційних змін у розвитку людини й суспільства, діяльності, революційного впливу праці на культуру людини. Саме завдяки їй культура праці сучасних людей і людей минулого дуже відрізняється одна від одної своїми вимірами, змістом, складовими, функціональністю.

Отже, культура праці є однією з найдавніших ознак людини. Вона залежить не тільки від особливостей культури людини, а й від історичних умов, соціокультурних можливостей суспільства, специфіки різних видів трудової діяльності тощо.

Література:

1. Балл Г.О. Особистість як психологічна категорія, її зв'язок з категорією культури і особистісна орієнтація в освіті // Збірник наукових праць. Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – №15. – Вінниця: ВДПУ, 2005. – С. 8-11.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Косвен М.О. Очерки истории первобытной культуры. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1953. – 215 с.
4. Легенький Ю.Г. Культура самодіяльного мистецтва // Від ремесла до творчості: Збірник. – К.: Час, 1990. – С. 3-6.

5. Першиц А.І., Монгайт А.Л., Алексеев В.П. История первобытного общества: Учебник – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1982 – 223 с., ил.
6. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 288 с.
7. Соціологія: Навч. посіб. / За ред. С.О.Макеєва. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 455 с.
8. Фролов Ю.П. Вопросы физиологии труда дошкольника. – М.: Медгиз, 1934. – 372 с.

Моїсєєв С.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Становлення в Україні якісно нової системи освіти здійснюється в умовах різкого загострення виховних проблем, посилення негативних явищ у шкільному середовищі. Як свідчать соціологічні та психолого-педагогічні дослідження, у значній частині молоді спостерігаються світоглядна індиферентність, пасивність, втрата ідеалів, погіршення стану здоров'я та недостатня сформованість фізичної культури. Відбувається нехтування освітою, професійною кваліфікацією, значний спад інтересу учнів до культури, мистецтва, літератури, духовних цінностей. Ці явища, з одного боку, детерміновані соціальною, економічною й політичною нестабільністю в державі, а з іншого, недосконалістю вітчизняної системи освіти взагалі та галузі «здоров'я та фізична культура» зокрема. Одним із головних її недоліків, на нашу думку, є пасивність дитини в педагогічному процесі.

Таке твердження можна прослідкувати у творчості деяких сучасних науковців: Н.Алексєєва, І.Беха, О.Бондаревської, В.Загвязинського, О.Савченка, В.Серікова, Г.Селевка, І.Якіманської, О. Бабешко, М. Дутчака. Вони відмічають, що педагогічний процес впродовж попередніх років будувався на суб'єктно-об'єктній моделі взаємодії між учителем і учнями, якій характерні чіткий розподіл учасників педагогічного процесу на активну складову – суб'єкт (учитель) і пасивну – об'єкт (учень). За такого підходу переважно заперечувався вияв дитиною власної думки, самостійних суджень і вчинків, використовувався примус і залякування. У розробках методів виховання не враховувалася специфіка соціального середовища в якому розвивалася дитина, ігнорувалися особливості її взаємодії із цим середовищем, не брались до уваги вікові можливості дитини в сфері її соціальних

відносин. Логічний наслідок такої побудови педагогічного процесу – формування людини з подвійною мораллю, байдужою до оточуючих, сповідуючої пристосовницьку життєву позицію.

Однак на протигагу традиційній (у деяких джерелах авторитарної, «бездітної») педагогіки відбувається становлення нової особистісно орієнтованої парадигми освіти. Вона ґрунтується на визнанні унікальності та незрівнянності кожної дитини. За цих умов не учень підлаштовується під навчально-виховний процес, а навпаки, педагогічний процес максимально враховує індивідуальні особливості дитини, її суб'єктний досвід, нахили, здібності, переконання, сприяє розвитку творчості й активності, надає можливість вибору шляхів вирішення навчальних завдань. Учень відчуває себе творцем власної особистості й займає активну позицію по відношенню до педагогічного процесу. З огляду на це перед нами постає питання: а чи достатнє нормативно-правове забезпечення особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Тому метою статті є аналіз нормативно-правового поля загальної середньої освіти України через призму особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання молоді.

Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року наголошує, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Акцентується увага на тому, що побудова педагогічного процесу повинна здійснюватися на принципах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями й народами.

У статті 51 цього закону зазначається, що учні мають право на:

➤ вибір навчального закладу, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять (учні повинні з допомогою досвідчених педагогів ставити перед собою особистісно значимі навчальні цілі та мати можливість їх досягнення різними шляхами);

➤ вирішені питань удосконалення начально-виховного процесу, організації дозвілля, побуту тощо (вчителя повинні створювати умови для заняття дитиною активної позиції по відношенню до побудови педагогічного процесу);

➤ захист від дій педагогічних та інших працівників, які порушують права або принижують їхні честь і гідність (що досить

часто відбувається при побудові педагогічного процесу на авторитарних принципах, відносини між учасниками навчально-виховного процесу повинні будуватися на глибокій повазі один до одного) [1].

Наказ Міністерства освіти України «Про нормативні документи з фізичного виховання» від 25.05.1998 року, у якому зазначається, що система фізичного виховання дітей і молоді України базується на принципах індивідуального й особистісного підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого застосування різноманітних засобів і форм фізичного вдосконалення. Робиться наголос на тому, що в навчальних програмах слід передбачити ефективні механізми їх практичної реалізації, заснованих на принципах індивідуалізації й демократизації навчального процесу, диференційовану організацію занять з урахуванням стану здоров'я, фізичної підготовленості та інтересів дітей, широкий вибір урочних і позаурочних форм проведення занять із фізичної культури, що гарантують особистісний підхід і дотримання принципів педагогіки співробітництва.

Також у державних вимогах до навчальних програм із фізичного виховання акцентується увага на тому, що кожна програма повинна містити теоретичний, методичний, практичний і контрольний розділи, які включають два взаємопов'язані компоненти: обов'язковий (базовий) і варіативний (регіональний та шкільний). Обов'язковий компонент навчальної програми забезпечує формування основ фізичної культури особистості: мінімальний обсяг знань, умінь і навичок, які визначені Державним стандартом загальної середньої освіти України, та забезпечують достатній рівень компетентності учнів у галузі «здоров'я та фізична культура». Варіативний компонент програми формується на основі науково обґрунтованих і апробованих на практиці додаткових засобів, нетрадиційних форм, методів і прийомів організації фізичного виховання. Він урахуовує специфіку спрямованості навчання в регіонах, індивідуальні особливості дітей, учнів і студентів, їхні спортивні інтереси, потреби, регіональні умови й традиції народної фізичної культури. Тобто, створює підґрунтя для впровадження особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання молоді [3].

Наступним нормативним документом, який безпосередньо стосується освітньої галузі «здоров'я та фізична культура», є Закон України «Про фізичну культуру й спорт» від 10 лютого 2000 року. У ньому зазначається, що основними завданнями фізичної культури й спорту є постійне підвищення рівня здоров'я,

фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному й соціальному прогресу суспільства та ін.

У статті 12 наголошується, що середні загальноосвітні навчальні заклади з урахуванням місцевих умов, інтересів і запитів учнів самостійно визначають зміст, форми й засоби їхньої рухової активності, методи проведення занять із фізичної культури [2]. На нашу думку, цього для побудови сучасної системи фізичного виховання недостатньо: учитель повинен не тільки підбирати зміст, засоби, методи та форми з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, але й створювати умови для суб'єктно-суб'єктних стосунків учасників педагогічного процесу.

Невід'ємною складовою правового поля особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання молоді є Наказ Міністерства освіти і науки України «Про утворення фізкультурно-спортивних клубів та їх осередків у вищих, середніх і професійно-технічних навчальних закладах» від 22.03.2002 року. Цей нормативний документ створений із метою підвищення ефективності позакласної, навчально-виховної фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи в навчальних закладах освіти, боротьби з негативними явищами, необхідністю розв'язання соціальних проблем.

Діяльність спортивного клубу будується на засадах самоврядування, добровільності членства та участі в його справах. Це сприяє заняттю дитиною активної позиції щодо побудови та організації фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи свого навчального закладу. Характерною рисою всіх форм роботи спортивного клубу загальноосвітнього навчального закладу є добровільність. Тобто учень сам вибирає, у якій секції з виду спорту йому займатися, які спортивно-масові чи фізкультурно-оздоровчі заходи йому відвідати. Усе це сприяє розвитку творчого потенціалу й самоактуалізації кожної особистості в галузі «здоров'я та фізична культура» [3].

Національна доктрина розвитку освіти від 17 квітня 2002 року. Вона визначає стратегію та основні напрямки подальшого розвитку освіти в Україні. Метою державної політики щодо розвитку освіти є створення умов для розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом життя. Цієї мети неможливо досягти авторитарними методами: коли учень займає пасивну позицію в педагогічному процесі, не враховуються його інтереси, побажання, суб'єктний досвід. Тому пріоритетними напрямками розвитку освіти

Національна доктрина називає:

- особистіснк орієнтацію освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання й виховання.

Також держава повинна забезпечувати:

- розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти й самореалізації кожної особистості;
- підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, конкурентоспроможних на ринку праці;
- створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;
- використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного вдосконалення [4].

Ефективне вирішення цих складних питань, на нашу думку, неможливо без глибокої поваги до особистості кожного учня, визнання його індивідуальності й незрівнянності, наданні більшої свободи та можливості творчо себе проявити в навчально-виховному процесі.

Підґрунтя становлення особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання старшокласників ми знаходимо в Державному стандарті повної середньої освіти України від 14 січня 2004 року. У цьому документі державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мова й література, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я та фізична культура й технології. Їх погодинне співвідношення, а також кількість годин відведених на інваріанту й варіативну складову конкретизуються в Базовому навчальному плані старшої школи. Під час складання типових навчальних планів для учнів спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв і колегіумів дозволяється перерозподіляти між освітніми галузями до 15% навчального часу визначеного інваріантною частиною Базового навчального плану. На основі типових навчальних планів загальноосвітні навчальні заклади складають робочі навчальні плани для старшої

школи з урахуванням:

- власної спеціалізації;
- кількості годин відведених на інваріантну й варіативну частину;
- диференціації змісту навчання (рівень стандарту; академічний рівень; профільний рівень);
- традицій навчального закладу та регіону;
- стану матеріально-технічної бази;
- кваліфікації педагогічного колективу.
- індивідуальних освітніх потреб учнів [6].

Тим самим створюються умови для старшокласника коли він відповідно до власних нахилів, здібностей, інтересів, цінностей, суб'єктного досвіду, матеріальних можливостей, бачення власного майбутнього може вибирати, як спеціалізацію навчального закладу, факультативи так і певний рівень диференціації змісту навчання.

Щодо фізичної культури в загальноосвітньому навчальному закладі, то старшокласник повинен виконувати положення Державного стандарту й займатися 2 рази на тиждень на відповідних уроках; якщо цього не вистачає, то додатково на факультативах (при їх наявності), або взагалі обрати спортивний профіль (також при наявності). Ці положення забезпечують тільки кількісну складову особистісно орієнтованого підходу (якщо дитина бажає більше займатися фізичною культурою, то вона отримує цю можливість), але є ще організаційно-методичні аспекти особистісно орієнтованого підходу, без урахування яких неможливо досягти бажаного результату.

Основні положення Національної доктрини розвитку освіти знайшли своє відображення в Національній доктрини розвитку фізичної культури й спорту від 28 вересня 2004 року. Яка представляє собою систему концептуальних ідей і поглядів на роль, організаційну структуру та завдання фізичної культури й спорту в Україні на період до 2016 року з урахуванням стратегії розвитку держави та світового досвіду.

Метою Доктрини є орієнтація українського суспільства на поетапне формування ефективної моделі розвитку фізичної культури й спорту на демократичних та гуманістичних засадах.

У нормативному документі наголошується, що реалізація Доктрини надасть змогу забезпечити перехід до нової, гуманістичної моделі розвитку фізичної культури й спорту, у центрі уваги якої – інтереси, потреби та мотиви конкретної людини, що сприятиме соціальній активності громадян [5].

Таким чином, проаналізувавши нормативно-правове поле галузі «здоров'я та фізична культура» можна відмітити наступне:

➤ Основні нормативно-правові документи які регламентують організацію й побудову педагогічного процесу в старших класах загальноосвітнього навчального закладу наголошують на необхідності впровадження особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання молоді.

➤ Держава надає старшокласнику можливість вибору (відповідно до індивідуальних особливостей) спеціалізації освітнього закладу, складності змісту навчання (рівень стандарту; академічний рівень та профільний рівень).

➤ Програмне забезпечення освітньої галузі «здоров'я та фізична культура» окрім обов'язкового компоненту повинно мати й варіативну складову, яка відображає специфіку навчання в регіонах, індивідуальні особливості дітей, їхні спортивні інтереси, потреби й традиції народної фізичної культури.

➤ Необхідною умовою особистісно орієнтованого підходу до фізичного виховання старшокласників є створення спортивного клубу з різноманітними спортивними секціями та фізкультурно-оздоровчими заходами, які призначені задовольнити інтереси широкого кола учнів.

Література:

1. Закон України про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту». – К.: «Генеза», 1996 – 36 с.
2. Закон України про фізичну культуру і спорт // Книга вчителя фізичної культури: Довідково-методиче видання / Упоряд. С.І.Операйло, А.І.Ільченко, В.М.Єрмолова, Л.І.Іванова. – Харків: Торсінг плюс, 2005. – С.41-64
3. Книга вчителя фізичної культури: Довідково-методиче видання / Упоряд. С.І.Операйло, А.І.Ільченко, В.М.Єрмолова, Л.І.Іванова. – Харків: Торсінг плюс, 2005. – 464 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. №33. – С. 4-6
5. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту // Урядовий кур'єр. – 2000. – №189. – С.6-7.
6. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» // Директор школи. – 2000. – №47. – С. 2-5.

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ідея інтегрованого навчання нині надзвичайно актуальна, оскільки з її успішною методичною реалізацією передбачається досягнення мети якісної освіти, тобто освіти конкурентоздатної, спроможної забезпечити кожній людині самостійно досягати тієї чи іншої життєвої цілі, творчо самоутверджуватися в різних соціальних сферах.

Проблему наукового розуміння інтеграції в освіті вивчають учені й практики в різних областях знання. Так, академік Б.М.Кедров зазначає, що інтегративність – важлива риса сучасної науки: це не тільки нова її організація, але й головне – внутрішній її стан, єдина умова адекватно відобразити новий предмет дослідження, відбиваючи при цьому всі його сторони одночасно в їхньому зв'язку [3].

У науковому пізнанні інтеграція є наслідком єдності світу, фундаментальної закономірності його існування (загальний зв'язок явищ) і існування міжнаукових зв'язків, які, синтезуючи знання, ведуть до зближення й інтеграції наукових дисциплін.

Аналіз теоретико-методологічного підходу до інтеграції як наукового явища дає можливість підійти до визначення інтеграції як педагогічного явища.

Інтеграція – важлива умова сучасної науки й розвитку в цілому. Адже наукове мислення характеризується прагненням розглядати не окремі, ізольовані об'єкти явища життя, а їх більш чи менш широкі єдності. Тож інтеграція, як вимога об'єднання в ціле якихось частин чи елементів, вважається необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого можливо створити в учнів цілісну картину світу. Ідеться про конструювання інтегрованих навчальних курсів, на основі яких має розгортатися відповідний навчальний процес.

Єдність тем вважається передумовою для глибшого оволодіння школярами навчальним матеріалом, тому мета такого «інтегрованого» курсу – навчити їх розглядати одні й ті ж явища, проблеми в різних ситуаціях і системах. Таким чином, кожний предмет набуває більшої широти, смислової й інформаційної насиченості. Унаслідок цього учні досягають і широкого рівня розуміння навчальної теми. Типовий приклад: нагадування, яке звичайно проводять через запозичений матеріал (наприклад, малюючи на уроці образотворчого мистецтва якусь тварину,

педагог запитує, що пам'ятають про неї учні).

Інтеграція предметів найповніше проявляється тоді, коли між їх спільними програмами встановлено смислову відповідність, коли існує центральна ідея, що об'єднує весь комплекс тем і проблем, які розглядаються в межах обох предметів. У цілому пропонується шлях конструювання інтегрованих предметів має на меті формування загальнонавчальних умінь і навичок учнів, поглиблення їхніх знань, розвиток уваги, пам'яті, розширення пізнавальних інтересів, оволодіння навчальними прийомами, забезпечення цілком нового психологічного клімату для учня й учителя в процесі навчання.

Зміст інтегрованих курсів слід конструювати не в описуваному плані, а у формі навчально-пізнавальних завдань, які мають розв'язуватись педагогом і школярами спільно. Під час цього процесу й можливий достатній інтелектуальний розвиток дитини, за якого формуються повноцінні здібності, наукові знання та вміння. Процес формування цілісного наукового світогляду на основі використання інтегрованих навчальних курсів буде методично оптимальним за умови розвитку й доцільного використання можливостей науково-образного й понятійного мислення школяра в ході розв'язання навчально-пізнавальних завдань.

Отже, реформування сучасної освіти лежить на шляху подолання ізольованого викладання навчальних предметів і створення принципово нових навчальних програм, де освітній процес доцільно орієнтувати на розвивально-продуктивний інтегративний підхід.

Сьогодні ведуться активні пошуки в напрямку створення інтегрованих курсів ще в початковій школі. Це й «Довкілля», і «Горішок», і «Я і Україна», тощо, які традиційно поєднують у собі так звані «основні предмети». Але сучасні вимоги потребують формування в молодших школярів таких новоутворень як екологічна свідомість, економічна та комп'ютерна грамотність. Саме економічні знання лягли в основу створеного та апробованого нами інтегрованого курсу «Економіка».

Молодший шкільний вік – період інтенсивного формування особистості. Це вік допитливості, «чомучок», жаги відкриттів. Вік, коли дитина, як губка вбирає все, що бачить навкруги. Діти, пізнаючи навколишній світ, опановують поняття про призначення речей, засобами їх практичного використання, засвоюють поведінку старших і норми спілкування один з одним; вони не тільки чують «економічні слова», але вже й володіють ними. Граючись у відому всім із дитинства гру «Магазин», діти самі

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

розподіляють ролі продавця та покупця, вибирають, урахувуючи свої потреби, необхідні товари, розраховуються за покупку, придумуючи свої форми грошей, або обмінюються товаром, здійснюючи бартер. Таким чином, діти вже готові до сприйняття, осмислення та засвоєння економічних знань у початковій школі. Ми не маємо права відривати їх від дійсності, з якою вони стикаються кожного дня, а повинні саме в молодшому шкільному віці починати формування економічного мислення.

Економічні знання в початковій школі повинні інтегруватися в зміст інших предметів, оскільки молодший шкільний вік – це період придбання базових життєвих знань, умінь і навичок та формування процесів розуміння власного життєвого досвіду та оточення. Будь-яке знайомство з економічними явищами на цьому етапі навчання слід проводити у формі гри або за допомогою алегоричної розповіді або казки [4].

Інтегрований підхід у викладанні економіки дозволяє вчителю розглядати на уроках той самий предмет або явище в системі наукових понять та взаємовідношень. Однак учителю необхідно викладати економічні поняття в логічній послідовності, щоб знання склались в одне ціле. А для того, щоб дитина могла їх не тільки осмислити, зрозуміти, але й запам'ятати, необхідно хоча б п'ятиразове повторення економічних концепцій.

При розгляді однієї з перших та основних тем з економіки: «Все починається з потреб», діти повинні знати:

- 1) про існування потреб;
- 2) уміти класифікувати їх;
- 3) що потреби постійно зростають і є необмеженими;
- 4) про різні види економічних ресурсів;
- 5) що для виробництва товарів та послуг необхідні всі види ресурсів.

Розглянемо на прикладі даної теми введення економічних понять.

Наприклад, на уроці української мови при вивченні теми «Людина» (1 клас) діти повинні засвоїти назви частин тіла людини й познайомитись з економічними словами: «потреба», «духовна потреба», «матеріальна потреба».

Фрагмент уроку

Учитель: – Діти, відгадайте загадку.

У отца был мальчик странный –
Симпатичный, деревянный,
Но любил папаша сына,
Шалунишку... (Буратино).

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Учитель: – З якої казки до нас прийшов цей герой?

Діти: – «Пригоди Буратіно»

Учитель читає уривок із казки (підручник О.Н.Хорошковська, Г.І.Охота «Українська мова», 1 клас, с.127)

Бесіда за текстом.

- Як ви гадаєте, чому Карло вирізав для себе ляльку?

Варіанти відповідей дітей:

- Карло хотів бути щасливим.
- Карло хотів разом із ним заробити гроші.
- Він хотів мати сина, щоб не бути самотнім.

Учитель: – Іншими словами, можемо сказати, що в нього була ПОТРЕБА в близькій людині. Адже Карло був самотнім. Потреба – це економічне слово, яке означає бажання людини мати що-небудь. А з ким ви б хотіли бути поряд, щоб не відчувати себе самотнім?

Діти: – Батьків, друзів, братика або сестричку.

Учитель: – А як ми по-іншому це можемо сказати?

Діти: – У нас є потреба в інших людях.

Учитель: – Діти, а навіщо вам потрібні ці люди?

Діти: – Друзі потрібні, тому що з ними весело й цікаво. Батьки потрібні, для того щоб вони піклувались про нас, любили. Братик або сестричка – для гри з ними, щоб ми могли навчити їх чогось.

Учитель: – Діти, така потреба людини в спілкуванні із друзями, близькими людьми називається **духовною**. Наприклад, Карло назвав ляльку Буратіно, тому що він знав родину Буратіно. Ця родина жила щасливо та безтурботно. І він теж хотів бути щасливим! Карло хотів, щоб поряд була людина, з якою можна було б спілкуватись.

Гра «Назви та покажи»

Діти згадують послідовність, у якій Карло вирізав частини тіла Буратіно. Повторюють їх та показують рукою.

Робота з підручником (с.38). Складання розповіді за малюнком.

Учитель: – Який інструмент використовував Карло, щоб вирізати ляльку?

Діти: – Ніж.

Учитель: – А чи міг би він вирізати Буратіно без ножа?

Діти: – Ні.

Учитель: – Це означає, що в нього була ще одна потреба. У чому?

Діти: – Потреба в ножі.

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Учитель: – А така потреба в економіці, у житті називається матеріальною. **Матеріальна потреба** – це потреба людини, наприклад, в одязі, їжі, інструментах.

(Зафіксувати на картках слова «потреба», «духовна потреба», «матеріальна потреба», для того щоб до них можна було б повернутися в кінці уроку та використати на інших предметах).

Підведення підсумків уроку.

- Що нового дізналися?
- Які нові економічні слова вивчили?

На уроці малювання можна продовжити цю тему.

Фрагмент уроку

Учитель: – Діти, сьогодні до нас у школу знову прийшов... (лунає музика з кінофільму «Буратіно»)

Діти: – Бу-ра-ті-но.

(Демонстрація книги О. Толстого «Пригоди Буратіно». – М., 1977, у якій чорно-білі ілюстрації)

Учитель: – Чи подобається вам, діти, ця казка? А ілюстрації до цієї книги?

Діти: – Казка подобається.

– Ілюстрації не подобаються, тому що вони чорно-білі.

Учитель: – Діти, сьогодні ми з вами будемо художниками-оформлювачами та створимо свою казкову яскраву книгу «Пригоди Буратіно» для наймолодших діточок, котрі не вміють читати. У нашій книжці будуть лише картинки. Ви готові до роботи? Тоді починайте.

Діти: – Але в нас немає альбомних листочків, фарби, пензликів!

Учитель: – А навіщо вам потрібні ці речі?

Діти: – Фарби та пензлики нам потрібні для того, щоб намалювати яскраві, кольорові малюнки, а потім зробити з них книгу для малечі.

Учитель: – Діти, так у чому виникла потреба на уроці малювання?

Діти: – Потреба в шкільних речах.

Учитель: – А хто з вас запам'ятав, що ми називаємо потребою в житті?

Діти: – *Потреба* – це бажання володіти чимось або необхідність у чомусь.

Учитель: – Яка – це потреба: духовна чи матеріальна?

Діти: – Матеріальна потреба, тому що ці предмети нам потрібні для того, щоб ми могли намалювати малюнки.

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Учитель роздає дітям фарби для виконання роботи.

Повторення частин тіла Буратіно в тій послідовності, у якій вирізав Карло.

Складання книжки з дитячих малюнків.

Підсумок уроку.

- Діти, сподобався вам урок?
- Які економічні слова ми повторили?

На уроці «Я і Україна» при вивченні теми: «Ввічливим треба бути всюди» можна ще раз повторити економічні поняття та ввести новий термін «ресурси».

Фрагмент уроку

Створення емоційного фону уроку.

Учитель: – Діти, чи хотіли б ви опинитися в казці?

Діти: – Так!

Діти показують театральну міні-виставу.

Розвиток теми: «Ввічливим треба бути всюди».

Учитель: – А, де ми ще можемо побачити казкову виставу?

Діти: – У театрі.

Учитель: – Театр – це місце, де показують вистави. Театри бувають для дорослих та для дітей. Театр ляльок, юного глядача, дитячий музичний театр – це театри для дітей.

Бесіда за матеріалом підручника Н.М.Бібік, Н.С.Коваль «Я і Україна. Віконце», 1 клас (с. 48)

Учитель: – Що ми бачимо на цих ілюстраціях?

Діти: – Діти дивляться виставу в театрі.

Учитель: – Чим відрізняються ілюстрації?

Діти: – На одному малюнку діти виступають у костюмах на сцені, а на іншому – діти дивляться спектакль ляльок.

Учитель: – Із чого виготовляють ляльок?

Діти: – Ляльок виготовляють із резини, пластмаси, ниток, тканини, паперу.

Учитель: – Діти, а із чого виготовив Карло Буратіно?

Діти: – Із поліна.

Учитель: – А із чого зробили поліно?

Діти: – Поліно зробили з дерева.

Учитель: – Діти, для виготовлення поліна людина взяла дерево із природи, тому поліно та дерево називають природним ресурсом. Папір теж виготовляють із дерева, а нитки та тканину – з рослин, із шерсті тварин. **Природні ресурси** – це природні дари, котрі людина використовує для виготовлення різних предметів. Наприклад, у вас на партах лежать олівці. Із чого вони зроблені?

Діти: – Олівці теж зроблені з дерева.

Учитель: – А білет, який ми купуємо, щоб відвідати театр?

Діти: – Білет виготовляють із паперу, а папір теж виробляють із дерева.

Учитель: – Відвідуючи театри для дітей та дорослих, яку потребу ми задовольняємо: духовну чи матеріальну?

Відповіді дітей.

Учитель – Діти, відвідування театру, музею, кінотеатру – це **духовна потреба**, тому що її задоволення спрямоване на розвиток людини, його культури.

- Хто з вас був у театрі?

- Яких правил культурної поведінки ви дотримувались?

Підсумок уроку

- Що нового дізналися на уроці?

- З яким новим економічним словом познайомились?

Таким чином, можна, починаючи з перших днів перебування дитини в школі, формувати її економічну грамотність. Засобом може стати не тільки факультативний курс, а навіть відома казка. Програма ж початкової школи наповнена казками, і практично кожну можна розглядати із соціально-економічного боку, інтегруючи економічні поняття в зміст інших предметів.

Література:

1. Іванчук М. Г. Інтеграція – провідна тенденція суч. наук. пізнання // Педагогічна психологія. – 2003. – № 3-4. – С.62-72.
2. Бех. І. Інтеграція як освітня перспектива // Початкова школа – 2002. – №5. – С. 5-7.
3. Кедров Б. М. О синтезе наук // Вопросы. Философии. – 1973. – № 3. – С. 77-83.
4. Шкільна економічна освіта у 2004-2005 навчальному році // Вісник ВУАВЕ.– Львів, 2004. – С.10-14.

Гончаренко Л.А.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ

Перехід на нову освітню парадигму й стрімке впровадження інноваційних технологій у навчання й виховання має супроводжуватися постійним удосконаленням професійної підготовки педагогічних кадрів. Одним з актуальних напрямків такої підготовки є формування в педагогів готовності до діяльності в полікультурному середовищі. Здійснення його важливе з огляду на те, що саме від полікультурної підготовки вчителів залежить їх

здатність через навчально-виховний процес закласти в молодих громадян України вміння співіснувати в умовах багатокультурності, тобто розвинути в школярів полікультурну компетентність. Вимоги до формування в педагогів готовності до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища визначаються новими підходами до проектування змісту професійної діяльності сучасного вчителя. Гострота міжетнічних стосунків зумовила підвищення уваги до етнопедагогізації навчального процесу, який передбачає взаємозв'язок та взаємодію педагогіки з навчально-виховними традиціями того чи іншого етносу.

Готуючи педагогів до здійснення діяльності в багатокультурному суспільстві, необхідно налаштувати їх на сприйняття людини іншої національності та на побудову на цій основі діяльності щодо формування стосунків із нею. Це складна й дуже важлива робота, бо вчитель, маючи негативні стереотипи до тієї чи іншої народності, може їх перенести на дитину, представника цього етносу. Отже, формувати в педагогів таку готовність необхідно вже зараз, оскільки сучасні випускники повинні завершити навчальний заклад із розвиненими ключовими компетентностями, серед яких і полікультурна.

Здійснення теоретичної й практичної підготовки вчителів із питань полікультурності буде ефективним через курси підвищення кваліфікації. Специфіка проведення курсів дає нам можливість при формуванні в педагогів готовності до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища виділити міждисциплінарний підхід.

Запровадження міждисциплінарного підходу до вивчення полікультурності особливо необхідне в закладах, де немає спецкурсу, що розглядає дані проблеми. Цей підхід сприятиме розгляду питань багатокультурності з позиції різних наук, що дасть можливість отримати ґрунтовну інформацію. Кожна наукова дисципліна прямо або опосередковано розглядає питання полікультурності. Тому важливо, вивчаючи теми, які пов'язані із цими питаннями, виділити їх у кожному предметі, а не в якомусь одному. Отже, під міждисциплінарним підходом ми розуміємо формування в педагогів готовності до професійної діяльності в полікультурному середовищі через навчальні предмети курсів підвищення кваліфікації.

Важливість запровадження міждисциплінарного підходу до вивчення питань багатокультурності на курсах підвищення кваліфікації полягає в тому, що будь-який окремо взятий предмет не в змозі пояснити всі аспекти культури, способу

життя, етнічної групи, їх соціальні проблеми [2]. Відповідно знань, набутих у межах однієї галузі замало для того, щоб педагог міг взаємодіяти із представниками різних культур, а також розумно розв'язувати складні проблеми. Аналіз полікультурності в межах одного предмета звужує їх розуміння, призводить до неправильної інтерпретації та оцінки. Щоб цього не сталося треба у всі навчальні дисципліни курсів підвищення кваліфікації вводити міждисциплінарний підхід до вивчення досвіду та подій, які стосуються тієї чи іншої етнічної групи.

Міждисциплінарний підхід має сформувавши полікультурно компетентного педагога, тобто такого, який був би готовим здійснювати свою професійну діяльність у середовищі, яке складається із представниками різних культурних, етнічних, релігійних груп.

Сьогодні кожна наукова дисципліна має свої переваги в розгляді питань полікультурності. У процесі розвитку кожна наука визначила відповідні напрямки в дослідженні багатокультурності. На даний час кожна із суспільних дисциплін, торкається проблем полікультурного середовища. Тому, на курсах підвищення кваліфікації в межах даного підходу перевагу треба надавати таким навчальним предметам як педагогіка, психологія, філософія, соціологія, культурологія, історія. Паралельно набувати полікультурної освіти будуть учителі в межах дисциплін, спеціалістами яких вони є. Зокрема, учитель, що викладає українську мову та літературу познайомиться з питаннями полікультурності в межах названих предметів, а також через літературу, мову, як засіб комунікації.

У змісті курсів підвищення кваліфікації передбачено вивчення вчителями всіх спеціальностей таких предметів як філософія, культурологія, соціологія, історія, психологія та педагогіка, відповідно, запровадивши міждисциплінарний підхід, освітяни в межах цих предметів набувають певного рівня полікультурної компетентності.

Філософія допоможе вчителям збагнути поняття «діалог культур», яке розкриває можливість для розуміння будь-якої культури лише в співвідношенні з іншими, визначає важливість взаєморозуміння людей різних етнічних груп [5]; допоможе усвідомити, що кожна культура розглядається як складний організм (тому стало неможливо їх розподілити на високорозвинені чи примітивні). Завдяки цьому, культури, які сприймалися як недосконалі, почали вивчатися як такі, що відрізняються одна від одної.

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У межах даної дисципліни педагоги дізнаються про погляди сучасних науковців-філософів на шляхи вирішення проблем взаємодії між людьми, а також про те, що стосунки мають базуватися не лише на визнанні права кожної культури на існування, а й на рівноправному діалозі, який має привести до взаємозбагачення й розвитку культурних спільнот.

Отже, філософія допоможе педагогу розглянути культуру, як світ, у якому людина знаходить себе, а людство як цінність, яка складається з рівноцінних культурних спільнот, які мають будувати стосунки у вигляді діалогу культур.

Соціологія особливої уваги надає проблемам стосунків між соціокультурними спільнотами, людиною та суспільством, людиною та природою [3]; розглядає питання пов'язані із принципами, структурою, рівнями, механізмами, системами взаємодії культур, зі зміною культур під час взаємодії; із проблемою взаємодії та взаємовпливу в полікультурному просторі; з питанням оцінки людьми іншої культури; з формуванням національної ідентичності.

Через історичної науки вчитель зрозуміє наслідки впливу однієї культури на іншу (наприклад, європейської на інші регіони світу); збагне величезний фактичний матеріал, що сприяє усвідомленню процесів становлення та розвитку полікультурного середовища. Саме історична наука при вивченні полікультурних спільнот надає важливого значення процесам їх становлення в часі та просторі.

Головною проблемою культурології є проблема діалогу культур у полікультурному середовищі. Важливість цього питання беззаперечна, оскільки діалог, будучи прийнятною формою спілкування, орієнтований у майбутнє й передбачає глибокі знання про духовну структуру та інтелектуальну систему суспільства, з яким здійснюється діалог. У культурології, досліджуючи «діалог культур», звертається увага на передумови, які роблять його реальним (такий діалог призводить до розуміння іншої культури). Першою умовою є визнання того факту, що у світі не існує культури, яка б не мала жодної спільної риси зі світовою культурою. Другою – подолання бар'єрів, які виникають під час переходу з однієї культури в іншу. Третьою – позбавлення «образу ворога» [1].

Отже, межі даної науки дають можливість учителю розглянути суперечливі питання про розмаїття прогресу культур, бути вмінно грамотно будувати діалог із представниками інших народів.

Психологічна наука знайомить педагогів із проблеми міжкультурної взаємодії. Учені цікавитися цим питанням почали після масових міграцій, що тривали в післявоєнній роки. Під час переселень люди мали адаптуватися до нового культурного середовища. Таке пристосування й стало предметом дослідження психологів, зокрема патологічні феномени, пов'язані із цим процесом (невротичні та психосоматичні розлади). Особливу увагу науковці надавали таким почуттям: задоволення, психічного добробуту та душевного здоров'я [4].

Освітяни в межах даної науки можуть познайомитися із загальними категоріями наслідків міжкультурних контактів, які у 80-х роках ХХ століття виділив С.Бокнер: 1) геноцид, тобто знищення групи, що протистоїть; 2) асиміляція, тобто поступове добровільне або примусове прийняття культурних норм домінуючої групи аж до повного злиття з нею; 3) сегрегація, тобто курс на окремий розвиток культур; 4) інтеграція, тобто збереження групами своєї культурної ідентичності під час об'єднання у нове середовище [4].

Через психологію педагоги познайомляться з механізмами підготовки індивідів до міжкультурних контактів. У цьому напрямку дана наука тісно переплітається з педагогікою, оскільки, під час підготовки використовує педагогічні методи навчання. Із проблемами міжкультурної взаємодії освітяни знайомляться з розділів психології, які присвячені питанням агресії. Вивчення таких розділів важливе, оскільки, агресія детермінована соціальними факторами: расовою, національною й культурно-соціальною приналежністю. Знаючи про це педагоги можуть запобігти формуванню в молодого покоління расизму, націоналізму, шовінізму [4].

Психологія не ігнорує питань пов'язаних із психологічною відмінністю між представниками різних культурних спільнот. Знаючи про такі відмінності освітянам буде легко виховувати школярів у душі толерантності.

Психологія, допоможе вчителям набути уявлення про упередження, які багато в чому визначають стиль поведінки по відношенню до оточуючих. Формування упереджень пов'язане з потребою особистості визначити своє положення відносно інших людей, соціальних груп, культур, етносів. Отже, набувши знань про упередження, педагог зможе пояснити ставлення представників одного етносу до іншого, носіїв домінуючої культури – до представників культури меншин.

У психології порушуються питання, пов'язані зі зміною

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

психологічної характеристики людини в результаті взаємодії, адаптації особистостей до нових соціокультурних умов тощо, про що важливо знати вчителю.

У педагогіці домінуючим є культурологічний підхід, який орієнтує освіту на діалог із культурою людини як її творця та суб'єкта здатного до культурного саморозвитку. Тож, дана наука готує особистість до ведення конструктивного діалогу. Через педагогіку вирішуються всі питання пов'язані з полікультурною освітою.

Дані дисципліни є ключовими міждисциплінарного підходу, бо саме вони у своєму змісті містять найбільше інформації про багатокультурність, яка допоможе вчителю правильно організувати навчально-виховний процес. Допоміжними предметами МАють бути ті, які відповідають певній спеціальності вчителя. Наприклад, правознавство розглядає питання свободи совісті, віросповідання та рівноправності, незалежного від етнокультурної приналежності; географія подає відомості про вплив природно-географічних умов на розвиток етносів, про проблеми населення території та їх вплив на діалог культур; література розглядає питання формування національної та світової літератури, драматургії, театру, подає кращі зразки загальнолюдських цінностей та національних. Особливого значення набувають предмети, у змісті яких є теми із краєзнавства. Краєзнавство надає унікальний етнографічний матеріал про матеріальну та духовну культуру, побут народів, які населяли та населяють регіон.

Усі дисципліни – і головні, і допоміжні – у межах міждисциплінарного підходу мають доповнювати інформацію один одного, розширювати її, подавати за необхідністю нову.

Таким чином, запровадження на курсах підвищення кваліфікації міждисциплінарного підходу сприяє формуванню в педагогів полікультурної компетентності.

Література:

1. Введение в культурологию: Учебное пособие для вузов. – М., 1995. – 336 с.
2. Миттер В. Многокультурное образование и междисциплинарный подход // Перспективы. Вопросы образования. – 1993. – № 1. – С.37-41.
3. Социология. Наука об обществе: Учебное пособие. – Харьков, 1996. – 688 с.
4. Стефаненко Т.Г. Адаптация к новой культурной среде и пути ее оптимизации // Введение в практическую социальную психологию. – М., 1994. – С.114-126.
5. Философия: Учебник для высших учебных заведений – М., 1996. – 537 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Контроль навчальних досягнень є невід'ємною складовою процесу навчання, який за своєю суттю є постійним процесом зворотного зв'язку між викладачем та студентом. Тому зрозуміло, що чим досконалішим він буде, тим успішніше здійснюватиметься керування навчанням і вихованням. Одночасно контроль покликаний надавати студентові якнайповнішу інформацію про хід і результати його навчальної діяльності, разом із тим він має позитивно впливати на ефективність навчальної діяльності, сприяти особистісному розвитку.

Сучасна психолого-педагогічна наука наголошує на необхідності педагогічного керування навчальним процесом, виходячи з активної позиції особистості викладача, потреб й інтересів студента – суб'єкта навчальної діяльності.

Впровадження у вищій школі кредитно-модульної системи навчання, перенесення акценту з поточного контролю знань на тематичне й підсумкове оцінювання, перехід від семестрових екзаменів до підсумкової атестації являє собою вирішення окремих питань контролю за навчально-пізнавальною діяльністю, пов'язаних із процесом формування навчального середовища як сфери для активізації свідомості особистості та реалізації творчого потенціалу.

Різні аспекти контролю за навчально-пізнавальною діяльністю учнів висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних учених: А.М.Алексюка, С.І.Архангельського, Ю.К.Бабанського, В.М.Галузинського, В.М.Галузяка, М.Б.Євтуха, І.Я.Лернера, М.Н.Скаткіна, М.І.Сметанського, М.М.Фіцули, І.Ф.Харламова та інших [1, 3].

Організація процесу навчання в сучасній вищій школі потребує вирішення складного питання щодо його оптимізації, оскільки при загальному збільшенні кількості навчальних дисциплін, зменшується обсяг годин на їх викладання. Необхідною умовою системної організації навчальної діяльності є вдосконалення певних етапів заняття, зокрема перевірки й обліку успішності. Для забезпечення більш ефективних вимірників якості навчання, досягнень учнів необхідно є розробка нових форм і методів контролю або вдосконалення існуючих з урахуванням нового змісту контрольної діяльності.

Використання новітніх інформаційних технологій під час контролю навчальних досягнень сприяє оперативному й своєчас-

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ному надходженню інформації в інформаційну комп'ютерну базу, що забезпечує оперативну обробку та можливість використання цієї інформації для корекції й управління процесом контролю.

Сьогодні існує багато різновидів програмних засобів, які за своїм методичним призначенням можна поділити на навчаючі, тренажерні, контролюючі, інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові, імітаційні, моделюючі, демонстраційні, навчально-ігрові, дозвоільні [2].

Застосування комп'ютера в процесі перевірки теоретичних знань має за мету послідовність методико-педагогічних завдань, серед яких: активізація процесу та підсилення мотивації навчальної діяльності; стимулювання інтелектуальних зусиль та мисленнєвої діяльності; індивідуальність процесу контролю; активізація міжпредметних зв'язків; зниження суб'єктивності процесу оцінювання навчальної діяльності викладачем.

Аналізуючи педагогічні основи контролю та комп'ютеризації навчального процесу, можна виділити такі дидактичні принципи побудови системи комп'ютерного контролю:

- повнота – зміст системи комп'ютерного контролю має бути розрахований на весь матеріал змістового модуля;
- безперервність та ступеневість – система комп'ютерного контролю повинна охоплювати певний етап періоду навчання, ускладнюючись у залежності від вимог та рівня складності відповідної навчальної програми;
- інтегративність – система комп'ютерного контролю має поєднувати в собі процес перевірки, оцінки, корекції знань, а також засвоєння й удосконалення вмінь роботи з комп'ютерними технологіями та обладнанням;
- індивідуальність – система комп'ютерного контролю повинна контролювати рівень навчальних досягнень кожного студента, його теоретичної готовності та самостійності;
- практичність – система комп'ютерного контролю має бути придатна для різних моделей комп'ютерів;
- доступність – система комп'ютерного контролю повинна бути простою у використанні всіма користувачами тестової програми, не викликати труднощів у користуванні та не потребувати складного попереднього інструктажу.

Тестовий контроль як один із методів перевірки успішності навчання передбачає відповідь на тестові завдання за допомогою виділення потрібних відповідей, додавання пропущених слів, розставлення цифр, знаходження помилок тощо.

Звичайно, тестування не можна розглядати як ідеальний

ІННОВАЦІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

метод контролю, відкинувши на цій підставі всі інші. Однак, за належної попередньої підготовки він найкраще задовольняє основні методичні критерії якості, забезпечує об'єктивність усіх стадій процесу оцінювання – вимірювання, обліку та інтерпретації отриманих результатів.

Тестування проводиться за допомогою тестів, які являють собою систему запитань, спрямованих на визначення рівня знань певної частини навчального матеріалу. Під час розробки тестів успішності потрібно дотримуватись певних вимог: лаконічність; однозначність; точність; інформаційність; зручність; стандартність.

У Херсонському державному університеті здійснюється розробка програмних засобів навчального призначення. Зокрема, програмно-методичні комплекси «Відеоінтерпретатор алгоритмів пошуку та сортування» та СЛА (Світ Лінійної Алгебри) пройшли сертифікацію й рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в навчальному процесі вищих закладів освіти.

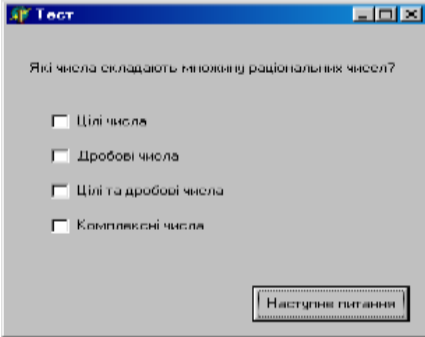
Також студенти розробляють програми на допомогу вчителям. Як приклад розглянемо тестову програму, яка може використовуватися в загальноосвітньому навчальному закладі та дозволяє працювати з наступним типом запитань: вибір правильної відповіді з переліку запропонованих. Запитання й відповіді зберігаються в підпрограмі «Тест» у текстовій формі. Їх можна редагувати й змінювати в залежності від потреби.

Робота з тестовою програмою розпочинається з персоніфікації: прізвище, ім'я, курс, група, факультет (рис. 1). Тестування починається з натискання клавіші «Start test». Після запуску підпрограми «Тест» на моніторі з'являється інструкція процесу керування тестовою програмою, запитання та варіанти запропонованих відповідей (рис. 2). Кнопка «Наступне питання» буде неактивною, доки користувач не обере один із варіантів відповідей. Програма не передбачає можливість довільного вибору послідовності запитань, оцінка визначатиметься за сумою всіх поставлених запитань.

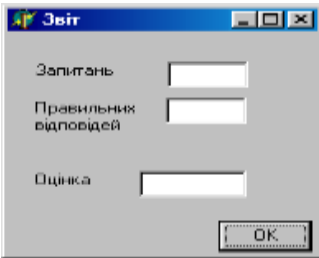
The image shows a Windows-style dialog box titled "Анкета". It contains five text input fields arranged in two rows: "Прізвище" and "Ім'я" in the top row, and "Курс", "Група", and "Факультет" in the bottom row. Below the fields is a button labeled "Start test". The window has a standard Windows title bar with the title "Анкета" and window control icons.

Рис. 1.
Діалогове
вікно
«Анкета»

Рис. 2. Діалогове вікно «Тест»

Після закінчення тестування на екран виводиться результат (рис. 3).

Рис. 3. Діалогове вікно «Звіт»

Позитивними сторонами цієї програми є простота у використанні, можливість збереження статистичних даних тестування в текстовому редакторі. Негативним моментом у цьому тесті є відсутність можливості відслідковувати неправильні відповіді, також програма не передбачає можливості видачі запитань у довільному порядку.

Отже, використання тестових програм під час контролю теоретичних знань зробить ефективнішим навчальний процес, надасть змогу викладачам оптимізувати процес контролю знань, умінь і навичок.

Література:

1. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
2. Егоров А.Ф., Капустин Ю.И., Щербанов В.В. Формы контроля в учебном процессе // Дистанционное и виртуальное образование. – 2002. – №3. – С. 31-35.
3. Львовский В.А., Рубцов В.В. Психологические проблемы контроля и оценки знаний школьников // Математика в школе. – 1989. – №3. – С. 81-86.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УРОКУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Одним із завдань школи у зв'язку з переходом на 12-річне навчання є збереження та можливості зміцнення здоров'я школяра. Зниження рівня здоров'я молоді викликає стурбованість та занепокоєння, і тому сьогодні особлива увага звертається на пошук і розробку нових виховних технологій, які б забезпечували підвищення ефективності та якості фізичного виховання школярів.

Основною формою роботи з фізичного виховання в школі є урок. Ефективність уроку насамперед залежить від правильного й чіткого планування, від того, наскільки вміло вчитель застосовує найраціональніші форми й методи організації навчального процесу, використовує обладнання й інвентар, технічні засоби навчання враховує специфіку проведення кожного заняття, тобто наскільки можна працювати творчо.

Однією з головних проблем фізичного виховання є підвищення ефективності уроку для вирішення освітніх, виховних та оздоровчих завдань. Метою даної статті є розгляд шляхів підвищення ефективності уроку з фізичного виховання.

На уроці вчитель велику увагу має приділяти підготовці до складання державних тестів. Тому під час планування навчального процесу (як у річному, так і в поурочному планах) обов'язково треба передбачати години на перевірку рівня фізичної підготовленості учнів методом державного тестування (до виконання тестів і нормативів фізкультурно-спортивного комплексу допускаються школярі, які пройшли медичне обстеження й допущені лікарем до тестування, мають достатню фізичну підготовку, ознайомлені з технікою та правилами безпеки під час їх виконання). Таку перевірку слід проводити на початку наприкінці навчального року за належних санітарно-гігієнічних умов.

Щоб діти були готові складати тести варто організувати навчальну працю школярів так, щоби найкраще забезпечити постійну зайнятість та активність учнів. Щоб досягти успіху маємо шукати шляхи ефективності уроку. Одним із них є фронтальний метод, за допомогою якого учні максимально охоплені фізичними вправами. Його варто застосовувати при ознайомленні учнів із новим матеріалом.

Фронтальний метод є найкращим для колективної роботи, коли всі діти одночасно виконують розпорядження або команду

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

вчителя. Цим методом можна користуватися під час навчання дітей гімнастичному шикуванню й перешикуванню, ходьбі, бігу, деяким видам стрибків, метанню, вправам на поставу, з м'ячами, палицями, скакалками. Його перевага – велике охоплення дітей, досягнення високої ущільненості уроку й великого навантаження.

Під час проходження групових дій застосовуємо груповий метод, який дає можливість краще спостерігати за виконанням учнями завдань, точніше давати навантаження, виправляти помилки. Цей метод полягає в тому, що учні об'єднуються в групи, кожна група за завданням учителя займається самостійно. Такий метод роботи доречно використовувати на уроці в тих випадках, коли для занять одним видом спорту не вистачає обладнання та інвентарю.

Важливим шляхом підвищення ефективності уроку є індивідуальна організації навчання школярів. Індивідуальна робота полягає в тому, що кожний учень виконує вправу, а решта спостерігають. Він доречний на підсумкових уроках і дає змогу вчителю після виконання кожної вправи підбивати підсумки, швертаючи увагу дітей на краще виконання вправи, недоліки й помилки. Це дуже важливо в освітньому й виховному відношенні.

Метод колового тренування вважаємо одним із найбільш ефективних в організації навчання школярів.

Колове тренування виникло як організаційно-методичний метод виконання фізичних вправ, спрямованих на комплексний розвиток рухових якостей учнів.

До засобів колового тренування відносять деякі вправи основної та спортивної гімнастики, легкої атлетики, спортивних ігор та інші, які входять до шкільної програми з фізичної культури.

Досвід роботи із застосування методу колового тренування дозволяє визначити його одним з організаційних методів застосування фізичних вправ, спрямованих на комплексний розвиток фізичних якостей школярів 5-12 класів – сили, гнучкості, витривалості, спритності, швидкості. Отже, уроки із застосуванням методу колового тренування ефективні в поліпшенні фізичного розвитку та рухової підготовленості учнів, а також сприяють більш якісному оволодінню програмовим матеріалом.

Ефективність уроку підвищиться й за рахунок використання різноманітних вправ на формування виправки школярів, чіткості виконання команд.

Дотримуючись традиційної структури уроку, у підготовчій частині, приділяємо максимальну увагу стройовій підготовці. До стройових вправ відносяться стройові прийоми, розмикання

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

й змикання, шиккування й перешикування, пересування. За допомогою цих вправ виховується почуття ритму й темпу, а також формуються навички колективних дій. Стройові вправи та прийомі беруть свою назву від слова «стрій», що означає встановлене розміщення учнів для спільних дій. Вони не заперечують один одного, а тільки доповнюють. Особливе значення стройових вправ полягає в тому, що вони сприяють формуванню постави людини.

В основній частині уроку доречно максимально завантажити учнів. Для цього використовуємо всі наявні умови, педагогічні засоби й навчальні посібники. Крім того, постійно пам'ятаємо про методичну послідовність у виконанні різних видів вправ. Наприклад, вправи, пов'язані з точністю рухів, складною координацією, застосовуємо, як правило, на початку основної частини уроку, а вправи на розвиток сили й витривалості – у кінці.

У заключній частині уроку поступово знижується рівень фізичної та емоційно-психічної збудженості учнів (зменшується інтенсивність і дозування вправ, даються завдання на увагу, заспокоєння, дихання). Після цього коротко підбивається підсумок уроку, визначається кращий, дається завдання для самостійних занять удома.

Теоретичні відомості розділів програми повідомляються не тільки на вступних уроках, а й по ходу кожного уроку, виходячи зі специфіки матеріалу. Так, наприклад, перед тим як вивчати новий вид вправ, коротко розповідаємо про нього. Демонструємо наочні посібники. Важливо націлювати учнів на те, щоби під час відповідних рухів, виконання вправ вони використовували знання з фізики, біології, математики та інших навчальних предметів. Під час проведення уроку з фізичної культури потрібно постійно підтримувати контакт з учителями цих предметів, тобто використовувати принцип міжпредметних зв'язків.

Особлива увага приділяється дозуванню фізичного навантаження, яке, як правило, диференційоване, тобто залежить, насамперед, від стану здоров'я й фізичної підготовленості учнів. Для контролю за навантаженням застосовується випробуваний метод – спостереження за частотою серцевих скорочень (ЧСС). Значна увага приділяється учням, які пропускають уроки через захворювання та учням із невисоким рівнем фізичної підготовленості, а також на тих, які за станом здоров'я віднесені до спеціальної групи.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Ефективність уроку фізичної культури багато в чому залежить від матеріальної бази й особливо від поповнення її нестандартними приладами.

У Верхньорогачицькій ЗОШ №2 постійно працюють над виготовленням додаткового обладнання, пристосувань, дрібного інвентарю, завдяки чому можна виконувати нестандартні (незвичні, удосконалені, урізноманітнені) вправи, підвищувати щільність уроку, підтримувати зацікавленість та емоційність учнів.

Таким чином, творче використання методів, форм, принципів для підвищення ефективності уроку має велике виховне, освітнє та оздоровче значення.

Література:

1. Дубовис. Твій фізичний гарт. – К.: Здоров'я, 2001.
2. Папуша В. Фізичне виховання школярів: навчальний посібник. – Тернопіль, 2004.
3. Огніста К.М. Стройові вправи у фізичному вихованні молодших школярів. К., 2001.
4. Фізичне виховання. – 2000. – №4.

Дяченко В.І.

**ПІДГОТОВКА ГРОМАДСЬКИХ ІНСТРУКТОРІВ ТА СУДДІВ
ІЗ ВИДІВ СПОРТУ НА УРОКАХ ФІЗКУЛЬТУРИ
ТА В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС**

Останнім часом на сторінках періодичних видань усе частіше з'являються публікації про те, якою повинна бути фізична культура XXI століття. Закон України «Про фізичну культуру і спорт», Цільова комплексна програма «Фізичне виховання і здоров'я нації», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) ставлять перед педагогами завдання сприяти фізичному, психічному здоров'ю молоді, утвердженню пріоритетів здорового способу життя.

В Україні протягом останнього часу склалася тривожна ситуація: різко погіршилися здоров'я й фізична підготовленість дітей. Педагоги, фізіологи, медики, гігієністи й психологи, зазначають, що природна рухова активність дітей неухильно знижується. Дослідження довели, що шкоди завдає не сама розумова праця, а майже позбавлений рухів спосіб життя. Для підтримки високої працездатності організму необхідна щоденна м'язова робота (діти мають одержувати певну норму фізичного навантаження щодня). На жаль, уроків із фізичної культури для задоволення цих потреб недостатньо, тому крім уроків, потрібні

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

допоміжні форми фізичного виховання. У зв'язку із цим зростає необхідність удосконалення змісту фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. Важливу роль у цьому процесі відіграє позакласна фізична, культурно-оздоровча й спортивна робота.

З метою визначення шляхів підвищення ефективності позакласної фізкультурно-оздоровчої й спортивної роботи з учнями фахівці, науковці проводили констатуючі зрізи в школах Волинського району Івано-Франківської області, Кременчуцького району Полтавської області, Богодухівського району Харківської області, Київської ЗОШ №36. У цих закладах досліджувалися можливості переходу до оптимальної організації позакласної роботи, під час якої забезпечується значне зростання показників фізичного розвитку й підготовленості учнів, набуття вмій і навичок щодо організації та проведення змагань, свят та формування основ здорового способу життя. Розроблялися заходи для вдосконалення системи позакласної роботи з фізичного виховання. У результаті експериментів, апробувань, фахівцями були розроблені методичні рекомендації щодо добору найбільш ефективних засобів, форм і методів організації та проведення позаурочних форм навчання та тренування учнів. Над цією проблемою працювали О.Леонов, І.Козетов. Вони прийшли до висновку, що на уроках та в позаурочній діяльності потрібно навчати дітей виконанню вправ за певними правилами. Унаслідок цього актуалізується робота з підготовки громадських інструкторів по видах спорту, тобто підготовка спортивного активу. Виховання спортивного активу починається безпосередньо з уроків, на яких спочатку ставиться найпростіше завдання: розучити з товаришами кілька загальнорозвивальних вправ. Учні готуються до цього вдома, оскільки самі мають добре вмій виконувати ці вправи. Після самостійної підготовки дітей учитель навчає, як потрібно страхувати товаришів та проводити заняття на розвиток певних фізичних якостей (причому дати школярам заплановане фізичне навантаження). З таких завдань і починається здійснення підготовки інструкторів. Можна залучити інших учнів до оцінювання якості виконання вправ, для них це буде першою, найпростішою практикою суддівства.

У Красненській загальноосвітній школі Скадовського району практикується проведення уроків із різної тематики, підсумкові, тестові, тематичні екскурсії. Наприклад:

Урок №6, 6 клас. Завдання:

1. Розвивати інтерес учнів до уроків із фізичного виховання.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

2. Підготувати до складання державного тесту (сила).
3. Сприяти розвитку координації рухів.

Під час проведення серії таких уроків (із вивченням правил виконання вправ, із проведенням перевірки фізичного стану учнів, з навчанням дітей правильному розташуванню робочих місць) використовується груповий метод.

Добре засвоюються знання та інструктивні навички, коли учні працюють у парах Один виконує, другий допомагає, указує на помилки, а також учиться правилам страховки.

Під час підготовки учнів до складання тесту, школярі також працюють у парах – спостерігають один за одним, щоби правильно віджималися, підтягувалися, піднімали штангу й т.д. Коли учні працюють по двоє, така робота сприяє закріпленню, осмисленню навчального матеріалу, поліпшує охорону праці, забезпечує розподіл навантаження..

У нашій школі впроваджуємо уроки з елементами підготовки громадських інструкторів та суддів, спираючись на досвід фахівця І.Козетова, який радить перед такими уроками задавати домашні завдання, щоби учні опрацювали, вивчили правила (осмислили, навчилися техніці виконання вправ). Попередня підготовка дітей допоможе вчителю одразу на занятті виправляти помилки. На таких уроках доречно використовувати дидактичний матеріал: таблиці, картки із запитаннями до різних тем, нормативи, тести.

При оцінюванні учнів, порівнюючи їхні результати з державними нормативами, варто наголошувати, що хороша оцінка буде виставлена не тільки за виконання нормативу, а й за покращення результатів. Це мотивує дітей, і вони вдома починають тренуватися більше ніж раніше, щоби поліпшити свій результат. На основі цього виробляється така система:

1. Розвиваються навички систематичних занять фізичними вправами.
2. Набуваються навички правильного виконання тих чи інших саме вправ.
3. Діти вчать ся грамотно, самостійно перевіряти й оцінювати стан власного фізичного розвитку.
4. Учні набувають інструкторських навичок для поліпшення начально-виховного процесу та організації позакласної фізкультурно-оздоровчої роботи.

У процесі навчання, на уроках, застосовуються різні методи, прийоми для розширення знань і вмій учнів. Доречно проводити

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

уроки-подорожі, нестандартні уроки, пізнавальні уроки, наприклад, з теми «Гімнастика»: виконуючи вправи, діти навчаються правилам страховки, складанню комбінацій, виконанню тестових вправ, правильному підтягуванню, лазанню й т.д. І обов'язково в кінці уроку, у підсумковому моменті, кожен учень дає оцінку собі й товаришу, указує на помилки товариша, показує правила страховки.

На уроках із легкої атлетики учні вчаться правильно заміряти результати, (метання м'яча, гранати, бігу, на різних бігових дистанціях (секундомір), судити змагання зі стрибків у довжину, висоту тощо.

Під час вивчення теми «Спортивні ігри» учні вчаться виконувати правила гри, самі здійснюють суддівство з баскетболу, волейболу, футболу, підбивають підсумки, звертаючи увагу на порушення правил гри.

У програмі «Основи здоров'я і фізична культура», затвердженій Міністерством освіти і науки, заплановано дві години на тиждень, яких не вистачає часом навіть на виконання навчальних завдань. За таких умов та за відсутності належної матеріальної бази в школі виникає необхідність продовжувати підготовку інструкторів та спортивних суддів у позаурочний час.

Різноманітну роботу поза уроками можна виконувати лише за умови широкої самодіяльності активу учнів. Тому ми повинні прагнути об'єднати навколо себе якомога більше учнів, здатних вести відповідну роботу, адже ми проводимо велику кількість змагань, конкурсів, КВК, тижні спорту, місячник оборонно-масової роботи, загальношкільні змагання «Веселі старты», свята до дня незалежності України, дня Конституції, дня захисника Вітчизни, дня Перемоги, новорічні свята, велопробіги, воєнізовані кроси з міні-біатлоном, а для проведення цих заходів потрібна велика кількість інструкторів, спортивних суддів, помічників з обслуговування змагань.

Багато учнів відвідують спортивні секції, де діти набувають знань, умінь, поліпшують загальну фізичну підготовку. Заняттями в таких секціях керують не тільки вчителі, а й інструктори-старшокласники, оскільки встановлено, що вчитель фізкультури не може без допомоги школярів розв'язати проблему масовості фізкультурно-оздоровчої роботи в школі (рекомендовано на кожних 20 учнів підготувати одного інструктора й одного суддю). У зв'язку із цим у школі один раз на місяць проводимо добір у старших класах найбільш активних учнів, які виявляють бажання виконувати обов'язки інструктора або судді в певному

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

виді спорту. Кожна дитина відвідує семінарські заняття, які проводить учитель, потім складають заліки за своїм профілем. Така робота важлива, бо ефективна діяльність активу залежить від рівня його підготовки.

Зміст навчального матеріалу семінарських занять можна поділити на загальні й спеціальні питання. До загальних належать: мета й завдання фізичного виховання, принципи системи фізичного виховання. Знання цих тем обов'язкове для всіх груп.

Спеціальні розкривають специфіку певного виду діяльності. Так, важливими для фізоргів є: організація внутрішкільних змагань, оформлення заявок, організація та підготовка команд до змагань, фізкультурні заходи в режимі дня. Судді вивчають питання, що стосуються особливостей конкретного виду спорту й правил змагань. Громадські інструктори одержують знання, що стосуються техніки вправ і методики проведення занять, дозування навантажень, підготовки окремих учнів і команд до змагань. Майбутніх інструкторів також слід ознайомити з підготовкою спортивного інвентарю, з наказами, протоколами змагань. Для кожної групи активістів складається план підготовки, за яким дуже важливо на заняттях організувати обговорення матеріалу, що вивчається, заохочувати до обміну досвідом, до постановки питань.

Навчання й виховання фізкультурних активістів здійснюється в процесі навчальної та позаурочної роботи (для занять, з активом можна використовувати й канікули). Поширеними формами навчання активу є: інструктивні заняття, групові й індивідуальні консультації, наради. Інструктивні заняття проводяться із групами диференційовано. На консультаціях учитель дає поради, відповідає на запитання, роз'яснює, як краще діяти, щоб успішно виконати покладені на активістів обов'язки. Групові консультації використовуються, коли необхідно озброїти юних спортивних суддів, командирів відділень, громадських інструкторів, керівників ігор спеціальними знаннями й практичними вміннями. Дуже важливо залучати членів фізкультурного активу до взаємоперевірки, це спонукає кожного замислитися над виконаною роботою, згадати все вивчене. Самоперевірка й взаємоперевірка сприяють самовдосконаленню. Дуже важливо при підготовці активу в позаурочний час роботу з дітьми проводити цікаво, з яскравими прикладами з історії того чи іншого виду спорту, ілюстраціями, яскравими моментами спортивної кар'єри кращих спортсменів України, із прикладами успіхів українських спортсменів на світових аренах. Тоді учні

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

охоче приходять на заняття, співпрацюють з учителями фізичного виховання.

Роботу з підготовки активу доречно розпочинати у 8-9 класах, щоб у 10-му класі учні з виробленими організаторськими здібностями стали кваліфікованими помічниками вчителя.

Отже, підготовка громадського фізкультурного активу, який відіграє провідну роль у залученні всіх школярів до різних форм занять фізичними вправами, сприяє розвитку самоуправління в учнівському колективі, впровадженню фізичної культури в побут школярів.

Для активного залучення дітей до активу в Красненській загальноосвітній школі оголошено постійно діючий конкурс на кращу спортивно-масову роботу в школі за такими показниками:

1. Кількість учнів, які відвідують спортивні секції.
2. Кількість учнів, які брали участь у змаганнях.
3. Участь учнів класу в шкільній спартакіаді.
4. Кількість інструкторів і спортивних суддів.
5. Проведені турпоходи.
6. Написання заміток до спортивної газети.
7. Участь у тематичних вечорах, ранках.
8. Оформлення стендів, альбомів, цікавих кросвордів на спортивну тематику.
9. Виготовлення спортивного інвентарю, його ремонт.

Таким чином, для організації масової фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями необхідно:

1. Комплексно використовувати всі форми занять (навчальну, позакласну, самостійну).

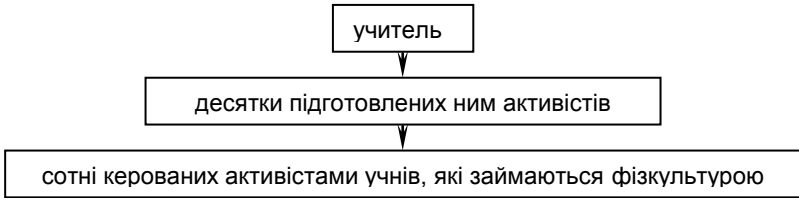
2. На уроках фізкультури планомірно навчати всіх школярів елементам методики тренування основних фізичних якостей і прийомам особистого контролю.

3. На семінарах у позаурочний час організовувати підготовку зі старшокласників громадських інструкторів та спортивних суддів для проведення змагань, свят, конкурсів, вечорів, спортивних ігор.

4. Забезпечити передання вчителем оперативних функцій, керівництва й контролю за діяльністю секцій і суддівства змагань громадським інструкторам та суддям.

5. Піднести масовість фізкультурно-оздоровчої роботи в школі за схемою:

Отже, масовість фізкультурно-оздоровчої роботи в школах може бути досягнута лише за умови переходу до учнівського самоврядування, яке забезпечує попередня підготовка громадських інструкторів та суддів із видів спорту на уроках та позаурочний час

Література:

1. Козетов І. Смуга перешкод на уроці фізкультури // Фізичне виховання у школі. – 2003. – №3. – С.27-31.
2. Леонов О.З., Цвек С.Ф. Школярам – фізичний гарт. – Харків, 1994. – 95 с.
3. Новосельський В.Ф. Професія: вчитель фізкультури. – К.: Вид-во товариства «Знання» України, 1991. – 48 с.
4. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання. – Львів: Світ, 1993. – С.165-171.
5. Фізичне виховання в позашкільній роботі: Методичні рекомендації.

Лук'яненко Г.І.

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ХАРЧУВАННЯ УЧНІВ

Харчування – один із найголовніших факторів, що визначають здоров'я населення. Згідно оцінкам експертів ВООЗ здоров'я людини на 70% залежить від способу життя, найважливішим чинником якого є харчування. Протягом останніх років спостерігається стійке порушення в структурі харчування населення України. Наукові дослідження та дані статистики свідчать про різке зниження споживання біологічно цінних продуктів: м'яса й м'ясопродуктів на 37%, молока й молочних продуктів на 34,8%, яєць на 37,5%, риби на 81%, овочів і фруктів на 49% при одночасному стабільно високому рівні споживання хлібопродуктів, тваринного жиру, зернобобових продуктів, картоплі. Разом із тим спостерігається так званий «прихований голод» внаслідок дефіциту в харчовому раціоні вітамінів, особливо антиоксидантного ряду (А, Е, С), макро- і мікроелементів (йоду, заліза, кальцію,

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

фтору, селену) [3].

Дослідження, проведені на основі методу «добового відтворення», розробленого Інститутом кардіології ім. М.Д.Стражеска АМН України, визначили, що фактичний режим харчування населення працездатного віку характеризується:

- достатньою кількістю білків (15-20% від загальної кількості поживних речовин), значну частину яких (69%) складають тваринні;
- надмірним уживанням жирів (40%), половина з яких тваринні;
- незбалансованістю жирних кислот у складі жирів;
- недостатньою кількістю вуглеводів (40-45%), значну кількість яких складають прості вуглеводи (в середньому 88,4 г/добу);
- значним умістом холестерину (519,8 мг/добу);
- порушенням режиму харчування: переважає двохразове харчування, тривалі, понад 8 годин, інтервали між прийомами їжі, висока енергоцінність (до 50-60% добової калорійності) їжі ввечері [1].

За результатами епідеміологічних досліджень, наведених М.І.Пересічним, М.Ф.Кравченко, останніми роками порушення структури харчування призвело до ожиріння більшості населення, особливо жінок після 30 років. Одночасно у більш молодого покоління виникає дефіцит маси тіла [2].

Звичайно, така ситуація обумовлює необхідність винесення питань харчування населення України на державний рівень. Досвід багатьох країн свідчить, що послідовна політика в галузі харчування дає позитивні результати в поліпшенні показників здоров'я населення. Останнім часом були розроблені різні рекомендації в організації харчування, базою яких є принципи здорового харчування, а саме:

- дотримання балансу споживання їжі з фізичною активністю й збереження нормальної маси тіла;
- споживання різноманітної їжі;
- споживання достатньої кількості фруктів, овочів, зернових продуктів;
- зниження споживання ненасичених жирних кислот і холестерину.[4]

З 2000 року в Україні здійснюється Канадсько-Український законодавчий і міжурядовий проект, основною метою якого є сприяння вдосконаленню й реформуванню законодавства України, використовуючи канадський досвід. У рамках цього

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

проекту була розроблена Концепція державної політики в галузі харчування населення України. Державну політику в галузі харчування розуміють як комплекс заходів, спрямованих на створення умов, що повністю забезпечують потреби різних верств населення в раціональному й збалансованому харчуванні, адекватному національним традиціям і звичкам, віку, професії, стану здоров'я, економічного положення та екологічної ситуації у відповідності до вимог сучасної медичної науки [5].

З огляду на Концепцію завданнями педагогічної науки й практики є усунення інформаційного дефіциту в питаннях харчування, пропаганда принципів раціонального харчування, підвищення культури харчування з урахуванням національних традицій і світового досвіду, розробка навчальних програм у межах компетентності.

У дослідженні, як пропонується вашій увазі, ми звернули увагу на формування культури харчування під час уроків трудового навчання в 5-9 класах загальноосвітніх шкіл. Такий вибір обумовлено тим, що до навчальної програми із цього предмету включені теми, які безпосередньо пов'язані із проблемами харчування. З огляду на це були поставлені такі завдання:

1. Вивчити стан сформованості культури харчування серед учнів загальноосвітніх шкіл.
2. Визначити чинники, які впливають на процес формування культури харчування.
3. Дати пропозиції щодо оптимізації процесу формування культури харчування.

Анкетним методом, застосованим до учнів 5-9 класів ЗОШ м.Хмельницького, було встановлено, що культурі харчування недостатньо приділяється уваги. Хоч 70% респондентів виявили обізнаність у питаннях зв'язку харчування й здоров'я, більшість із них (80%) визнали, що не застосовують рекомендації стосовно організації раціонального харчування в повсякденному житті. 45% опитаних не змогли пояснити залежності вибору певних харчових продуктів від стану здоров'я. Більшість учнів не звертають уваги на застереження щодо систематичного вживання сухих сніданків, харчових концентратів, напоїв з умістом речовин – джерел феніланіну. Однак, діти вказали на те, що питання харчування розглядалися в рамках вивчення окремих шкільних предметів: біології, трудового навчання, ОБЖД.

Опитування, проведене серед батьків, довело, що в сім'ях практично не враховуються особливості харчування кожного члена, окрім випадків суворих харчових обмежень, пов'язаних із

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

захворюваннями. Серед причин цього явища називають незадовільне матеріальне становище родини, дефіцит наукових знань із питань раціонального харчування, а також відсутність довіри до інформації про поживну цінність на упаковці харчового продукту.

Проаналізувавши результати дослідження, можна зробити висновки про відсутність системи виховання культури харчування серед учнів, що обумовлено цілим рядом педагогічних і організаційних проблем, а саме: нечітким розумінням самого поняття «культура харчування»; відсутністю цілеспрямованих навчально-виховних заходів; неналежною підготовкою вчителів, зокрема, трудового навчання, оскільки культура харчування – частина трудового навчання; окремими недоліками в організації харчування школярів, особливо старших класів.

Як було означено вище, важливу роль у формуванні культури харчування відіграє трудове навчання. Зрозуміло, що провідна роль належить учителеві. Тому, насамперед, ми здійснили аналіз навчання студентів-майбутніх учителів трудового навчання з кулінарних дисциплін. Метою цієї частини дослідження було вивчення питань підготовки майбутнього вчителя до виховання культури харчування. Висловлюємо щире подяку педагогічним університетам, які люб'язно надали нам необхідні матеріали, а саме Глухівському педагогічному університету, Чернігівському державному педагогічному університету ім.Т.Г.Шевченка, Національному педагогічному університету ім.М.П.Драгоманова, Дрогобицькому державному педагогічному університету ім. Івана Франка, Полтавському державному педагогічному університету ім.В.Г.Короленка, Херсонському державному університету, Хмельницькому національному університету. Аналіз навчальних програм проводився за такими показниками: 1) кількість предметів кулінарного спрямування; 2) кількість аудиторних годин, відведених для їхнього опанування; 3) зміст, мета й завдання кожного з них.

Виявилось, що кількість предметів, включених до циклу кулінарних дисциплін у різних навчальних закладах коливається від одного до п'яти. На їхнє вивчення витрачається від 540 (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова) до 144 (Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка) годин, у середньому 281 година.

З іншого боку, у програмі із трудового навчання, якою користувалися школи до 2005 року, існував окремий розділ «Культура харчування. Технологія приготування їжі». На вивчення

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

його відводилося по 8 годин у кожному класі. Шкільна програма із цього ж предмету, прийнята в 2005-2006 навчальному році, питання культури харчування подає лише окремими темами, які разом з іншими темами кулінарної й домогосподарчої спрямованості відноситься до розділу «Раціональне ведення домашнього господарювання». Обсяг навчального навантаження на опанування кулінарними знаннями та вміннями, у тому числі й культурою харчування, складає в середньому 4,8 години щороку. Тобто маємо скорочення часу майже вдвічі.

Виникає природне питання про можливість оптимізації часу для підготовки майбутніх учителів трудового навчання за означеним напрямком шляхом інтенсифікації навчального процесу.

Зміст підготовки майбутніх учителів трудового навчання за певним напрямком повинен відповідати їхнім професійним компетенціям, що у свою чергу вимагає досконалого вивчення навчального матеріалу шкільної програми.

Тепер розглянемо обсяг навчального матеріалу, що використовується для підготовки майбутнього вчителя в співставленні до об'єму шкільної програми. Проаналізуємо зміст відповідних навчальних дисциплін. За цим критерієм розглянуті програми можна умовно згрупувати так:

1) програми традиційного змісту, тобто складені на основі подібних програм професійно-технічних закладів освіти кулінарного профілю;

2) програми, що мають національну спрямованість, тобто вивчають кулінарію на основі української народної кухні;

3) оригінальні програми, які не дублюють зміст програм дисциплін професійно-технічних закладів освіти кулінарного профілю, або такі, що складені з використанням інноваційних технологій навчання. Як правило вони розв'язують певні конкретні, цікаві питання. Так, програма, що використовується в Херсонському державному університеті, має естетичну спрямованість та містить певні елементи основ раціонального харчування. Слід визначити програму навчальної дисципліни «Технологія обробки харчових продуктів» Полтавського педуніверситету, яка є інтегрованим курсом підготовки вчителів. У циклі кулінарних дисциплін кафедри трудового навчання і креслення НПУ імені М.П.Драгоманова є такі предмети, як «Художнє оформлення страв та сервірування стола» та «Гігієна та санітарія громадського харчування».

Основною метою та завданнями цих дисциплін є формування знань і вмінь майбутнього вчителя з товарознавства

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

харчової сировини, технології приготування їжі, обладнання підприємств громадського харчування, виробничої санітарії та гігієни. Кожний предмет розв'язує своє завдання. Однак, через брак чіткого розуміння поняття «культура харчування», його педагогічної сутності та складових відсутня цілісна система підготовки майбутніх учителів трудового навчання до виховання культури харчування учнів. Кожна із цих програм формує лише окремі компоненти культури харчування, здебільшого когнітивний, і не розв'язує проблему в цілому.

Співставлення навчальних матеріалів дисциплін, що використовуються в процесі підготовки майбутніх учителів трудового навчання, з обсягом знань і вмінь, які необхідно сформувати в учнів загальноосвітніх шкіл, ставить під сумнів доцільність вивчення студентами окремих дидактичних одиниць.

Підсумовуючи вище зазначене, приходимо до висновків про необхідність оптимізації змісту навчальних дисциплін, відбору навчальних матеріалів, а також обсягів навчального навантаження в процесі підготовки майбутніх учителів трудового навчання до виховання культури харчування школярів і викладання тем кулінарного напрямку в школі.

Для розв'язання визначених проблем, на нашу думку, необхідно створити нову навчальну дисципліну, яка повинна мати дві рівнозначні цілі:

- 1) створити підґрунтя, базу, фундамент формування культури харчування як частини особистісної культури;
- 2) підготувати студентів – майбутніх учителів трудового навчання до викладання тем кулінарного напрямку.

Відповідно до цілей завданнями дисципліни будуть:

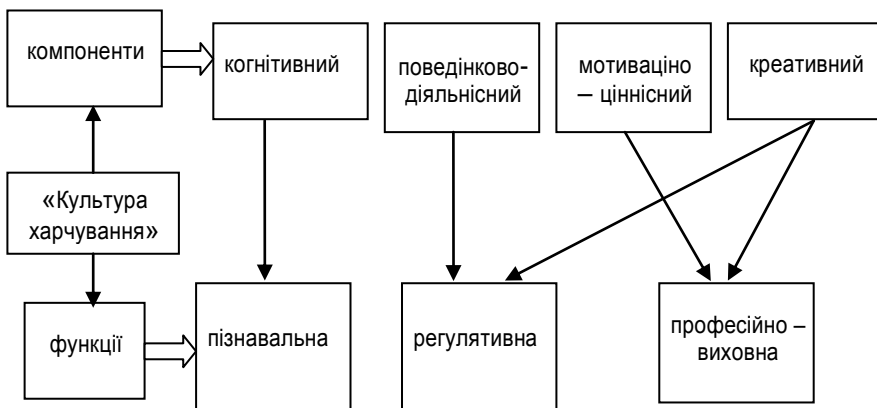
- 1) формування теоретичних знань із наук про харчування, що складають базу навчальної дисципліни;
- 2) формування необхідних практичних умінь і навиків;
- 3) формування мотивів і цілей поведінки в питаннях харчування;
- 4) підготовка студентів до професійної діяльності на основі педагогічного розуміння культури харчування.

Процес виховання культури харчування є складною психолого-педагогічною проблемою. Основна суть її полягає в тому, щоб сформувати помірковане ставлення до харчування, указавши роль харчування в збереженні здоров'я. Слід не припустити того, щоб харчування стало смислом життя, пам'ятаючи давній вислів про те, що ми їмо для того, щоб жити, а не живемо, щоб їсти. Також потрібно враховувати принцип безперервної освіти,

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

освіти протягом життя. Тому перед створюваною навчальною дисципліною не ставиться завдання остаточного формування культури харчування як частини загальної особистісної культури. Наше завдання – закласти фундамент, визначити орієнтири, які мають наукове обґрунтування в організації харчування.

Створювана навчальна дисципліна «Культура харчування» базуватиметься на власне культурі харчування, як частині культури особистості. Тоді можна стверджувати, що дисципліна матиме такі складники, які співпадатимуть із компонентами власне культури харчування. Питанням визначення компонентів культури харчування були присвячені інші публікації. Нагадаємо, що згідно чотирьохкомпонентної теорії культури, означеної в працях І.Я.Лернера й М.М.Скаткіна, культура харчування матиме такі компоненти: когнітивний, поведінково-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, креативний. У рамках навчальної дисципліни вони відіграватимуть такі функції: *пізнавальну*, яка буде пов'язана з навчальною й дослідницькою діяльністю суб'єкта навчання в галузі наук про харчування; *регулятивну*, яка здійснюватиме вплив на життєдіяльність людини, особливо в питаннях, пов'язаних із харчуванням; *професійно – виховну*, яка буде формувати усвідомлення культури харчування як частини культури людини, впливатиме на формування особистої поведінки в харчуванні, готуватиме до професійної діяльності – викладання дисципліни. Схема структурно-функціональної моделі дисципліни «Культура харчування» зображена на рисунку 1.

Рис. 1. Схема структурно-функціональної моделі дисципліни «Культура харчування»

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Необхідно відзначити, що складові дисципліни «Культура харчування» матимуть великий виховний вплив на суб'єктів навчального процесу. Наприклад, засвоєння положень наукової теорії раціонального, збалансованого харчування й пов'язані з ним уміння організовувати хоча б власне харчування сприяє вихованню критичного мислення студентів, уміння організувати робоче місце для приготування їжі сприяють вихованню організованості. Зрештою, процес оволодіння усіма компонентами культури харчування має великий потенціал для розвитку творчого мислення й естетичного смаку.

На основі визначеної структурно-функціональної моделі навчальної дисципліни «Культура харчування», вимог до школярів, вимог ОКХ освітнього рівня «Бакалавр» були визначені компетенції вчителя, що формуватимуться при опануванні дисципліни «Культура харчування» (таблиця 1).

Таблиця 1

Компетенції майбутніх учителів ТН, що формуватимуться при опануванні дисципліни «Культура харчування»

Після вивчення дисципліни студент повинен	
Знати	Уміти
1. Основні відомості з фізіології харчування: – поняття про обмін речовин та енергії в організмі людини; – будову системи травлення; – функції окремих органів системи травлення.	Давати характеристику процесам, що відбуваються в різних відділах системи травлення; Розуміти процеси основного обміну.
2. Поняття про поживну цінність та товарознавчі властивості харчових продуктів: яєць, м'яса, риби, молока та молочних продуктів, крупів, макаронних виробів, овочів та готових страв із них. Вплив кулінарної обробки на поживну цінність харчових продуктів.	Визначати поживну (енергетичну, фізіологічну) цінність харчових продуктів.
3. Сучасні наукові теорії харчування	Аналізувати різні підходи до організації харчування з точки зору їх наукового обґрунтування; Складати раціон харчування, добирати харчову сировину та способи її кулінарної обробки відповідно до науково обґрунтованих рекомендацій.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

<p>4. Відомості з гігієни харчування:</p> <ul style="list-style-type: none"> – санітарно-гігієнічні рекомендації щодо утримання приміщення, посуду, інвентарю для приготування їжі; – санітарно-гігієнічні вимоги до кулінарної обробки харчових продуктів; – умови й терміни зберігання харчових продуктів (сировини, напівфабрикатів, готової продукції); – заходи запобігання харчовим інфекціям та харчовим отруєнням; – способи органолептичної оцінки якості харчових продуктів. 	<ul style="list-style-type: none"> – організувати робоче місце для приготування їжі відповідно до санітарних вимог; – проводити кулінарну обробку харчових продуктів згідно технології та санітарно-гігієнічних вимог; – дотримуватися умов і термінів зберігання харчової сировини й готової продукції; – дотримуватися рекомендацій до запобігання харчовим інфекціям, отруєнням; – оцінювати якість харчових продуктів органолептичним способом.
<p>5. Загальні відомості про технологічний процес приготування їжі;</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні терміни та визначення: сировина, напівфабрикат, готова продукція, технологічний процес; – рекомендації щодо оформлення та відпуску готових страв (кулінарних виробів) 	<p>Готувати страви й кулінарні вироби, у першу чергу, рекомендовані шкільною програмою, оформлювати їх, добирати посуд подачі. Оцінювати оформлення, подачу страви за естетичними критеріями.</p>
<p>6. Способи кулінарної (первинної, теплової) обробки харчових продуктів, їх визначення, характеристика.</p>	<p>Обробляти харчові продукти варінням основним способом, смаженням основним способом, пасеруванням, припусканням, тушкуванням, запіканням і випіканням.</p>
<p>7. Види нормативно-технічної документації громадського харчування.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – користуватися окремими видами НТД громадського харчування (Збірник рецептур, технологічні карти, технологічні схеми); – складати технологічні карти і схеми приготування страв (кулінарних виробів).
<p>8. Типи підприємств громадського харчування. Основи організації виробництва у громадському харчуванні</p>	<p>Характеризувати підприємства громадського харчування різних типів, класифікувати їх.</p>

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

<p>9. Правила організації споживання їжі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – призначення столової білизни, посуду, приборів; – послідовність сервірування стола; – правила споживання певних страв і кулінарних виробів; – правила поведінки за столом. 	<p>Сервірувати стіл до сніданку, обіду, вечері, деяких тематичних банкетів. Добирати та виготовляти елементи естетичного оформлення святкового стола. Дотримуватися правил поведінки за столом. Користуватися столовою білизною, посудом, приборами.</p>
<p>10. Професії працівників громадського харчування.</p>	<p>Давати характеристику роботам, які виконують працівники різних професій та кваліфікаційних рівнів в громадському харчуванні</p>

Наступним кроком у розробці програми дисципліни «Культура харчування» буде відбір навчального матеріалу, його структурування та розрахунок навчального навантаження.

Література:

1. Давиденко Н.В., Смирнова І.П., Горбась І.М., Кваша О.О. Нераціональне харчування – ризик для здоров'я // Український терапевтичний журнал. – 2002. – Т.4 – № 3. – С.26-29.
2. Пересічний М.І., Кравченко М.Ф., Карпенко П.О. Технологія продукції громадського харчування з використанням біологічно активних добавок: Монографія. – К.: КНТЕУ, 2003. – 322 с.
3. Сердюк А.М., Гуліч М.П. Політика в галузі харчування населення – головний пріоритет держави // Довкілля та здоров'я. – 2002. – № 3. – С.50-53.
4. Смоляр В.І. Фізіологія та гігієна харчування. – К.: Здоров'я, 2000. – 336 с.
5. [http:// www.culip.com.ua/m_hlthprtct_harch_u.html](http://www.culip.com.ua/m_hlthprtct_harch_u.html)

Надточий Л.А.

**РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ
У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС**

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті поставила перед педагогами ряд завдань, основною метою яких є створення умов для розвитку й самореалізації кожного громадянина України як особистості, та формування покоління, здатного навчатися впродовж життя й створювати та розвивати цінності громадянського суспільства. Тому проблема творчості продовжує залишатись «педагогічною цілиною».

Держава висуває нові вимоги перед учителем, оскільки лише його творчість і компетентність здатні призвести до оновлен-

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

ня сучасної школи та позашкільних закладів освіти; спонукає педагогів до рішучої ініціативно-перетворювальної діяльності в режимі постійного творчого пошуку. У зв'язку із цим постає проблема розвитку творчої активності підлітків у принципово нових соціально-економічних, ринкових умовах розвитку суспільства.

Творчість має дуже велике значення в повноцінному розвитку особистості. Сучасною наукою доведено, що люди, підготовлені до творчої діяльності, можуть набагато швидше адаптуватися не тільки в соціумі, вони краще засвоюють і виконують свою роботу на виробництві, приносять більше користі. Проблеми виховання творчої особистості, розвитку її творчих здібностей завжди були в полі зору вчених. У сучасних умовах проблемі творчості та вихованню творчої особистості приділяють увагу філософи, соціологи, педагоги, психологи. Саме ці питання розробляли науковці Д.Б.Богоявленська, І.С.Волощук, І.І.Ільєсов [2], О.І.Клепкова [7], О.Н.Лук [8] В.А.Моляко, В.Г.Разумовський, Д.О.Тхоржевський [17] та інші. Дослідниками сформульовано основні умови розвитку творчих здібностей, виявлено специфіку впливу різних засобів естетичного виховання на розвиток творчих здібностей школярів, визначено особливості прояву творчих здібностей у різних видах діяльності: ігровій, трудовій, образотворчій. Але аналіз виробів, які представляються на виставки з декоративно-ужиткового мистецтва, а також тих проблем на семінарах, показує, що головна увага в декоративно-прикладних гуртках приділяється виготовленню виробів за готовими зразками (малюнками, або схемами, знайденими в книгах та журналах). Як відомо, така робота (за зразками) є репродуктивною, яка добре сприяє засвоєнню технологічних прийомів роботи, але не є творчою діяльністю для дітей. Самостійне художнє мислення дітей при цьому майже не розвивається, навіть якщо вони старанно, своїми руками виконують усю роботу за зразком, використовуючи ті ж самі прийоми виконання. Для того щоб можна було включати гуртківців до самостійної творчої роботи, необхідно із самого початку організувати систематичну роботу з розвитку художнього мислення й естетичного сприйняття декоративних виробів. Наприклад: там, де немає зразка, учень сам знаходить щось нове, тобто тут проявляється творче мислення – здатність давати відповіді, які далеко відрізняються від звичайних. Оригінальність виражає ступінь несхожості, нестандартності, несподіванки запропонованого рішення серед інших стандартних рішень.

Творчий характер мислення проявляється в таких його яко-

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

стях як гнучкість, оригінальність, глибина мислення, рухливість. Усі ці якості характеризують творчу людину. Протилежними якостями є інертність, стереотипність, шаблонність, поверхневими мислення. Вони дуже важливі в житті, так як вони дозволяють швидко розв'язувати стандартні задачі. Але психологічна інерція дуже шкодить у творчості та в розвитку творчих здібностей. В основі творчих здібностей лежать загальні розумові здібності. Не обов'язково, що високий рівень розвитку інтелектуальних здібностей припускає добре розвинені творчі здібності. Метод, пов'язаний із самостійним пошуком та відкриттями школярами тих чи інших істин – є методом проблемного навчання. Зміст проблемного навчання включає наступне: перед учнями ставлять проблему, пізнавальне завдання, і учні при безпосередній участі вчителя або самостійно досліджують шляхи та способи її рішення. Діти будують гіпотези, аргументують, розмірковують, доводять. Проблемне навчання вчить дітей мислити самостійно, творчо, формує в них елементарні навички дослідницької діяльності. Із цією метою використовуються творчі завдання:

- з поданих елементів скласти композицію малюнка для вишивання серветки;
- підібрати кольорову гаму для створення малюнка;
- розробити орнаментальну композицію для розділової дошки.

Велике значення для розвитку пошукової активності має пізнавальна діяльність. А це означає, що виникає потреба нової інформації, нових знань, позитивних емоцій, радості, інтересу. Інтерес сприяє появі творчості та ініціативи в самостійному здобуванні знань.

Розвивати творчі здібності дитини – це означає розвивати його уяву. Процес навчання може відбуватися з докладанням різних зусиль, пізнавальної активності та самостійності учнів. В одних випадках він носить характер наслідувальний, в інших – пошуковий, творчий. Саме характер навчального процесу впливає на його кінцевий результат – рівень отриманих знань, умінь та навичок. Із практики відомо, що питання, які вимагають розгляду чого-небудь із незвичного боку, дуже часто становлять дітей у глухий кут. І це зрозуміло: вони цього не вчили. Німецький педагог Дістервег писав, що більше користі принесе розглядання одного й того ж предмета з десяти різних боків, чим вивчення десяти різних предметів з одного боку.

Звичайно, побачити щось по-новому, не так, як усі, і не так, як ти бачив раніше, – це не просте завдання. Але цьому можна

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

навчити, якщо спрямувати процес навчання на розвиток творчих здібностей школярів системою пізнавальних задач, при рішенні яких у дітей з'являється інтерес не тільки до знань, а й до самого процесу пошуку. Учня пропонується виконати експериментальні завдання або міні-дослідження. Наприклад: розглянь зображення верстата (використовуємо малюнок) та порівняй їх за зовнішнім виглядом та деталям; сформулюй та запиши висновки з дослідження, яке виконано.

Не треба готувати творчі завдання персонально для найбільш здібних учнів і пропонувати їх замість звичайних завдань, котрі пропонуються всьому колективу. Такий спосіб індивідуалізації ставить дітей у нерівні умови й ділить їх на здібних і нездібних. Завдання творчого характеру повинно даватися всій групі.

Наприклад: 1. Розбуди в собі художника – не копіюй, не наслідуй чужу роботу. Твій ескіз – твій власний задум. 2. Поміркуй над тим, яку композицію можна створити на основі геометричної різьби, крім уже наведених.

При їх виконанні оцінюється тільки успіх. У кожній дитині вчитель повинен бачити індивідуальність. Американський учений Розенталь стверджував, що в ситуації, коли педагог очікує визначних успіхів у дітей, вони дійсно досягають цих успіхів, навіть якщо раніше вважалися не дуже здібними. Рівень розвитку творчих здібностей залежить від змісту й методів навчання. Використання різних методів, у тому числі й ігрових, сприяє систематичному, цілеспрямованому розвитку в дітей рухливості та гнучкості мислення, учить їх міркувати, думати, самостійно робити висновки, знаходити нові оригінальні підходи, докази. Велике значення для розвитку творчих здібностей має рівень розвитку уваги, пам'яті, уявлення. Саме ці якості, за даними психологів, є основою розвитку продуктивного мислення, творчих здібностей учнів, а також підвищує творчо-пошукову активність. Учня пропонується завдання: «дороби аплікацію» (пропонується 3-4 картки з контурними зображеннями частин предмета).

Різні види завдань по-різному впливають на розвиток мислення школярів. Творче мислення передбачає здійснення нешаблонних способів дії, уміння ставити нову мету. Для формування гнучкості мислення на одному занятті варто використовувати різну роботу й обов'язково обговорювати особливості виконання. Нову роботу, необхідно порівнювати з попередньою, виявляти елементи, яких не було в попередній.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

З метою розвитку творчого мислення вчитель повинен спонукати дітей до самоперевірки роботи, використовуючи різноманітні конкурси, такі як «Знайди помилку», «Хто швидше», кросворди. Ставити перед ними завдання – не зв'язати свої результати зі зразками вчителя, а самостійно перевірити роботу.

У кожної дитини є здібності й таланти. Діти від природи допитливі й повні бажання вчитися. Для того щоб вони змогли проявити свої здібності, талановитість, треба правильне керівництво.

У практиці навчання можливо застосовувати ігрові форми, такі як «Комп'ютерний вірус» (можна грати парами, групами, командами), рольові ігри (Випробуй себе в ролі інженера з охорони праці).

Методика роботи гуртків декоративно-ужиткового мистецтва має бути такою, щоб у процесі занять у школярів розвивались мислення, ініціатива, уява, кмітливість. Добираючи теми занять із цією метою, керівник гуртка повинен скласти схему добре продуманих і опрацьованих за змістом проблемних завдань, які сприяють розвитку художнього мислення, активності та самостійності учнів.

Під час розподілу завдань ураховується попередня підготовка, здібності, досвід кожного гуртківця. Менш підготовленим учням даються простіші завдання, а сильнішим – складніші. Це один з основних шляхів розвитку індивідуальних здібностей.

Для того щоб можна було включати гуртківців до самостійної творчої роботи, необхідно із самого початку, з першого року навчання спеціально організовувати систематичну роботу з розвитку художнього мислення й естетичного сприйняття декоративних виробів. Автоматично, при роботі тільки за готовим зразком цього не відбувається. Це добре видно по тих же роботах, які представляються на виставці.

Дитина, яка не має досвіду естетичного сприйняття й оцінки декоративних виробів, яка не знає про існування законів композиції, необхідності таких додаткових змін просто «не бачить». У результаті з'являються роботи, які навіть при хорошій техніці виконання естетично не сприймаються із-за нехтування композиційними закономірностями. Кожну роботу, свою або товариша, та й кожну, яку доводиться розглядати, необхідно зрозуміти не зі слів керівника гуртка, а самому «побачити», оцінити ознаки її художньої цінності. І зуміти це побачене виразити словами, використовуючи при цьому спеціальні терміни, розуміючи, який зміст вкладається в поняття, позначені цими термінами.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

У гуртках повинен подаватися досвід оцінки декоративно-прикладних виробів того виду, яким займаються в гуртку. Для цього необхідно якомога більше показувати зразків, які виконані на високому естетичному рівні (не кожний виріб із бабусиної скриньки є зразком високохудожнього рішення декоративного виробу). При недостатності натуральних виробів для цієї мети можна використовувати ілюстрації в книгах, журналах, плакатах, листівках і тому подібне. При цьому обов'язково проводити аналіз художніх достоїнств виробу, тобто виявляти, якими засобами досягнута в кожному випадку краса речі. Сам керівник повинен давати оцінку першим тільки тоді, коли є необхідність увести нове, невідоме дітям поняття, зміст якого необхідно їм роз'яснити для більш глибокого наступного аналізу декоративно-художнього образу.

Кожен гуртківець повинен щось сказати після того, як він докладно розглянув виріб, який демонструвався. Це що-небудь повинно бути саме його поглядом, при цьому необхідно поступово привчати до того, щоб називалася причина, чому він (вона) думає саме так. Об'єм висловлень гуртківців необхідно поступово збільшувати. Це елементарна педагогічна істина: щоб розвинути мислення й ерудицію в будь-якій сфері, необхідно організувати для дітей можливість цим займатися. Щоб навчити аналізу декоративно-художніх виробів і вмінню обґрунтовано оцінювати необхідно якомога частіше кожному учню давати можливість проводити цей аналіз у думках і аргументовано висловлювати свою оцінку.

Проведене дослідження дозволяє нам стверджувати, що:

- залучення підлітків до роботи в гуртки декоративно-ужиткового мистецтва сприяє розвитку особистості, при цьому підвищується ефективність формування вмінь і навичок, це сприяє підготовці підростаючого покоління до свідомого вибору та освоєння професії, вихованню працьовитості;
- виконання творчих робіт формує в учнів уміння й потребу виявити творчість у різних ситуаціях, допомагає краще оцінювати свої особисті якості;
- застосування інноваційних форм і методів навчання на гурткових заняттях сприяє розвитку творчих здібностей, зокрема таких, як уміння самостійно переносити існуючі знання в нову ситуацію, комбінувати відомі способи рішення проблем із новими, оригінальними.

Література:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование: В 2кн. – М., 1982. – Кн.2.
2. Волощук І.С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. – К.: Педагогічна думка, 1998. – 160 с.
3. Гедвілло О.І., Власенко О.О. Розвиток творчих здібностей особистості на уроках трудового навчання // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.27. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2002. – С.24-27.
4. Гедвілло О.І., Жорова О.З. Розвиток творчого мислення учнів як умова успішного процесу навчання // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.33. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003.– С.89-91.
5. Грединарова Е.М. Развитие творческого мышления как условие успешного обучения // Практична психологія та соціальна робота. 1999. – №1. – С.13-14.
6. Клепкова О.І. Творчість: істина, краса, благо. – К.: Знання, 1991. – 48 с.
7. Лук А.Н. Психологія творчества. – М.: Наука, 1978. – 104 с.
8. Матюша І.К. Творча спрямованість навчального процесу в школі // Педагогіка і психологія. – 1996.– №3. – С.70-74.
9. Мульті А.Я. Рукоделие в школе. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1974. – 173 с.
10. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К.: АПН, 2002 – 136 с.
11. Репіленко Л. Аплікація з природного матеріалу. Обслуговуюча праця 8-11кл. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 96 с.
12. Слюсаренко Н.В. Творча діяльність учнів у процесі гри // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2001. – №4. – С.7-10.
13. Слюсаренко Н.В. Аналіз сучасних підходів до проблеми розвитку творчих здібностей учнів // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.10. – Херсон: Айлант, 1999.– С.93-97.
14. Смольська Л.І. Психолого-дидактичні умови формування творчого мислення школярів // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №1. – С.43-44.
15. Тхоржевський Д.О. Художня творчість та стратегія трудової підготовки // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.10. – Херсон: Айлант, 1999.– С.93-97.

Слободенюк Л.І.

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів у своїй діяльності керується Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту», Національною

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

доктриною розвитку освіти в Україні, Концепцією загальної середньої освіти (12-річна школа), Концепцією профільного навчання в старшій школі, іншими законами та урядовими рішеннями в галузі освіти й розпорядженнями виконавчої влади.

В умовах модернізації національної системи освіти в Україні винятково важливого значення набуває систематична робота з підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Підвищення кваліфікації педагога – це процес його поступового росту як особистості, так і професіонала, де реалізуються його творчі сили й здібності. Головна її мета:

- підвищення професійного рівня педагогічних працівників відповідно до сучасної філософії освіти в Україні;
- формування методологічної та теоретичної компетентності;
- поглиблення соціально-гуманітарних знань;
- трансляція досягнень психолого-педагогічної науки; узагальнення, систематизація, творче переосмислення цих досягнень та адаптація їх до сучасних умов з урахуванням вимог державних та нормативно-інструктивних документів;
- формування навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- ознайомлення з управлінськими та педагогічними інноваціями;
- спрямування самоосвітньої діяльності педпрацівників, активізація їхнього творчого потенціалу.

Модернізація освіти в цілому та посилення соціальної ролі педагогічних працівників в умовах зміни освітньої парадигми викликали необхідність підготовки спеціалістів зі сформованими потребами до професійної самоосвіти, здатних до саморозвитку й повної самореалізації. Тому зміст курсової перепідготовки педпрацівників має бути підпорядкований не тільки традиційним функціям: навчальній, інформаційній та консультативній, але й новим: дослідницькій, проєктивній, корекційній, діагностичній, експертній та мотиваційно-стимулюючій. З огляду на це, необхідно розробляти принципово різні стратегії заходів із підвищення кваліфікації педагогічних працівників як традиційні так і нетрадиційні (табл.1).

Таблиця 1

Зміст функцій підвищення кваліфікації педагогічних працівників в аспекті традиційної й сучасної парадигми безперервної освіти

Функції	Традиційний зміст	Новий зміст
Навчальна	Усунення прогалин у базовому навчанні; ретрансляція досягнень психолого-педагогічної науки; підвищення рівня вузько-предметної підготовки	Індивідуально-творчий підхід до засвоєння знань із використанням сучасних освітніх технологій; озброєння вчителів засобами особистісного і професійного саморозвитку, самопізнання; формування здатності до рефлексії, роздумів, аналізу ситуацій, виявлення суперечностей у процесах і явищах тощо; створення науково-методичного забезпечення, поширення освітніх інновацій, задоволення освітніх потреб
Інформаційна	Задоволення потреб щодо отримання знань про наукові досягнення, про передовий вітчизняний та зарубіжний досвід. Забезпечення працівників освіти нормативною, методичною, професійною інформацією	Формування в слухачів інформаційної культури, навичок роботи в інформаційному просторі; моніторинг інформаційних процесів в освіті
Корекційна	Внесення коректив до науково-методичної інформації; компенсація, оновлення та поглиблення професійних знань і вмінь педпрацівників згідно з вимогами часу	Моделювання нових освітніх проектів, інноваційних та раціоналізаторських технологій
Консультативна	Надання консультативної допомоги педагогічним працівникам із конкретних професійних питань	Допомога в розробці та реалізації індивідуальних програм особистісного та професійного росту
Дослідницька	Проведення локальних досліджень конкретних проблем	Підвищення кваліфікації у галузі методології та технології дослідницької діяльності; наукове забезпечення розробки проектів; організація і координація практично-орієнтованих наукових досліджень; розвиток творчого потенціалу вчителя

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Проектна	Участь у запропонованих освітніх проєктах	Залучення педагогічних працівників до розробки обласних, регіональних та міжнародних освітніх проєктів
Експертна	Контрольно-аналітична діяльність; апробація нових програм, підручників, посібників	Обґрунтування, пояснення і перевірка на ефективність педагогічних ідей, інновацій; моніторинг якості освіти
Діагностична	Вхідне та вихідне діагностування	Виявлення якісного складу педагогічних працівників; вивчення та аналіз стану науково-методичного забезпечення модернізаційних процесів у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах
Мотиваційно-стимулююча	Розвиток професійних інтересів; вивчення, узагальнення та пропагування досвіду кращих учителів області; організація різноманітних конкурсів типу «Учитель року» та інших	Стимулювання процесу якісних змін у професійній діяльності педагога, заохочення його до рефлексії, творчості, інноваційної освітньої діяльності; створення умов для самоосвіти та саморозвитку педагога, формування його освітніх компетенцій

Новий зміст функцій не суперечить традиційній освіті, а включає його, збагачує й трансформує відповідно до вимог особистісно орієнтованої парадигми. Виділення функцій та розподіл їх змісту є достатньо умовним, тому що вони всі взаємопов'язані між собою й взаємодоповнюються на практиці.

За умови реалізації вказаних функцій із новим змістом система підвищення кваліфікації може запропонувати кожному педагогу нові знання зі спеціальності, педагогіки, психології, методики викладання предмета, допомогти зорієнтуватися в останніх наукових дослідженнях, інноваційних технологіях і визначити можливість їх використання в процесі навчання. Підвищення вимог до рівня професійної компетенції педагога визначило оновлення та модернізацію змісту, форм і методів навчальної роботи в інституті. Модернізована структура навчальних планів для слухачів курсів дозволяє диференціювати заняття за рівнем професійної кваліфікації, досвіду педагогів і розрахована для трьох основних груп: спеціалісти та вчителі другої категорії; учителі першої та вищої категорії; «Старші вчителі» та «Вчителі-методисти». Такий розподіл зроблено на

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

підставі змісту загальних вимог до кваліфікаційних категорій та педагогічних звань, зазначених у діючому «Типовому положенні про атестацію педагогічних працівників України» (1993, 1998).

Навчальні плани переведено на модульну структуру, яка дозволяє формувати навчальні програми, що відповідають індивідуальним чи груповим потребам слухачів. Кожен модуль має своє значення в програмі, зокрема соціально-гуманітарному й діагностико-аналітичному модулям відведено по 10% від загальної кількості годин, відповідно професійний модуль займає 80% навчальних годин. Для керівних кадрів освіти передбачено 36 годин навчання за професійним модулем, що забезпечує підвищення кваліфікації керівника одночасно і як фахівця-предметника.

Основною характеристикою діяльності курсів підвищення кваліфікації потрібно вважати якість освіти – співвідношення поставленої мети й реального результату. Для об'єктивної оцінки системи підвищення кваліфікації необхідна певна сукупність критеріїв. У першу чергу, це оцінка формування мотивації активної роботи педагога під час курсової підготовки. Для формування мотивів активного ставлення педагогів до підвищення кваліфікації в інституті навчально-методична діяльність націлена на виконання наступних вимог:

- забезпечення відповідності змісту підвищення кваліфікації потребам педагогів та навчальних закладів;
- використання методів, які б забезпечували активність педагогів під час підвищення кваліфікації;
- об'єктивна оцінка слухачів на «вході» та на «виході» із системи підвищення кваліфікації (вхідне та вихідне діагностування);
- створення умов для самостійної роботи слухачів;
- узгодження підвищення кваліфікації з реалізацією завдань закладу (тема випускної роботи, її зміст можуть розкривати проблему навчального закладу).
- забезпечення якісного проведення занять викладачами кафедр тощо.

Робота науково-педагогічних працівників на курсах підвищення кваліфікації оцінюється в процесі анкетування слухачів за такими критеріями: науковість, доступність, доброзичливість, вимогливість, результативність та повноцінне використання часу.

Ефективність навчального процесу оцінюється за результатами вхідного й вихідного діагностування. Широкий обсяг інформації для об'єктивного виявлення професіоналізму в слуха-

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

чів дає використання спеціально розроблених анкет на вхідному й вихідному діагностуванні. Аналіз відповідної інформації дає змогу з'ясувати збільшення знань і вмінь педагогів за період курсової підготовки як експертним оцінюванням, так і самооцінюванням. Аналіз отриманих відомостей ураховується як при корекції навчально-тематичних планів, так і в змісті навчальних занять. У такий спосіб надається можливість слухачам оцінювати свої знання, уміння до й після навчального процесу, а це визначає якість роботи курсів підвищення кваліфікації. За результатами вхідного та вихідного діагностування можна зробити висновок, що фаховий рівень більшості педагогів достатньо високий. Таким чином, перед організаторами курсів стоїть завдання інтенсифікувати післядипломну освіту вчителя, орієнтувати її на роботу з динамічними формами навчання, які стимулюватимуть учителя до інноваційної діяльності в освітніх процесах. Робота інституту спрямована на задоволення інтересів освітян у професійному зростанні, забезпечення потреб регіону у кваліфікованих педагогічних кадрах, мотивацію їх до самоосвіти, створення оптимальних умов для модернізації післядипломної освіти педагогів та досягнення ними ціннісних результатів.

Література:

1. Даниленко Л.І., Берещук О. Модернізація змісту та структури навчального плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників в інституті післядипломної освіти // Післядипломна освіта в Україні-2002. – № 2. – С.16-20.
2. Закон України «Про освіту» // Освіта. – 1995. – 15 серп. – С.3.
3. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні. – К.: ЦІПО АПН України, 2002. – 12с.
4. Олійник В. Післядипломна педагогічна освіта в Україні у контексті світового розвитку // Післядипломна освіта в Україні. – 2002. – №2. – С.25-28.

Туркот Т.І., Кушнарєнко Ю.В.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СТУДЕНТІВ МАГІСТРАТУРИ НЕПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ

Нашого часу вища освіта є однією з найбільш динамічних галузей діяльності в Україні. Підписання в 2005 році Болонської декларації, перехід від традиційної до європейської кредитно-трансферної (кредитно-модульної) системи навчання вимагає зміни всієї парадигми вищої освіти, зокрема зміни змісту методів навчання та оцінювання академічних досягнень студентів. Зміни

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

в підходах до навчання стосуються, насамперед, зміщення акцентів із процесу на результати навчання, зміни ролі викладача, концентрації уваги на навчанні, змін в організації навчання, зміни динаміки (інтенсивності) програм.

Звідси зрозумілою постає актуалізація потреби формування в українських викладачів такої системи професійних знань та вмінь, які б із найбільшою ефективністю реалізували поставлені завдання й забезпечили входження України в загально європейський освітній простір. «Новий» викладач має бути особистістю, здатною захопити студентів, професіоналом високого рівня, який володіє новими досягненнями психолого-педагогічних наук, методами самостійного здобування й застосування професійних знань, новим педагогічним мисленням, моделює навчальні технології відповідно до цілей освіти [1]. Першочергово це стосується студентів магістратури, які готуються до науково-педагогічної діяльності в нових умовах.

Вище викладене спонукало нас до аналізу професійних орієнтацій студентів магістратури, які навчаються в Херсонському державному аграрному університеті за спеціальністю «Менеджмент організацій». У процесі аналізу результатів усного опитування та анкетування було підтверджено, що майбутні викладачі згодні з педагогічною аксіомою, згідно якої ефективність упровадження всіх інновацій у процес навчання визначається рівнем наукових знань та педагогічною майстерністю викладача. Студенти магістратури підкреслили, що саме цей чинник є одним із головних показників конкурентоспроможності вищого навчального закладу. 53,2% опитаних студентів підкреслили, що педагогічна майстерність передусім пов'язана з особистістю викладача й характеризується наявністю цілого комплексу якостей, що забезпечують високий рівень організації професійної діяльності. Розвиток і формування цих якостей – одне з найбільш важливих завдань магістерської підготовки.

Формування педагогічної майстерності магістранта-менеджера як майбутнього викладача є необхідною умовою ефективного реалізації педагогічних інновацій та інтенсивних дидактичних технологій у його майбутній науково-педагогічній діяльності. Часто відсутність структурованої мотивації магістрантів до навчання є головною причиною зниження якості здобутої кваліфікації [2, с.58]. На наш погляд, доцільною була б диференціація навчання в магістратурі за напрямками: менеджер-економіст (магістр), менеджер-економіст (педагог) тощо. І тоді процес підготовки майбутніх викладачів економіки, менеджмен-

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

ту, маркетингу та ін., які орієнтують свої зусилля на науково-педагогічну діяльність, об'єктивно вимагав би збагачення педагогічного процесу в магістратурі новими формами навчальних занять, які б поєднували науковий зміст і навчальний діалог, збагачували духовно-моральне становлення двох суб'єктів педагогічної взаємодії: викладача і студента – майбутнього викладача. У такій взаємодії створювалася б мотивація навчальної діяльності, яка б посилювалася створенням викладачем проблемних ситуацій, їх вирішенням, моделюванням умов професійної діяльності, професійного консультування тощо. Зазначимо, що саме на необхідність такого підходу до організації навчального процесу в магістратурі звертають увагу респонденти нашого дослідження. Його результати представлені в таблиці у вигляді порівняльної характеристики традиційної та кредитно-трансферної систем навчання.

Результати дослідження засвідчують, що на думку магістрантів близько 90% чинників успішності навчання та якості освіти безпосередньо чи опосередковано пов'язані із впливом викладача на студента в процесі навчання. Питому вагу серед усіх чинників займають чинники мотиваційного характеру (57%), які найяскравіше проявляються при кредитно-модульній системі навчання. Цими чинниками визначаються три основні складові викладацької діяльності: науково-предметна, психолого-педагогічна та культурно-освітня.

Таблиця

Ступінь впливу чинників, які визначають успішність навчання та якість освіти в магістратурі

<i>Основні професійні вміння викладача</i>	<i>Традиційна система навчання</i>	<i>Кредитно-модульна система навчання</i>
1. Уміння зацікавити студентів у процесі навчання	+	++
2. Уміння доводити до студентів актуальність і корисність навчального матеріалу	+	+
3. Уміння допомогти студентам концентруватися в процесі вивчення теми	+	++
4. Уміння використовувати на заняттях активні види пізнавальної діяльності студентів	+	++
5. Уміння організувати самостійну роботу студентів	+	+++
6. Уміння підготувати наукові, науково-методичні та інші матеріали для організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів	+	+
7. Уміння доступно, чітко, наочно викладати навчальний матеріал	+	+

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Примітка: «+» – впливає;

«++» – дуже впливає;

«+++» – впливає в найбільшій мірі.

Одним із найважливіших детермінант успішної соціально-психологічної взаємодії є особистісні передумови. Ми маємо на увазі, що успішність навчання передусім визначається готовністю й бажанням студентів бути навченими. Добровільне намагання оволодіти знаннями, активність і ініціатива самі по собі розширюють можливості сприйняття та засвоєння нової інформації. У цьому ракурсі особистість викладача відіграє важливу роль, тому що довіра та відношення до нього як до партнера в процесі навчання створює почуття психологічного комфорту й стимулює прояв пізнавальних і творчих здібностей студентів [3, с.304].

Зважаючи на наукові пошуки авторів [1, 3] та отримані результати в межах нашого дослідження, ми вбачаємо доцільним здійснити ранжування професійних умінь майбутнього викладача, на формування яких необхідно звернути особливу увагу в процесі магістерської підготовки.

1. Організаційні вміння:

- уміння формувати систему педагогічних завдань, використовуючи індивідуально-диференційований підхід до студента відповідно до умов педагогічної ситуації;
- уміння використовувати зміст свого предмета як засіб формування особистості студента;
- уміння «відчувати» аудиторію, підтримувати з нею зворотний зв'язок, керувати увагою студентів [3];
- уміння реалізовувати виховні функції в процесі індивідуальної й групової роботи зі студентами, здійснювати неформальне спілкування з ними.

2. Уміння інформаційно-методичного забезпечення:

- уміння творчо використовувати нові психолого-педагогічні знання в умовах переходу до кредитно-модульної системи навчання;
- уміння створювати навчальні, тренінгові, самостійні, контрольні програми, готувати авторські навчальні курси, приймати участь у підготовці навчальної літератури та навчально-методичних посібників;
- уміння вести пошук і розробку нових педагогічних методів і освітніх технологій високої ефективності [2].

3. Уміння здійснювати мотиваційне забезпечення навчального процесу:

- уміння виявляти й стимулювати творчий потенціал студентів, ураховуючи їхні індивідуально-психологічні особливості;
- бажання навчати, передавати свої знання, ділитися досвідом [3];
- уміння підкреслювати необхідність даного навчального матеріалу для вивчення інших тем курсу й для майбутньої професійної діяльності студентів;
- уміння враховувати емоційний чинник, за рахунок якого ефективність інтелектуальної праці підвищується [3];
- уміння підтримувати творче самопочуття й «передавати» його студентам;
- уміння створювати доброзичливий психологічний клімат в аудиторії, використовуючи педагогічний такт.

Узагальнюючи вище викладене, хотілося б підкреслити значення психологічних і педагогічних знань у вищій школі, перш за все в підготовці студентів магістратури непедагогічних ВНЗ. Тому, на наш погляд, бажано було б збільшити об'єм та урізноманітнити перелік психолого-педагогічних дисциплін, у тому числі й за рахунок елективних курсів, надати можливості студентам виконувати магістерські дослідження педагогічної спрямованості. Уважаємо, що підготовка майбутніх викладачів у нових соціально-педагогічних умовах буде більш ефективною, якщо вона розгортається в адекватних навчальних формах і вирішує дві взаємопов'язані задачі: формування готовності майбутнього викладача до сприйняття педагогічних інновацій і навчання вмінням діяти по-новому.

Література:

1. Балягіна І.А., Богоград М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2005. – 341 с.
2. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Монографія / За ред. В.М.Бебика. – К.: МАУП, 2004. – 200 с.
3. Морозов А.В., Чернишевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академ. Проект, 2004. – 2-е изд., испр. и доп. – 560 с.

**МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«Взаємодія міліції та органів освіти з профілактики
делінквентної поведінки учнівської молоді»**

ПРОЕКТ РІШЕННЯ

Науково-практична конференція відбулася 28 жовтня 2005 року на базі Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів і була присвячена правовим, організаційним та психолого-педагогічним засадам взаємодії міліції та органів освіти в обґрунтуванні та реалізації регіональної програми профілактики протиправної поведінки учнівської молоді.

У роботі конференції взяли участь вчені та практики (всього 6 ВНЗ та 13 організацій). Загальна кількість учасників – 127 осіб, доповідачів – 39 осіб.

Конференція висвітлила стан та основні проблеми, пов'язані з криміналізацією сучасної молоді. Відзначено, що загальне напруження ритму життя під час трансформації суспільства та глобалізації міжнародних впливів спричиняє зростання особистісної напруги, тривоги та агресії в середовищі дітей та молоді. Відсутність дієвих системних інноваційних підходів до організації процесу виховання та корекції поведінки сучасної молоді ускладнюють її соціалізацію та породжують майбутні серйозні соціальні проблеми.

На пленарних та секційних засіданнях доповідачі підняли ряд конкретних актуальних проблем.

Виходячи з аналізу висловлених на конференції думок та пропозицій можна зробити загальні висновки щодо актуальності проблем профілактики делінквентної поведінки дітей та молоді і, разом з тим, їх недостатньої науково-практичної розробки соціально-правовими науками.

З метою вирішення зазначених проблем науково-практична конференція рекомендує:

1. Вважати за доцільне розробити і затвердити регіональну програму превентивної профілактики делінквентної поведінки дітей та молоді.

2. Виділити у структурі профілактичної роботи залежно від причин та умов правопорушень конкретні рівні загально-соціальної, спеціальної та індивідуальної профілактики:

– на першому рівні передбачити вирішення економічних, со-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

– організувати підготовку та видання для дітей та молоді популярної літератури з актуальної правової проблематики;

– звернутися до ЗМІ у плані переорієнтації телебачення з демонстрації культу жорстокості, цинізму і насильства на прищеплення молоді загальнолюдських цінностей, національних духовних традицій. Започаткувати на телебаченні цикл науково-інформаційних програм для дітей з питань пропаганди здорового способу життя, правової освіти неповнолітніх та молоді, запобігання негативним проявам в їх середовищі;

– встановити і розвивати зв'язки з неурядовими громадськими організаціями для підтримки програм профілактики правопорушень серед дітей та молоді;

– вдосконалити механізми міжвідомчого співробітництва у сфері протидії поширенню правопорушень шляхом обміну інформацією та досвідом роботи, проведення спільних заходів, участі в науково-дослідних розробках і дослідженнях, спрямованих на виявлення латентних тенденцій криміналізації дітей та молоді;

– систематично проводити перевірки дотримання вимог законодавства з питань протидії незаконному продажу алкогольних напоїв, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин у навчальних і розважальних закладах чи інших місцях масового відпочинку молоді (ресторани, дискотеки, кафе, бари, казино, нічні клуби тощо). У разі встановлення фактів вживання чи збуту в них наркотичних засобів або психотропних речовин вживати заходів щодо припинення діяльності цих закладів.

4. Передбачити у системі професійної підготовки та підвищення кваліфікації педагогів і практичних працівників правоохоронних органів аналіз стану й оволодіння технологіями проф.лактики протиправних відхилень у поведінці дітей та молоді.

Вайда С.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ, СХИЛЬНИМИ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність проблеми. Конституція України (ст.3) визнає життя і здоров'я людини одними із найвищих соціальних цінностей, тому держава зобов'язана сприяти якнайповнішому захисту в першу чергу саме молодих громадян, забезпечити їх соціально-правовий захист та ознайомити з відповідними знаннями та навичками поведінки у суспільстві в контексті вимог

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

національного виховання майбутнього покоління [1, с. 5-7]. Поставлені Президентом України та урядом держави завдання щодо подальшої демократизації українського суспільства передбачають підвищення рівня правової культури всіх верств населення як невід'ємної її складової. У зв'язку з цим на особливу увагу з боку педагогів заслуговує профілактична робота з такою віковою категорією, як неповнолітні, схильні до девіантної чи делінквентної поведінки.

Правильне розуміння працівниками загальноосвітніх закладів (ЗОШ) загальних закономірностей виховної та профілактичної діяльності з підлітками є необхідним вихідним теоретичним положенням не тільки для обґрунтування цілісної системи їх правового виховання, а також для вирішення таких важливих практичних педагогічних завдань, як 1) удосконалення взаємовпливу на інші його види (патріотичне, естетичне, трудове, моральне тощо) у процесі комплексного підходу до формування особистості учнів, 2) ефективне використання вчителями різноманітних організаційно-педагогічних форм і методів виховної роботи у галузі профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх [2].

Ми виходимо з того, що кожна дитина – це особистість із великим світом бажань, переживань та емоцій. Тому вона, не маючи надійних механізмів захисту від впливу негативних соціальних факторів, є дуже вразливою. За нашими спостереженнями, останнім часом зросла кількість дітей з низькою самооцінкою та високим рівнем тривожності, дітей агресивних, які такими стають захищаючи себе (за принципом «Найкращий спосіб захисту – напад»). Психологи стверджують, що на емоційну депривацію страждають діти, чиї батьки не забезпечують їм нормального досвіду формування почуттів (відчувати себе коханими, бути бажаними, почуття власної безпеки та самоцінності). Ознаками такого стану є: 1) демонстрація антисоціальної поведінки (наприклад, агресії); 2) прояв злочинних дій (уживання наркотиків, вандалізм); 3) песимістичний стан неповнолітніх (замкнутість, відмова від їжі, вимоги підвищеної уваги до себе зі сторони педагогів чи ровесників); 4) наявність страхів, боязні тощо.

Девіантна (делінквентна) поведінка – це поведінка з відхиленнями. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення девіантності. В. Воробйов та Н. Коновалова виділяють три форми, а водночас і три причини шкільної дезадаптації: 1) «дериваційна» – неспроможність особистості побачити в реальній ситуації власну

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

психологічну проблему; 2) невротична природа шкільної дезадаптації; 3) «психопатична» – психологічні проблеми дитина розв'язує неправильно, через що з'являються нові проблеми [3]. Кожен дев'ятний підліток має свій набір відхилень у поведінці: прогулювання уроків, фізичне насильство над однолітками чи молодшими школярами, грубість у спілкуванні з оточуючими, ворожість до людей, нехтування обов'язками, агресивна протидія педагогічним вимогам, недовіра до батьків та вчителів, завищена самооцінка та рівень домагань.

Корекційно-профілактична робота педагогів загальноосвітньої школи з учнями має на меті перетворити соціальні норми на особистісні, сформувати почуття відповідальності, вимогливості до себе, адекватної оцінки підлітком своєї поведінки (вчинків) та поведінки інших людей. Завдання педагогів, школи в цілому – надати підтримку несформованим особистостям, запобігти відчуженню дитини у сім'ї, в учнівському колективі та навчальному закладі.

Як підтверджує практика, «важкі діти» здебільшого ростуть у неблагополучних сім'ях. Особливу увагу педагогам слід звертати на неповні сім'ї або сім'ї, в яких батьки розлучені. У роботі з батьками найважливіше досягти розуміння й усвідомлення ними власних недоліків виховання дитини та зацікавленості у їх подоланні. На жаль, ці недоліки створюють певні тенденції, які школа має корегувати, спрямовувати, виправляти, нівелювати.

У тісній роботі школи з батьками можливий позитивний результат, адже не тільки набір спадкових ознак визначає поведінку людини. Традиційна думка, що сім'я – один із найважливіших виховних інститутів, сьогодні звучить по-особливому гостро. Саме із сім'ї дитина виносить перші враження про навколишній світ, у ній формуються перші судження, моральні устої, культурні та гігієнічні звички. Сім'я завжди була і є первинним суспільним колективом. Видатний український педагог К. Ушинський писав: «Важко передати словами... те щось особливо світле, коли ми згадуємо теплоту рідного сімейного гнізда. До глибокої старості залишається у нас якийсь задушевний зв'язок з тією сім'єю, з якої ми вийшли» [4, с. 107].

Серед основних заходів ЗОШ, які можуть бути спрямовані на попередження девіантної поведінки, є такі:

- 1) виявлення асоціальних сімей, обстеження побутових умов, аналіз стану виховання в багатодітних чи неповних сім'ях;
- 2) облік учнів групи ризику, які схильні до порушення дисципліни, пропусків занять без поважних причин, низький

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

рівень навчальних досягнень (особливо важливо виявити причини низької мотивації до навчання на початковому етапі);

- 3) залучення учнів до занять у гуртках;
- 4) проведення працівниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх профілактичних бесід з учнями;
- 5) проведення батьківського всеобучу, педагогічних консиліумів тощо.

Зміст профілактичної (виховної) роботи ЗОШ визначається на основі врахування індивідуально-типологічних властивостей учнів. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх починається з психологічного супроводу пристосування першокласників до шкільного життя та виявлення дітей «групи ризику». Під час переходу учнів з початкової до середньої школи одним з основних завдань навчально-виховного процесу є запобігання дезадаптації учнів, а також конфліктам в учнівських колективах.

Найважливішим у процесі профілактичної діяльності загальноосвітнього навчального закладу є психічний вплив педагогів на дитину, а також позашкільного дорослого соціального оточення. І тут треба діяти показовим прикладом, пам'ятаючи, що «слово – лише карлик, а приклад – велетень».

У системі профілактики девіантної (делінквентної) поведінки педагогами ЗОШ відправним положенням є науково обґрунтована діагностика рівня правової культури серед неповнолітніх [2; 3]. Для дослідження правосвідомості учнів, їх ставлення до вимог суспільної моралі, дотримання норм чинного адміністративного чи кримінального законодавства (зокрема такою категорією, як неповнолітні, які схильні до протиправних дій) працівниками ЗОШ у педагогічній роботі варто ширше використовувати різноманітні соціально-педагогічні методи, що охоплюють взаємопов'язані способи фахового дослідження: 1) групи методів збору фактів; 2) групи методів їх якісного та статистичного аналізу й оцінки.

У першу входять методи отримання даних про реальні життєві факти учнів і методи збору даних, які фіксують відображення цих фактів у правосвідомості школярів. Вона об'єднує, з одного боку, методи спостереження, бесіди і експериментів, вивчення продуктів діяльності учнів, конкурсних змагань, фото- та відеозйомки тощо. З іншого боку, ця група охоплює у комплексному взаємозв'язку такі методи, як твори, анкети і запитальники, інтерв'ю, щоденники, словесну творчість, а також мовний метод дослідження психолого-педагогічних фактів, який об'єднує всі вищезазначені.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

До другої групи методів входять методи спостереження, узагальнення і угрупування цифрових даних, математичного опрацювання й аналізу. У процесі кількісного опрацювання й аналізу використовуються методи обчислення середніх розмірів, відносних показників відношень, дисперсійного і кореляційного аналізу, установлення статистичних критеріїв відповідності і значимості показників, ряд графічних методів, якісний аналіз даних.

Деякі з названих методів використовуються як відносно самостійні (інтерв'ю, експерименти, конкурсні змагання тощо), інші (більшість) – використовуються подвійно: для одержання самостійних і незалежних даних про факти, що характеризують правосвідомість учнів, і в складі більш складних (комплексних) методів. Наприклад, спостереження, бесіди, анкети можна використовувати окремо один від одного й як взаємозалежні прийоми в експериментальній роботі; статистичні методи супроводжують експерименти; методи творів, інтерв'ю, анкетування, опитування; фото – і відеозйомка супроводжують педагогічні спостереження тощо.

Значна кількість та особливості застосування вказаних груп методів обумовлюється специфікою і предметом конкретного дослідження, розробленими соціально-педагогічними технологіями формування відповідного аспекту правосвідомості чи правової культури. Найбільш вживані з них представлені на рис. 1.

Із пропонованих методів дослідження бачимо, що об'єктивними фактами емпіричного дослідження правосвідомості школярів можуть бути:

1) різноманітна діяльність учнів, їхня поведінка і вчинки, пов'язані з соціальним середовищем і людьми, зі свідомим реагуванням на зовнішні впливи;

2) об'єктивні моменти свідомих вибіркового індивідуальних психічних зв'язків школярів із зовнішнім соціальним світом (усвідомлення зовнішнього середовища);

3) змістовні індивідуальні особливості правосвідомості особистості, в яких відображені соціальні явища, що впливають на її діяльність, а також учасники та умови;

4) зовнішні прояви правосвідомості (у мові, діях, вчинках, продуктах діяльності тощо);

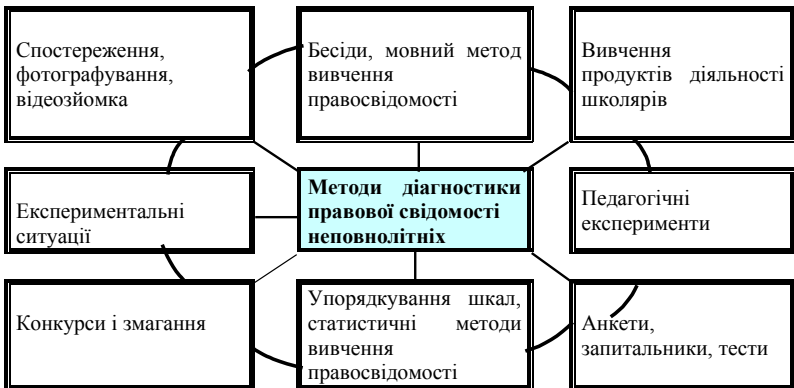
5) об'єктивні моменти самосвідомості школярів;

6) відображення у правосвідомості змісту і форм психічної діяльності старшокласників у процесі їх взаємодії із зовнішнім світом;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- 7) відображення у правосвідомості зв'язків психічних процесів, особистих станів і властивостей із реальними явищами суспільства;
- 8) повторювані (масові) суб'єктивні моменти свідомих способів перетворення об'єктивного світу;
- 9) форми прояву індивідуальної і групової правової культури;
- 10) форми прояву індивідуальної правової самосвідомості тощо.

Рис.1. Схема структури педагогічних технологій (методів) діагностики правової свідомості неповнолітніх

На основі комплексного підходу до здійснення профілактичної роботи з опором на результати дослідницької діагностики обґрунтовуються методики (технології) конкретного наукового формування правової культури учнівської молоді. Тому наступним за діагностикою етапом у профілактиці девіантної поведінки є сам процес виховання старшокласників. Соціально-педагогічні технології профілактики девіантної (делінквентної) поведінки – це система діяльності педагогів і неповнолітніх у навчальному процесі, позанавчальній та позашкільній роботі, яка побудована на конкретній взаємодії відповідних цілей, змісту та методів її досягнення [2, 3].

У роботі вчителів ЗОШ використовуються різні види навчально-виховних технологій:

а) структурно-логічні або освітньо-виховні технології, що становлять поетапну організацію постановки дидактичних (виховних) завдань, вибору засобів їх вирішення, діагностики

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

і оцінки отриманих результатів;

б) ігрові технології, які є ігровою формою взаємодії педагога та учнів через реалізацію визначеного сюжету (кримінального, соціального, сімейного тощо);

в) діалогові технології, які пов'язані зі створенням комунікативного середовища, поширенням простору співробітництва на рівні «вчитель – неповнолітній» або «неповнолітній – неповнолітній» у процесі постановки та вирішення навчально-пізнавальних завдань;

г) комп'ютерні технології, які реалізуються в межах системи «вчитель – комп'ютер – учень» за допомогою навчальних програм різного виду (інформаційних, тренінгових, контролюючих, розвиваючих тощо);

д) тренінгові технології, під якими розуміється система діяльності з вироблення визначених алгоритмів навчально-пізнавальних дій та засобів вирішення типових завдань у процесі навчання чи виховання (тести та практичні вправи).

Одним із етапів побудови системи виховних профілактичних впливів є формування моральних якостей особистості, залучення підлітків до системи цілеспрямовано організованих різноманітних видів вищезазначеної діяльності. При цьому в них формується вміння враховувати почуття, інтереси, бажання, потреби інших осіб.

Істотне значення у формуванні високоосвіченої, всебічно розвиненої молодого людини у вихованні її в дусі поваги до правопорядку і законності має правовиховна робота вчителів ЗОШ за місцем проживання. У здійснюваній ними правовиховній роботі це досягається шляхом залучення учнів до колективної творчості, різноманітних видів практичної діяльності (робота з джерелами законодавства, тематичною художньою, науково-популярною літературою, участь у конференціях, диспутах, посиленій правоохоронній діяльності тощо). Зазначені форми позакласної правовиховної роботи повинні в першу чергу бути спрямовані на виховання у молоді високої громадянськості, поваги до чинних законів та загальноприйнятих правил людського співжиття, непримиренності до порушень законності, готовності брати участь у охороні правопорядку тощо [3].

У ході такої виховної роботи під керівництвом досвідчених педагогів учні мають поповнювати свої юридичні знання, зокрема усвідомлення таких понять, наприклад, як сутність права, правопорушення, злочин, покарання, відповідальність тощо. При підготовці позакласних правовиховних заходів педагогу слід

УВАЖАЙТЕСЯ НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

керуватися насамперед джерелами, що є методологічною основою курсу основ правознавства, – Конституцією України, чинними кодексами, законами, підзаконними нормативними актами. Список рекомендованої літератури має бути конкретизованим і погодженим з вчителем основ правознавства у школі та шкільним бібліотекарем.

Позакласні заходи повинні проводитись класним керівником разом з організатором позакласної та позашкільної роботи, учителем основ правознавства чи іншими педагогами. Бажано до цієї роботи також залучити батьків, шефів, студентів педагогічних та юридичних вузів, працівників різних підрозділів правоохоронних органів, органів державного управління. У ході правовиховної роботи слід враховувати (що не завжди робиться на практиці) індивідуальні та вікові особливості підлітків, особливо схильних до правопорушень, маючи на увазі, що у них ще недостатньо сформовані уявлення про право як соціальну цінність.

Ефективна правовиховна робота передбачає спеціальну чітко організовану педагогічну діяльність, у процесі якої основна увага приділяється формуванню в учнів усвідомлення соціального, ціннісного значення права. Це не тільки допоможе неповнолітнім засвоїти зміст правових норм, а й сприятиме формуванню у них впевненості в тому, що право базується на принципах істини, справедливості й гуманності. Формування такого ставлення до права, вплив педагогів на свідомість учнів методом переконання сприятиме в свою чергу вихованню у них впевненості у доцільності та потреби неухильного додержання законності.

Важливе місце у цій роботі відведено таким соціально-педагогічним технологіям та формам виховної роботи, як бесіди, конференції, диспути, тематичні вечори, читацькі конференції, вікторини, вечори запитань та відповідей, проведення тижнів права тощо, які мають бути ретельно підготовлені, емоційно забарвлені й спрямовані на розвиток соціально-правової активності старшокласників (рис. 2).

Ключовим моментом у профілактичній роботі вчителів з неповнолітніми при застосуванні зазначених соціально-педагогічних технологій є особистісний підхід до старшокласника як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Ця позиція повинна стати базовою ціннісною орієнтацією, що визначає позицію вчителя

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

у взаємодії з кожним підлітком чи дитячим колективом. Особистісний підхід тісно переплітається з реалізацією принципу диференціації, і тому в профілактичній роботі велике значення має врахування психофізіологічних і вікових особливостей дітей, що вимагає вибору та здійснення таких виховних заходів, які найбільше відповідали б індивідуальним параметрам особистості неповнолітнього, його психічному стану.

Рис.2 Система соціально-педагогічних форм профілактичної роботи педагогів ЗОШ

На основі проведеного теоретичного аналізу фахової літератури та нормативної бази професійної діяльності педагогів ЗОШ можна зробити висновок, що основними завданнями педагогів в системі їх профілактичної роботи є мінімізація злочинного впливу на молодь та підлітків, усунення причин і умов, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність, а відтак на цій основі – подальше вдосконалення методичної бази, професійної майстерності та взаємодії із спеціалістами різних соціальних інститутів з питань запобігання негативним проявам девіантної та делінквентної поведінки у дитячому та молодіжному середовищі.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996.
2. Освітні технології: Навч.-метод. посібн. / За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
3. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
4. Ушинський К.Д. Твори. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.107.
5. Національна програма правової освіти населення, затверджена Указом Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 // Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – №44(332). – 3-9 листопада 2001 року. – С.17-20.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педагогічна газета. – №7 (85). – Липень 2001 р. – С.4-6.
7. Декларація прав дитини: Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К.: Наук. думка, 1992. – С.18-21.

Вайда Т.С.

ПРИРОДА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОВС СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Актуальність проблеми. На сьогодні вирішення проблеми підліткової злочинності у системі розбудови громадянського суспільства незалежної України та як обов'язкова умова на шляху інтеграції нашої держави в європейське співтовариство є одним із важливих завдань багатьох галузей сучасної науки та практики. Її гострота обумовлюється пошуком ефективних шляхів боротьби усіх соціальних інститутів (зокрема органів внутрішніх справ (ОВС), загальноосвітніх закладів (ЗОШ) та ін.) із криміналізацією суспільства як негативного явища в цілому, попередженням різних її видів.

Працівники правоохоронних органів та педагогічна громадськість не можуть залишатись байдужими до стійкої динаміки росту прояву девіантної (делінквентної) поведінки вже серед дітей шкільного та підліткового віку, оскільки сучасна українська міліція повинна передусім забезпечувати виконання соціально-гуманітарних функцій у сфері внутрішньої політики, включаючи інформаційні, освітньо-виховні та інші напрямки роботи з населенням. Особливе місце у цій системі освітньо-профілактичної роботи відводиться цілеспрямованій фаховій діяльності співробітників кримінальної міліції у справах неповнолітніх

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

(КМСН) та дільничних інспекторів міліції (ДІМ), спрямованій на формування правової свідомості і відповідальності, на розвиток емоційно-ціннісного ставлення молоді до прав людини, підготовку випускників навчальних закладів до самостійної організації своєї життєдіяльності на основі морально-правових норм.

Згідно із чинним законодавством (законами України «Про міліцію», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та ін.) співробітник КМСН має здійснювати такі соціально-педагогічні функції, як:

- 1) проведення моніторингу за правопорушеннями та станом злочинності серед неповнолітніх;
- 2) прояв повсякденної підвищеної уваги до груп ризику серед учнівської молоді, виявлення турботи при виникненні і вирішенні у конкретних осіб їх життєвих ускладнень;
- 3) аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, в межах своєї компетенції вживання заходів щодо їх усунення;
- 4) надання соціально-правової допомоги педагогічно занедбаним дітям та участь у їх правовому вихованні;
- 5) проведення профілактичної роботи із суспільно ізольованими та кинутими напризволяще малолітніми, дітьми із неблагополучних сімей за місцем їх проживання тощо [1; 2; 3].

Такі напрямки мають становити основний зміст професійної діяльності підрозділів КМСН та ДІМ, а ефективність їх здійснення на практиці безпосередньо впливатиме на підвищення рівня громадського порядку та професійного іміджу її працівників зокрема.

Профілактична робота з молоддю є багатогранною і складною, що підкреслюється багатьма загальнодержавними та галузевими нормативними актами з профілактики девіантної (делінквентної) поведінки учнівської молоді, над її дослідженням працює ряд досвідчених педагогів, психологів, соціологів, соціальних педагогів, правоохоронців та фахівців інших суміжних сфер. Зокрема дослідженням різних аспектів цієї проблеми займалися І. Бухулейшвілі, І. Зверева, А. Карабаєва, І. Козубовська, І. Корсун, Р. Овчарова, О. Панченко, Є. Петухов, Л. Просандєєва, В. Мороз, В. Терещенко та інші. Злочинна поведінка неповнолітніх і молоді як науково-педагогічна проблема традиційно викликає інтерес і в науково-педагогічного колективу Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ, який вносить певний вклад у її розробку та вирішення. Зокрема з 2003 року у ВНЗ виконувалась

УВАЖАЄМО, ЩО ЦЕ НЕ Є ОРИГІНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ТРУДИ

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

УВАЖАЄМО, ЩО ЦЕ НЕ Є ОРИГІНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ТРУДИ

комплексна перспективна (2003-2005 рр.) загальноінститутська тема «Профілактика делінквентної поведінки учнівської молоді органами внутрішніх справ». Необхідність її виконання зумовили існуючі проблеми у діяльності КМСН, на що вказують результати соціологічних опитувань та наші спостереження, оскільки фахова діяльність правоохоронців на практиці ще не є ефективною, вона нерідко має формальний, несистемний характер, співробітники КМСН не завжди враховують психологічні та педагогічні вимоги у виховній роботі з такими складними категоріями, як важковиховувані, педагогічно занедбані діти, девіанти, делінквенти.

На нашу думку, виправлення зазначеної ситуації слід починати безпосередньо у процесі професійної підготовки міліціонерів. Так, при виявленні, наприклад, шляхів удосконалення системи правової освіти учнівської молоді найбільша група опитаних курсантів (35,7%) відверто вказали, що не знають, що можна запропонувати для покращення цієї роботи, 25,0% респондентів залишили б її без змін і тільки 21,4% покращили б освітню роботу з молодими людьми (проведення лекцій, позакласних занять тощо), 17,9% – удосконалили б профілактичну (роз'яснювальну) роботу у суспільстві.

Аналіз суспільних процесів в Україні свідчить, що в сьогоднішніх умовах найменш соціально захищеною категорією населення є саме діти: зростає дитяча захворюваність і смертність, спостерігається тенденція ослаблення їхнього здоров'я, набувають поширення такі негативні явища, як дитяче жебрацтво, безпритульність. Незадовільне матеріальне становище у малозабезпечених і багатодітних сім'ях спричиняє підліткову злочинність, створює умови для вживання дітьми алкоголю, тютюну, наркотичних засобів і речовин. Характерним для сьогоднішнього є зниження авторитету школи та батьків і відповідно – послаблення інтересу до навчання та здобуття освіти, зниження рівня вихованості підростаючого покоління, ріст психологічного насильства серед підлітків, відсутність у значної частини дітей, зокрема обдарованих, можливості розвивати свої здібності – внаслідок комерціалізації дозвілленої та культурної сфер суспільства тощо.

У нашому дослідженні делінквентна поведінка розуміється як один із видів відхилень у поведінці людини. Відхилення у поведінці або девіантна поведінка (від лат. *deviatio* «відхилення») – це система вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам. Основні відхилення поведінки – це: 1) злочинність і 2) криміналь-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

но некарана (непротиправна) аморальна поведінка (наприклад, систематичне пияцтво, користолюбство, розпущеність у сексуальній сфері тощо) [6, с. 94].

Делінквентна поведінка є похідною до терміна *делінквент* (від лат. *delinquens* «правопорушник») – тобто суб'єкт, чиї відхилення поведінки у крайніх своїх проявах є кримінально каранними діями [6, с. 96]. Згідно з кримінальним кодексом України до такої поведінки неповнолітніх відносять вбивство, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили розлад здоров'я, з'валтування, крадіжки, грабіж, розбій, злісне або особливо злісне хуліганство, умисне знищення або пошкодження державного, колективного майна чи індивідуального майна громадян, що спричинило тяжкі наслідки, а також умисне вчинення дій, які можуть викликати аварію поїзда. Зв'язок між цими видами відхилень полягає в тому, що вчиненню правопорушень нерідко передують аморальна поведінка, що стала для людини звичною.

За ступенем педагогічної занедбаності «важких» дітей доцільно умовно поділити на чотири групи:

1) *діти*, які байдуже ставляться до навчання, *періодично* порушують правила поведінки і дисципліну. Їм властиві: грубість, брехливість, нечесність тощо;

2) *підлітки*, які негативно ставляться до навчання й суспільно корисної діяльності, *систематично* порушують дисципліну й правила поведінки, постійно проявляють негативні моральні якості;

3) *підлітки-правопорушники*, які *перебувають на обліку* в кримінальній міліції у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ;

4) *неповнолітні злочинці*, які *скоїли кримінальні злочини*, порушили правові норми й направлені судом до виправно-трудових колоній.

Саме в підлітковому віці молодь стає резервом для дорослої та рецидивної злочинності. Тому злочинність неповнолітніх, як і раніше, залишається досить актуальною проблемою і для ОВС. Щорічно виявляється та ставиться на профілактичний облік КМСН понад 20 тисяч підлітків-правопорушників, а всього перебувають у відповідних обліках близько 35 тисяч неповнолітніх [7, с. 6]. Це підтверджується багатьма соціальними показниками, зокрема статистичними даними на прикладі Херсонської області. Так, за даними статистики кількість дітей групи ризику за минулий рік становила більше 5 тисяч осіб, понад 1 тисячі дітей зареєстровано як такі, що постійно жебракують. Ці категорії соці-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ально незахищених дітей є потенційною групою порушників громадського спокою, що зумовлює соціально-правові проблеми в суспільстві. Тільки дітей, зареєстрованих як такі, що вживають наркотики і токсичні речовини, – 108 осіб. За даними незалежних експертів прихованих дітей-наркоманів понад 2 тисячі.

Негативний «зв'язок» низького матеріального рівня з освітою та вихованням дітей підкреслює той факт, що через відсутність одягу, взуття понад 700 дітей шкільного віку не відвідують школу, кількість дітей із багатодітних (малозабезпечених та функціонально неспроможних) сімей складає понад 38 тисяч осіб, при цьому близько 98,5 тис. малозабезпечених сімей отримують державну допомогу через субсидії. Кількість дітей-сиріт, які перебувають поза школами-інтернатами, та дітей без батьківського піклування (соціальних сиріт) становить близько 2,5 тисяч. Така ситуація, зрозуміло, не сприяє зміцненню соціальної захищеності дітей і цивілізованого розвитку держави в цілому. Особливої уваги вимагає соціальний захист і соціалізація вихованців шкіл-інтернатів. Тільки в Херсонській області нараховувалось 17 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, де жило і навчалось більше 3,2 тисяч дітей [8].

Наведені дані свідчать про негативну тенденцію та складну соціально-демографічну ситуацію в нашому суспільстві, для вирішення якої необхідно згуртувати зусилля всіх гілок влади та громадських організацій, науковців, соціальних педагогів, співробітників правоохоронних органів, батьків тощо. У зв'язку з цим не втрачає гостроти проблема попередження правопорушень.

Вияснення причин та корекція девіантної (делінквентної) поведінки підлітків за місцем їх проживання чи навчання вимагає від правоохоронців реалізації відповідної системи освітньо-профілактичної діяльності, спрямованої на мінімізацію таких відхилень у поведінці. Для цього вони повинні бути озброєними педагогічними знаннями і вміннями не тільки виявляти специфічні особливості чи відхилення поведінки дітей різних вікових груп, а й володіти системою та педагогічними технологіями ефективної профілактики важковихованості, бездоглядності, правопорушень серед учнівської молоді.

Наприклад, при виявленні нами обізнаності майбутніх співробітників міліції щодо соціально-педагогічних передумов дитячої злочинності респонденти (курсанти ВНЗ МВС України) виділяють: погане сімейне виховання (71,4%), недостатність уваги і погане виховання школі – 42,9%, наркоманію і проблемність спілкування у підлітковому середовищі (по 28,6%), алкоголь

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

і тютюнокуріння (25,0%), низький рівень освіти та правосвідомості (21,4%), бідність – 10,7%, окремі проступки (хуліганство, крадіжки) – 14,3%.

Необхідність підвищення освітньої професійно-педагогічної компетенції співробітників ОВС є одним із нагальних корпоративних завдань у сфері соціально-гуманітарної політики держави в сучасних умовах. Під *професійно-педагогічною компетентністю* ми розуміємо здатність працівника ОВС кваліфіковано виконувати визначені види соціально-педагогічних робіт у межах правоохоронної професії, досягати при цьому високих якісних результатів на основі наявних професійних та психолого-педагогічних знань, умінь і навичок [1, с. 4]. *Спеціальні профілактичні знання* потрібні працівникам КМСН для здійснення виховних заходів профілактики – розуміння суті різноманітних форм девіацій та правопорушень; соціально-економічних передумов виникнення й поширення форм злочинності, їх соціально-демографічної структури; дії норм законодавства в ситуаціях вияву правопорушень учнів; можливих умов і факторів розвитку схильності особи до зловживань наркогенними речовинами, мотивів правопорушень; методики психолого-педагогічної діагностики умов і факторів антисоціального «ризикую».

Як показав проведений нами констатуючий експеримент, зазначену фахову характеристику курсанти відомчого ВНЗ розуміють як педагогічні знання й освіченість (28,6%), комунікабельність і виховні вміння (відповідно по 17,9%). 39,3% опитаних респондентів відверто зізналися, що не знають і не розуміють змісту цієї категорії. Крім цього, обґрунтування значення цієї професійної якості у майбутній фаховій діяльності співробітника внутрішніх справ відсутнє у 93,1% курсантів вищого юридичного закладу. Це підтверджується також і відповідями курсантів при виясненні у них змісту категорій «правова освіта» і «правове виховання», які складають основу профілактичної та освітньо-виховної діяльності КМСН у системі підвищення рівня правосвідомості (правової освіти) населення: тільки 10,7% дали відносно правильні відповіді щодо визначення правової освіти і 21,4% – щодо визначення правового виховання. Решта респондентів відповіли або неправильно, або відверто зізналися, що не знають їх змісту і не бачать суттєвих відмінностей між ними. Характерними є відповіді, що правова освіта – це освіта юриста, спеціальні знання про право, які набуваються у процесі професійного вивчення права тощо.

Серед основних завдань, які здійснює КМСН, є:

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- 1) проведення організаційно-профілактичної роботи, пов'язаної із запобіганням правопорушенням неповнолітніх;
- 2) виявлення, припинення та розкриття злочинів, вчинених неповнолітніми;
- 3) проведення розшуку неповнолітніх, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для неповнолітніх;
- 4) розгляд у межах своєї компетенції заяв і повідомлень про правопорушення, вчинені неповнолітніми;
- 5) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми, вживання в межах своєї компетенції заходів до їх усунення, участь у правовому вихованні неповнолітніх;
- 6) повернення підлітків до місць постійного проживання, навчання або направлення їх до спеціальних установ для неповнолітніх, яких було підкинуто або які заблукали чи залишили сім'ю, навчально-виховні заклади;
- 7) ведення профілактичного обліку неповнолітніх (звільнених з місць позбавлення волі; засуджених з відстрочкою виконання вироку про позбавлення волі; засуджених умовно або до виправних робіт; які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням заходів громадського впливу, які вчинили суспільно небезпечні дії до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність);
- 8) виявлення дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво, а також осіб, які займаються виготовленням і розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту;
- 9) облік та проведення профілактичної роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення, за яке застосовано заходи громадського впливу або адміністративне стягнення, вживають спиртні напої або допускають немедичне вживання наркотичних та одурманюючих засобів, у віці до 16 років систематично самовільно залишають сім'ю, спеціальні навчально-виховні заклади та ін. [1-3].

Виконання покладених державою завдань забезпечується цілісною структурою КМСН, до складу якої входять управління КМСН МВС, відділи КМСН управлінь МВС в областях і на транспорті, відділи, відділення (групи) КМСН районних, міських, лінійних управлінь (відділів), а також органів внутрішніх справ на закритих об'єктах. У складі КМСН діють приймальники-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

розподільники для неповнолітніх, які підпорядковуються відділам КМСН управління МВС в областях і перебувають в оперативному підпорядкуванні районних, міських органів внутрішніх справ за місцем їх знаходження. Також КМСН здійснює свою діяльність у тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами, закладами Міністерства освіти і науки, Міністерства молоді і спорту, Міністерства праці, Міністерства охорони здоров'я та їх підрозділами на місцях (надсилає у разі потреби інформацію, пропозиції про поліпшення роботи щодо здійснення соціального захисту неповнолітніх та профілактики правопорушень серед них, а також про усунення недоліків у цій роботі.

На жаль, повного уявлення та усвідомлення поставлених перед КМСН профілактичних завдань серед курсантів ВНЗ немає. У ході констатуючого експерименту серед важливих *соціально-педагогічних функцій*, які виконують правоохоронці у суспільстві, курсанти виділяють такі: виховна (в тому числі перевиховання) – 57,1%, освітня – 64,3%, профілактична – 60,7%, функція соціально-правового захисту (правової допомоги) – 14,3%. Відсутність у курсантів I курсу обізнаності про основні завдання міліції, зокрема функції окремих підрозділів (наприклад, КМСН) обмежує їх уявлення про весь комплекс соціально-педагогічних функцій, які здійснюють співробітники МВС України в суспільстві. Зокрема залишились без уваги такі функції, як організаційно-корегуюча, соціально-педагогічна, реабілітаційна, інформаційно-статистична, дисциплінарно-каральна, прогностична, діагностична, організаторська, організаційно-комунікативна, аналітико-дослідницька тощо.

Низькі результати підтверджуються недостатньою обізнаністю курсантів стосовно використання *педагогічних форм* профілактичної роботи з молоддю з девіантною (делінквентною) поведінкою та *методів правової освіти і виховання*, які реалізуються підрозділами МВС України в системі освітньо-профілактичної роботи з населенням. Так, серед педагогічних форм 25,0% респондентів вказали лекції, 17,9% – бесіди і співбесіди, 10,7% – заняття. 50,0% відверто вказали, що не мають уявлення про педагогічні форми роботи з молоддю з девіантною поведінкою. 92,9% опитаних курсантів взагалі не змогли назвати методи навчання і виховання, тільки 3,6% зазначили методи стимулювання (заохочення і покарання), 7,1% – лекції з правової освіти, 3,6% – семінари. При цьому замість методів навчання курсанти вказують окремі дисципліни (право, етику, естетику, психологію), замість методів виховання – види виховання

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

(сімейне, соціальне, позашкільне, вплив педагогів, профілактична робота тощо), якості особистості (вихованість, ввічливість) або засоби виховання (засоби масової інформації).

Як результат, професійна готовність майбутніх правоохоронців до кваліфікованого проведення профілактичної роботи з населенням (рівень фахової підготовки, наявність необхідних особистісних якостей, неадекватні уявлення про передбачувані фахові небезпеки і труднощі) є досить низькою: 57,1% вказали, що їм треба професійно удосконалюватися, 39,3% не готові на даний момент до такої роботи. Тільки 3,6% курсантів впевнені у своїх потенційних можливостях щодо здійснення такої діяльності у майбутньому.

Серед якостей особистості, які майбутні правоохоронці бажають удосконалити в собі з метою кращої підготовленості в майбутньому до проведення профілактичної роботи з населенням, 64,3% опитаних вказали на необхідність поповнення психолого-педагогічних знань, набуття відповідного досвіду, 28,6% – на формування умінь добре викладати свої думки, удосконалювати навички спілкування, 14,3% не вистачає сміливості, впевненості в собі, 17,6% не вважають за потрібне взагалі фахово удосконалюватися.

Аналогічна ситуація і стосовно організації та творчого застосування курсантами різних нетрадиційних педагогічних форм профілактичної роботи ОВС: 60,7% опитаних не впевнені у своїх можливостях, 32,1% відверто зізналися про відсутність у них таких організаційних умінь і тільки 7,1% вказали свою готовність щодо їх використання у освітньо-виховній роботі з населенням. При цьому самостійно розробити систему профілактичної роботи з населенням свого мікрорайону можуть тільки 39,3% майбутніх міліціонерів, 35,7% – тільки під керівництвом викладача, 25,0% опитаних не знають і не можуть самостійно розробляти комплексні системні заходи щодо планування роботи з підвищення правової культури (освіти) молоді.

Важливе місце у діяльності правоохоронних органів, зокрема підрозділів КМСН, відводиться роботі з «важкими», педагогічно занедбаними дітьми. На запитання анкети «Чи можете Ви сьогодні знайти індивідуальний підхід до «важкого» учня, створити довірливу атмосферу при спілкуванні з ним, переорієнтувати думку колективу учнів у напрямку позитивної корекції поведінки педагогічно занедбаного учня?» 57,1% курсантів дали ствердну відповідь, 39,3% потребують додаткового професійного навчання, зокрема засвоєння знань юридичної

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

педагогіки і психології, і тільки 3,6% не готові до такої роботи.

На даний час склались такі основні напрями спільної діяльності фахівців КМСН з громадською та державними закладами – суб'єктами профілактичної роботи серед неповнолітніх: 1) психологічною службою та/або соціальними педагогами загальноосвітньої школи; 2) центрами соціальних служб для молоді; 3) центрами психопрофілактики (психодіагностики, психокорекції, психологічного консультування); 4) громадськими організаціями; 5) дитячими притулками, школами-інтернатами тощо.

Для організації та покращення цієї роботи підрозділам КМСН необхідно спільно з місцевими державними адміністраціями, загальноосвітніми навчальними закладами узагальнити перш за все практику реалізації існуючих комплексних планів профілактики правопорушень, прогнозувати на основі вивчення стану правопорушень розвиток криміногенної ситуації серед учнівської молоді на місцях, виявляти та розповсюджувати позитивний досвід кращих навчальних закладів з цього напрямку профілактики, вживати оперативні заходи щодо усунення виявлених недоліків у роботі.

На нашу думку, для досягнення цієї мети необхідне істотне підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня працівників ОВС насамперед у соціально-гуманітарній сфері, оскільки вищезазначені вихідні положення чинної нормативно-законодавчої бази вимагають у процесі професійної діяльності від правоохоронців більшої уваги до постійного удосконалення своєї педагогічної компетенції. А досягнення цієї мети у свою чергу є безперечною умовою реалізації вищезазначених соціальних функцій міліції у суспільстві, особливо стосовно удосконалення профілактичної роботи з неповнолітніми особами з девіантною (делінквентною) поведінкою.

Література:

1. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року (із змінами та доповненнями). – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 26 с.
2. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 року №20 (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України: Офіційне видання. – №6. – К.: Видання Верховної Ради, 1995. – С.101-111.
3. Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх: Постанова Кабінету Міністрів від 8 липня 1995 р. №502.
4. Васильев И.Б. Профессиональная педагогика: Конспект лекций для студентов. – Харьков, 1999. – 151 с.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

5. Пихтіна Н.П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адиктивної поведінки учнів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Національний пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. – К., 1999. – С.9-11.
6. Психологія. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Рік позаду: протистояння криміналітету більш жорстке і маневрене: Звіт Міністерства внутрішніх справ перед українським народом // Іменем закону. – №6 (5342). – 07.02.2003. – С.3, 6.
8. Економічне і соціальне становище Херсонської області за 2001 рік: Статистичний бюлетень. – ВКМП облстатуправління, 2002. – С.156-173.

Велика О.В.

**ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ АДЕКВАТНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ОЦІНКИ ПРОЯВІВ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
В ЇХ ОДНОЛІТКІВ**

У загальноосвітніх школах останнім часом набуває чинності питання формування у школярів адекватної соціальної поведінки, профілактики девіантної поведінки.

Передусім від педагогів вимагається гармонійне поєднання вимог і чуйного розуміння підлітків, авторитарності та демократичності в системі спілкування. У цьому порадником має стати педагогічний досвід та чуття, система навчально-виховного процесу на чолі з адміністрацією школи, а також соціально-психологічна служба в школі.

Проблема підліткового віку була, є й буде актуальною для багатьох сфер діяльності. Це вік новоутворень, змін фізіологічних, психічних, моральних. Почуття дорослості, бажання бути такими, відчуття всюдозволеності нерідко призводять до того, що підлітки дійсно так поведуться (дорослий одяг, косметика, цигарки, алкоголь). Саме в цей час починаються емоційно-нервові порушення, акцентуація характеру; підлітки стають чутливими до критики, у них розвивається хворобливе почуття самозахисту з елементами агресивності; вони набувають духу незалежності, свободи від зовнішнього контролю, самостійності; є вразливими, чутливими до негативного впливу. Інтереси підлітків суттєво відрізняються від інтересів молодшого шкільного віку.

Л. Виготський виділив декілька груп найбільш яскравих інтересів підлітків-домінантів:

- 1) егоцентрична домінанта (інтерес до своєї особистості);
- 2) домінанта романтики (прагнення невідомого, ризику,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

пригод, героїзму);

3) домінанта зусилля (жага підлітка до змагання та суперечки, вольової напруги, які іноді супроводжуються впертістю, хуліганством, боротьбою проти виховного процесу).

У підлітковому віці кардинально змінюється система соціальних відносин, виникають труднощі у спілкуванні з дорослими. Тепер головне для особи відбувається за межами школи, де утворюються соціальні мікрогрупи (компанії), в яких підлітки знаходять собі друга, того, хто зможе їх зрозуміти.

Боротьба за самоствердження підлітка відбувається вдома, в школі, він свідомо знижує для себе авторитет дорослого. При переході із середньої ланки школи у старші класи основного значення для старшокласників набуває ціннісно-орієнтаційна активність, яка пов'язується з прагненням до поведінкової, емоційної, морально-ціннісної автономії.

У цьому віці превалює максималізм суджень, егоцентризм, прагнення довести свою незалежність та самобутність. Це супроводжується типовими поведінковими реакціями: неповажне ставлення до порад дорослих, недовіра та критиканство щодо старшого покоління, іноді навіть відкрита протидія. У такій ситуації юнакам потрібно на щось орієнтуватися і вони шукають підтримки серед однолітків. Ця підтримка обумовлюється єдиними нормами моралі, стилем поведінки, смаками, модою, жаргоном, субкультурою.

Такий процес може призвести до делінквентної поведінки (асоціальної поведінки), яка виходить за межі соціокультурних норм та сподівань.

Делінквентну поведінку ми називаємо відхиленою поведінкою, основними видами якої є: злочинність та аморальність, систематичне пияцтво, здирництво, сексуальна розбещеність тощо.

Зв'язок між цими видами полягає в тому, що скоєнню правопорушень нерідко передують аморальна поведінка, що стала вже звичною. Для підлітків така поведінка слугує засобом самоствердження, виражає протест проти дійсної або вигаданої несправедливості дорослих.

Аморальна поведінка значною мірою визначається не тільки психічними відхиленнями, але й недоліками виховання, відносно низьким рівнем інтелектуального розвитку, негативним впливом оточуючого середовища, залежністю від потреб групи, що призводять до формування відносно стійких психологічних якостей, які стають чинниками асоціальної поведінки.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

У виникненні девіантної поведінки особливу роль відіграють дефекти правової та моральної свідомості, зміст потреб людини, особливості характеру та емоційно-вольової сфери.

При дослідженні девіантної поведінки необхідно вивчати причини та умови, які передували її розвитку, а також розробляти шляхи попередження та боротьби з девіантною поведінкою, проводити профілактично-виховну роботу.

З метою вивчення оцінки школярів проявів девіантної поведінки в їх однолітків ми провели психологічне дослідження у спеціалізованій школі № 12 з поглибленим вивченням французької мови.

Для дослідження була обрана соціометрична методика вивчення становища досліджуваних у системі міжособистісних відносин і розроблена анкета «Ставлення до людини з асоціальною поведінкою».

У дослідженні взяли участь два класи з учнями, схильними до девіантної поведінки, для яких характерні невиконання навчально-виховних норм школи, часті пропуски уроків.

Попередньо з учнями цих класів були проведені бесіди, на яких було висвітлено питання особливостей аморальної поведінки, її причин і проявів, можливих наслідків; належного реагування на прояви аморальної поведінки оточуючих людей.

За результатами проведеного анкетування було встановлено, що серед учнів аморальна відхилення поведінка не має авторитетного статусу. Підлітки (7, 11 класи) визначають, що відхилення поведінка не є для них зразковою, що такі особи не є «надійними» та «відвертими».

На питання «Чи має місце асоціальна поведінка серед учнів вашого класу, якщо так, то назвіть приклади?», учні 7-го класу вказують на таких, мотивуючи тим, що їх однокласники «часто пропускають уроки і не засвоюють матеріал», «заважають на уроці», «використовують ненормативну лексику» тощо. Серед учнів 7-го класу 7,7% підлітків не вважають аморальні вчинки відхиленням від норми (учні, схильні до девіантної поведінки), 19,23% є байдужими до того, як поведуть себе їх однокласники; 73,07% виступили проти відхиленої поведінки.

Цікавими є відповіді учнів з девіантною поведінкою на питання «Чи є у вашому класі учні, які вчиняють аморальні вчинки?». В усіх випадках вони серед свого класу називають інших, але не себе.

За результатами соціометричного дослідження учні, схильні до відхиленої поведінки, не мають взаємного вибору серед

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

однокласників. Такі учні не приймаються однолітками, не є для них лідерами. У свою чергу ці підлітки також не мають бажання гуртуватися з сильними однокласниками, не обирають їх, вони мають свої інтереси та коло друзів, яке виходить за межі школи.

Можна зробити висновок, що формуванню у школярів адекватної соціальної оцінки проявів девіантної поведінки в їх однолітків сприяють чинники, за якими працює школа:

- система навчання в школі (у школі № 12 впроваджено систему осмислено-концентрованого навчання, орієнтованого на розкриття потенціалу кожного учня, на надання можливості йому проявити свою особистість, свої вміння та навички, на збереження його психічного та фізичного здоров'я);

- естетичний вигляд школи, шкільних приміщень, донесення до відома учнів правил естетичної поведінки;

- чітка робота виховного відділу школи (залучення всіх учнів до участі у конкурсах, турнірах, змаганнях, незалежно від їх поведінки, від їх статусу);

- виховна робота класовода та класного керівника (організація спеціальних заходів для зміцнення класного колективу, з виявлення та аналізу лідерів класу, рольових позицій учнів, формування адекватної само – і взаємооцінки: класні години, батьківські збори, індивідуальні бесіди з учнями та їх батьками тощо);

- робота шкільної спілки на чолі з педагогом-організатором (створення учнівської спілки «Борисфен» з метою виховування у школярів навичок самоконтролю та контролю за поведінкою інших);

- належна організація дозвілля школярів;

- спільні заходи з правоохоронними органами та соціальними службами міста.

Окремо слід зупинитись на роботі психологічної служби в школі, яка має включати такі напрямки:

- а) профорієнтаційну роботу з ІІ по ХІ класи;

- б) тренінгові заняття «За здоровий спосіб життя» (за тематикою місячників у школі); формування правової та моральної свідомості; тренінгові заняття за тематикою «Продуктивне спілкування», «Який він – хороший учень?» тощо;

- в) психологічні факультативи;

- г) систематичне проведення діагностичних досліджень, відстеження результатів навчально-виховної роботи; виявлення осіб з девіантною поведінкою; проведення корекційно-розвиваючої роботи за певними складеними програмами;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

д) робота консультативного пункту за розкладом для дітей та батьків; проведення консультацій для класних керівників, виступи на батьківських зборах;

е) проведення педконсиліумів, семінарів, тренінгів.

У цілому учні, схильні до девіантної поведінки, потребують системної та систематичної корекційної роботи з боку батьків, педагогів, психологічної служби.

Окрім дотримання вищенаведених факторів, доцільно проводити з учнями з відхиленою поведінкою корекційні заняття за методикою контактної взаємодії з підлітками (робота з учнями, які стоять на шкільному обліку Л. Філонової), мета якої – зменшення дистанції між людьми та сприяння саморозкриттю особистості. Методика має шість етапів:

1) схилення до спілкування (налаштування словесної взаємодії з підлітком);

2) пошук спільних інтересів;

3) з'ясування позитивних якостей особистості (відтворення їх у життєвих прикладах);

4) з'ясування негативних якостей (перекриття негативного за допомогою позитивного);

5) розвиток адаптивної поведінки партнерів;

6) встановлення оптимальних відносин.

На будь-якому етапі основною тактикою має бути прийняття особистості, підкреслення її позитивних якостей з урахуванням негативних, відкритість, підкреслення унікальності даної особистості.

Ця методика та система виховної роботи мають бути обов'язковими для всіх загальноосвітніх шкіл у роботі з профілактики девіантної поведінки.

В цілому, можна дійти висновку, що формуванню у школярів адекватної соціальної оцінки делінквентної поведінки сприяє систематична робота усіх ланок навчального закладу. Обов'язково має стати взаємодія закладів освіти з правоохоронними органами, дільничним інспектором міліції, соціальними службами.

Це є досить важкою, але необхідною роботою для збереження психічного здоров'я нації, моральної поведінки підростаючого покоління і суспільства в цілому.

Література:

1. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 544 с.
2. Немов Р. С. Психология. Кн. 3: Психодиагностика. – М.: ВЛАДОС,

1998. – 632 с.

3. Раттер М. Помощь трудным детям. – М.: Прогресс, 1987. – 424 с.: ил.
4. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / Под ред. С.Ю. Циркина. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

Велика О.О.

З ДОСВІДУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Національною програмою правової освіти населення, затвердженою Указом Президента України 18 жовтня 2001 року, ставиться завдання правового виховання населення взагалі та підростаючого покоління зокрема. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права. Мету Програми передбачається досягти шляхом утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських і національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті, визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості та правової культури окремих громадян та всього суспільства.

Передбачається систематичний та системний підходи до формування правової культури населення. Початкова правова освіта повинна розпочинатись вже у дошкільних навчальних закладах, де дітям мають надаватися початкові знання про норми поведінки, формуються навички їх дотримання, виховується повага до батьків, вихователів, ровесників, людей похилого віку тощо. Надалі правова освіта має здійснюватися в усіх загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

Специфічним періодом формування правової культури є молодший шкільний вік. З одного боку, цей вік сприятливий до засвоєння норм життєдіяльності в суспільстві, а з іншого – молодші школярі ще не здатні сприйняти складні юридичні терміни, здійснювати аналіз та давати належну юридичну кваліфікацію тим чи іншим діям. Складність правової освіти у цей період визначається відсутністю у молодшій школі самостійної навчальної дисципліни правового спрямування. Ці складнощі є суттєвими чинниками майбутнього правового нігілізму та делінквентної поведінки.

Враховуючи особливості дітей молодшого шкільного віку, слід виходити з таких принципів їх правового виховання:

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- зв'язку правового виховання з практичними життєвими ситуаціями;
- врахування наявного життєвого досвіду молодшого школяра;
- поєднання колективного та індивідуального підходу у вирішенні проблем учнів, гнучкого оперативного реагування на прояви делінквентної поведінки та перспективних потреб учнів;
- єдності правового і морального виховання;
- ділового підходу в розкритті необхідності дотримання норм у суспільстві, недопущення моралізування;
- логічної послідовності правового виховання: від одержання знань про норми до засвоєння їх на практиці, і надалі – до формування усвідомленої установки щодо необхідності дотримання їх кожною людиною;
- пріоритету ігрових методів правового навчання та виховання з метою активізації інтересу до засвоєння норм проживання у суспільстві.

Відповідно можна сказати, що зміст правового виховання молодших школярів має визначатися їх можливостями та обмеженнями у сприйманні юридичної термінології, розумінням значення певних дій, здатністю аналізувати та робити висновки.

На нашу думку, на даному етапі формування правової культури в особи повинні бути сформовані зальні уявлення про основні правові норми, які тісно переплітаються з моральними нормами та окремими нормами конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного та кримінального законодавств.

Наведемо основні поняття, які можуть і мають бути засвоєні молодшим школярем: Держава Україна, День народження України, суверенітет і незалежність, державна символіка (державний герб України, державний прапор України, державний гімн України), почесні державним символам, влада в Україні (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів), закони як обов'язкові правила для всіх людей, що упорядковують їх життя, охороняють і захищають інтереси людей, Конституція України як Основний Закон нашої держави, Декларація прав дитини, особисті права дитини (людини), конституційні обов'язки громадянина України, Положення про загальноосвітній заклад (затверджене Постановою кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. за № 964) як документ, що визначає основні права та обов'язки школяра, Закон «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р., сімейні права неповнолітніх,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

порядок захисту своїх сімейних прав, право власності, захист Законом права власності, правові норми в галузі захисту навколишнього середовища, поняття злочину, кримінальна відповідальність неповнолітніх, організації, які покликані опікуватись правами дитини (соціальні служби для дітей та молоді, відділи у справах неповнолітніх при місцевих органах влади, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, правозахисні організації, суди).

У початкової школи є можливості для реалізації зазначеного змісту. При цьому вчитель молодших класів повинен використовувати можливості навчального процесу та позаурочної роботи.

У процесі викладання навчальних предметів особливо широкі можливості закладено в таких предметах:

- «Громадянська освіта» (теми «Великий дім – держава, лад у ньому – закон», «Скарби України», «Твоя країна – Україна і ти – її громадянин» та інші);
- «Природознавство» (теми «Збережемо природу», «Збережемо повітря чистим», «Без води немає життя», «Гірські породи потребують охорони», «Охорона ґрунту», «Охорона рослин», «Охорона тварин», «У природі все взаємопов'язано»);
- «Читання» (розділ «Рідна домівка, рідна сім'я – тут виростає доля моя»);
- «Математика» (при вирішенні задач із правовим змістом – щодо вартості речей, енергоресурсів, людської праці тощо);
- «Основи здоров'я» (теми «Стосунки між людьми», «Поведінка учня», «Уміння контролювати емоції», «Цінність і неповторність людського життя» та теми, в яких розкриваються шляхи само – і взаємодопомоги у небезпечних життєвих ситуаціях).

Надзвичайно широкі можливості щодо здійснення правового виховання молодших школярів є у позаурочній роботі, де вчитель має можливість використовувати різні форми і методи правового виховання. Залежності від мети та обставин можуть використані роз'яснення, розповіді, колективні та індивідуальні бесіди, аналіз життєвих ситуацій, обговорення з учнями літературних, літературно-публіцистичних творів, газетних статей і повідомлень з відповідною правовою оцінкою, певних подій, читання художніх творів, вікторини, конкурси, написання творів на правову тематику, створення спеціальних педагогічних ситуацій морального вибору, екскурсії, включення дітей у процес вибору органів самоврядування (вибори президента класу,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

чергових, відповідальних за певні напрямки життєдіяльності колективу), ділові ігри (правовий тренінг), запрошення представників ОВС та інших правоохоронних органів з відповідними виступами на правову тематику тощо.

Особливе місце серед зазначених методів і форм, на нашу думку, займають ділові ігри. Найважливішими їх завданнями є зацікавлення дітей правовою проблематикою, навчання спілкування з іншими людьми, вирішення типових життєвих ситуацій, саморегуляції своєї поведінки. Саме за допомогою практичних вправ і тренувань можливе формування стану безпосередньої готовності дотримуватись певних норм. Перед виконанням завдання учні повторюють питання, пов'язані з нормами суспільного життя, вирішують завдання, які моделюють можливі життєві ситуації. Незважаючи на деяку умовність, ця робота створює у них уявні моделі бажаної поведінки.

Окремим моментом розробки планів таких тренінгів має бути обґрунтування системи практичних ситуацій, що моделюють реальне життя. Кожна нова проблемна ситуація має бути не схожою на попередню, якомога ширше охоплювати типові ситуації, демонструвати багатоваріантність вірогідних напрямків їх розвитку й завершення, можливих позитивних і негативних наслідків, способів їх урегулювання тощо.

Тематика правових ігор (тренінгів) для молодших школярів має бути обмежена найбільш типовими життєвими ситуаціями, які мають між собою логічний взаємозв'язок, і не повинна ототожнюватись із дресированням.

Правові тренінги можуть включати діагностичні методики, аналіз конкретних ситуацій, окремі вправи та рольові ігри (моделювання реальних життєвих ситуацій і їх рішень, колективного пошуку та аналізу тощо).

Підготовка ділової гри (правового тренінгу) має включати відбір:

- типових життєвих ситуацій з правовим змістом;
- мети гри;
- завдання гри у цілому та її окремих складових;
- очікуваних результатів;
- способів контролю результативності гри.

Успішне проведення гри (правового тренінгу) передбачає виконання таких вимог:

- своєчасність, превентивний характер змісту ігор, орієнтований на майбутні проблеми та потреби учнів;
- відбір ситуацій та розробка формулювань, які здатні

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- стимулювати інтерес в учасників тренінгу;
- різноманітність форм, методів, способів роботи;
- толерантність та повагу до дітей – учасників тренінгу, недопущення приниження їх честі та гідності, самооцінки й самоповаги;
- збереження конфіденційності у разі повідомлення дітьми інтимної інформації;
- забезпечення особистої активності учасників;
- включення учасників тренінгу як до взаємодопомоги, так і до самостійного вирішення своїх проблем;
- диференційований підхід до учасників тренінгу, врахування їх досвіду, установок, індивідуальних особливостей, труднощів;
- використання технічних засобів слайдів, відеофільмів тощо.

На завершення наведемо фрагмент ділової гри: «Я та мої права» на тематичному святі «Тиждень прав дитини».

Метою гри є формування у школярів правової самосвідомості.

Завданнями гри є:

- отримання уявлень про права дитини;
- осмислення проблем виконання прав дитини;
- формування навичок про шляхи захисту свої прав.

На початку учні діляться на кілька груп. Кожна група отримує окрему анкету, наприклад:

Анкета 1: «Я маю такі права...»

Анкета 2: «Я не маю, але хотів би мати такі права...»

Анкета 3: «Якби я був дорослим, то надав би дітям такі права...»

Анкета 4: «Якщо хтось буде порушувати мої права то я...»

У кожній анкеті пропонується виділити 5 позицій і розташувати їх за рівнем значимості.

Далі кожна група зачитує та обґрунтовує свої відповіді. Присутнім пропонується обговорити висловлені думки.

Після цього педагог розповідає учням про права дитини. Наводяться фрагменти Конвенції ООН Про права дитини, Конституції України, Закону «Про запобігання насилля в сім'ї». Розповідь ілюструється наочною – серією малюнків, підготовлених Українським інститутом соціальних досліджень.

Далі відбувається інсценування ситуації «Місто без прав».

На завершення проводиться обговорення отриманих учнями

ЗНАНЬ НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

знань, намічаються шляхи захисту прав, підводиться підсумок конкурсу малюнків «Права дитини», нагороджуються найбільш активні організатори та учасники тижня прав дитини.

Наведена система роботи вчителя молодших класів забезпечує превентивні заходи для запобігання делінквентної поведінки учнів, закладає підґрунтя для поглиблення правового виховання у подальших класах.

Великий В.М.

РОЗРОБКА ТИПОЛОГІЇ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

З метою вироблення узагальнених підходів до профілактичної роботи з різними неформальними групами важливою є розробка їх типологій. Неформальні групи можуть різнитися за багатьма ознаками – за місцем проживання їх членів; за своїми назвами, які можуть походити як від їх спрямованості, так і від прізвиська їх лідера; за своєю структурою тощо.

Відповідно існує велика кількість типологій як різних соціальних груп взагалі, так і асоціальних зокрема. В основу таких типологій можуть бути покладені різні характерні параметри.

Свого часу відомий німецький психолог Ерік Фром у книзі «Мати чи бути» поділив усіх людей на тих, хто прагне чимось володіти, та хто прагне самоствердитись [6].

Так, у загальновідомій класифікації К. Платонова виділяються три ознаки групи – структура, форма діяльності і мета діяльності. Залежно від рівня їх розвитку він виділяє:

- 1) групи-асоціації, що являють собою неорганізовані випадкові групи зі стихійною структурою і нечіткими особистими цілями діяльності;
- 2) групи-корпорації, внутрішньо організовані, що мають структуру і загальну діяльність, мета яких визначається як «особиста через групу»;
- 3) колективи, що характеризуються внутрішньою структурою і спільною діяльністю, загальні цілі якої перебувають за межами групи.

Залежно від рівня (стадії) розвитку антисоціальної спрямованості можуть бути виділені такі групи:

- просоціальні (в життєдіяльності яких відсутні антигромадські прояви);
- соціально-нейтральні (наприклад, групи спільного прове-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

дення часу);

- групи ризику, для яких характерні бездоглядність, моделі ризикової субкультурної поведінки (наприклад, катання на причепах автомобілів, задніх бамперах автомобілів, стрибання на спір у воду з мосту тощо), шкідливі звички (паління, токсикоманія тощо);
- асоціальні – з проявами аномії (неприйняття існуючих моральних і правових норм), деліктної поведінки;
- передкримінальні, що вже психологічно готові до вчинення злочинів і мають позитивні установки щодо них;
- нестійкі ситуативні кримінальні групи, які можуть розпадатись під впливом різних обставин;
- стійкі антисоціальні (групи з чітко вираженою злочинною спрямованістю).

На нашу думку, а – та антисоціальні групи неповнолітніх можуть одночасно вчиняти самі різні правопорушення, однак залежно від переважаючого характеру вчинків можна виділити такі групи:

- що здійснюють хуліганські дії: порушують спокій у вечірній та нічний час, вчиняють дії, характерні для піроманів (підпали, вибухи, руйнація та завдання збитків заради розваги, створення перешкод для нормального функціонування авто – й залізничного транспорту або пересування людей тощо), послуговуються нецензурною лайкою та привселюдним наспівуванням блатних пісень, стравляють між собою тварин тощо;
- що мають соціально-психологічні деформації та, відповідно, самостверджуються через вчинення певних демонстративних небезпечних дій для самоперевірки або утвердження в чужих очах, досягнення бажаних психічних станів ризикових вчинків та дій (стрибки з мосту, вживання наркотиків і алкоголю тощо);
- що здійснюють майнові злочини – крадіжки особистого майна, металу, угони автотранспорту, продають заборонені товари тощо;
- що здійснюють насильницькі злочини – влаштовують групові бійки між однолітками за територію або сфери впливу;
- насильницько-корисливі, для яких характерні відбирання грошей, мобільних телефонів та інших цінних речей у молодших і слабших; грабування одиноких людей у нічний

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

час, осіб, які перебувають у стані сп'яніння.

Залежно від структури та рівня соціально-психологічного розвитку групи можна виділити такі групи:

Асоціальне (злочинне) співтовариство – нечисленні групи, в яких немає чіткої структури та виражених групових ролей. Часом у таких групах ніхто не може навіть усвідомити, кому конкретно належить ініціатива здійснення певного вчинку, а хто є безпосереднім його виконавцем, їх асоціальна спрямованість виражена слабо.

Злочинні групи, що мають чітку кримінальну спрямованість.

Організовані злочинні групи – великі кримінальні групи, які мають розгалужену структуру, окремі складові якої взаємопов'язані та скоординовані.

Можна виділити й інші типології неформальних дитячо-молодіжних об'єднань. Так, з урахуванням сучасних тенденцій у дитячо-молодіжному середовищі, залежно від того, навколо чого відбувається об'єднання, можна запропонувати таку типологію:

Групи технічної спрямованості («рокери», «хакери», «піротехніки», «скейтбордисти» тощо). Переважно до їх складу входять учні шкіл та ПТУ, молоді робітники. Їх об'єднує інтерес до техніки. З одного боку, їх інтерес може мати соціально позитивне значення і в майбутньому перерости у професійний, а з іншого – враховуючи недостатню кількість технічних гуртків, слабку організацію цієї діяльності з боку дорослих, матеріальні труднощі задоволення свого інтересу, – штовхати до крадіжок транспорту, радіо – та комп'ютерної техніки, запасних частин, вчинення порушень правил дорожнього руху, в інформаційній сфері тощо. Відповідно, часто вони гуртуються в місцях розташування інтернет-кафе, комп'ютерних центрів, авторинків тощо.

Характерним прикладом є неформальні *групи рокерів* (це групи, відміною і незмінною рисою яких є наявність мопеда або мотоцикла). Основним їх контингентом є особи, середній вік яких – від 14 до 18 років. Згідно з неписаним кодексом, рокер зобов'язаний їздити на мотоциклі, вміти робити окремі акробатичні трюки: наприклад, установку мотоцикла на заднє колесо і рух по дорозі таким чином, стрибати з трампліна на мотоциклі, джигітувати тощо. При цьому, як правило, вони не мають водійських посвідчень. Рокери часто змінюють технічні характеристики своїх транспортних засобів з метою посилення потужності двигуна. Збираючись групами у вечірній та нічний час, вони демонструють один перед одним майстерність водіння. Закінчується збір ритуальним пересуванням вулицями міста.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

При цьому знімаються глушники і розвивається гранична швидкість, порушуються правила дорожнього руху і громадський порядок.

Групи економічної спрямованості. Вони характеризуються спільною участю у задоволенні власних або чужих матеріальних інтересів. Напрямки діяльності таких груп можуть бути самі різні: збирання та здача металічного лому або макулатури; допомога в обслуговуванні клієнтів на автомийках і бензолаправних станціях; допомога дрібним торговцям на ринках; організоване жебрацтво; продаж і перепродаж товарів (часом сумнівного походження, зокрема й вилучених з обігу); підсобні роботи; браконьєрство у будь-яких його проявах; організація азартних ігор тощо.

Вікові межі таких груп можуть бути досить розширеними. Нерідко до них входять (організують та керують ними) дорослі особи. Користуючись авторитетом і фізичною перевагою, старші члени груп відверто експлуатують менших і слабших, штовхають їх на злочинні дії – крадіжки, шахрайство, грабунки тощо. Так, у м. Херсоні непоодинокі випадки, коли групи неповнолітніх за прямих або опосередкованих вказівок дорослих викрадали на металолом електродроти, вузли техніки, таблички з могильних пам'ятників. Нерідко такі групи трансформуються у банди рекетирів-вимогателів.

Останнім часом починають з'являтися і молодіжні групи, які займаються підприємницькою діяльністю (незаконною).

Як відзначає Н. Яницька, слід виділяти й найбільш суспільно-небезпечний тип молодіжних злочинних угруповань корисливо-насильницької спрямованості. При цьому, якщо впродовж 1986-1990 рр. вони мали тенденцію до стабілізації, то зараз спостерігається нова хвиля тяжких і особливо тяжких злочинів та загальне зростання насильства в середовищі молоді. Частка корисливо-насильницьких злочинів молоді проти державної, колективної та індивідуальної власності складає 50-60 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів. Частка їх проти індивідуального майна громадян становить до 3/5 усіх злочинів. Вони вчиняються з корисливою метою, з прямим умислом. Дуже часто крадіжка у ході її скоєння переростає у грабіж, а інколи й у розбійний напад. Обман інколи є способом не тільки шахрайства, крадіжки, а й вимагання, а у випадках, коли йдеться про погрозу насильством, переростає у грабіж чи розбійний напад. Предметом усіх видів корисливо-насильницьких злочинів проти індивідуальної власності громадян, як правило, є гроші,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

товари підвищеного попиту, які легко реалізуються – коштовності, предмети антикваріату, вироби з хутра та шкіри, відео – та радіоапаратура, комп'ютерна техніка, мобільні телефони, рідкісні книги, засоби транспорту [4; 5].

Групи спортивної спрямованості – «качки», «атлети» та їм подібні, які сповідують культ фізичної сили, та «фанати» – вболівальники спортивних клубів. Часто у таких групах проявляється невідповідність між фізичним і духовним удосконаленням, відсутні людяність і гуманність. Разом із загальною фізичною підготовкою в них серйозно культивуються карате, самбо, бокс, кікбоксінг, конфу, ушу і тому подібні види бойових мистецтв, які можуть бути використані зі злочинною метою. Досить часто групи спортивної спрямованості перетворюються у «шайки», «банди», «бригади», які крім демонстрації сили, організації боїв без правил можуть підключатись до вимогань (рекетиства), кримінальних розборок, зведення рахунків, самосуду. Нерідко як тілохранителів їх використовують політики, бізнесмени та кримінальні елементи.

Метою утворення груп фанатів футбольно-хокейних клубів є емоційна розрядка у процесі вболівання на матчах і у післяматчових ходах, намагання виділитись з-поміж інших. Спорт для них є лише приводом до групування. Часто приналежність до симпатиків певної команди обмежується зовнішніми атрибутами – носінням емблем, значків, прапорців, елементів одягу, фарбуванням обличчя тощо.

Відзначимо тривожну тенденцію: серед асоціальних молодіжних угруповань зростає суперництво, що часто виливається у більш жорстокі масові бійки, інколи навіть із застосуванням вогнепальної зброї (52% опитаних підтвердили факти таких бійок з іншими угрупованнями). Серед тих, хто в суперництві з іншим угрупованням готовий застосувати силу, 60% заявили, що при необхідності вони візьмуть в руки зброю.

Групи неоекультистів – «буддисти», «кришнаїти», «пофігісти», «сатаністи». Це невеликі групи підлітків і молоді, які захоплюються модними східними та західними релігіями й культурами. При цьому їх декларована соціальна спрямованість може бути різною – від пропагування цінностей людської терпимості та гуманізму до соціальної ізольованості та повного зневаження загальнолюдських норм співіснування, закликів до нетерпимості щодо інакомислячих. Нерідко в їх середовищі поширені наркоманія, токсикоманія, статева розбещеність, матеріальна та моральна експлуатація рядових членів.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Громадсько-політичні групи – «зелені», «конгрес молодих виборців», «Пора», «скінхеди», «комсомольці». В основному до таких груп входять студенти вищих навчальних закладів та недавні їх випускники. Ці групи намагаються знайти своє місце в політиці, побудувати (або нав'язати) власні моделі суспільства. Нерідко ними декларуються загальноприйнятні лозунги демократії, захисту оточуючого середовища, побудови суспільства з рівними можливостями, однак на практиці можуть провокувати безпорядки, провокації, екстремізм.

Умовно ці групи можна поділити на просоціальні (такі, що: а) захищають і підтримують прогресивні соціально-економічні реформи у суспільстві; б) займаються правозахисною діяльністю; в) політичною самоосвітою) та асоціальні (пропагують політичний і правовий нігілізм, анархію, недовіру до інститутів влади, екстремізм).

Прикладом просоціальних неформальних рухів є групи «зелених», які займаються охороною навколишнього середовища, відтворенням природних багатств тощо. Їх діяльність тісно зближується з діяльністю офіційно зареєстрованих рухів та державних організацій. Однак права неосвіченість та відсутність підтримки дорослих можуть штовхати членів таких груп на незаконні дії – самосуди, нищення техніки, перешкоджання офіційним роботам тощо.

Характерним прикладом асоціальних груп є міжнаціональна організація «комсомольців», членами якої є громадяни України, Молдови та Білорусі, яка була притягнута до кримінальної відповідальності за організацію на початку 2000-х років у м. Одесі та інших містах терористичних актів, вибухів, грабунків під прикриттям намірів експропріації майна у заможних осіб. Такі групи характеризуються нетерпимістю до будь-яких проявів так званої буржуазної ідеології, до зовнішніх ознак західної культури, імпортних товарів тощо.

Небезпечними представниками вказаної течії є екстремістські шовіністичні та неонацистські групи, які часто намагаються скопіювати нацистську атрибутику – чорні куртки, вузькі чорні краватки, татування, хрестики у вухах тощо. Представники вказаних груп часто мають значки із зображенням політичного діяча, послідовниками якого вони є або якому вони симпатизують. Допуск у групу нового члена проводиться через складні випробування, тортури, демонстрацію фізичної сили, виконання протиправних дій, в ході яких він має довести свою рішучість і мужність. Для таких груп характерні фізичне насилля

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

та нетерпимість стосовно своїх противників, інородців.

Не маючи матеріалів по Україні, наведемо інформацію по Російській Федерації, яка характеризує масштаби такого явища. На розширеному засіданні колегії МВС РФ у червні 2005 року міністр Рашид Нургалієв повідомив, що на обліку у департаменті по боротьбі з організованою злочинністю і тероризмом МВС Росії перебуває близько 150 екстремістських угруповань чисельністю до п'яти тисяч осіб. Одних лише членів «неофашистських рухів» у Росії зараз нараховують від 15 до 20 тисяч, з яких п'ять тисяч проживає у Москві. За даними російських правозахисних організацій, чисельність «скінхедів» у Росії складає 50 тисяч осіб, такі групи існують у 85 містах [1].

Демонстративні групи. В основі їх поведінки – виклик загальноприйнятим нормам, канонам, правилам як у найбільш простих атрибутах життя – одязі, зачісках, так і більш складних – у мистецтві, науці. Метою об'єднання молоді у такі групи є підтвердження претензій на створення «нової еліти».

Для сучасних неповнолітніх та молодих людей зовнішній епатаж часто єдино доступна (за рівнем розвитку, психологічним складом, соціальним можливостями) форма заяви про себе, самоствердження, спроба знайти адекватне середовище спілкування.

Характерним проявом неформальної епатажної самодіяльності є «панки». Стиль їх життя спрямований на епатаж публіки будь-якими засобами. Зовнішній вигляд панка покликаний викликати відразу, роздратування й обурення оточуючих. Зачіска – довгий «півнячий гребінь» від потилиці, вибрите із боків волосся. Навішування на себе ланцюжків. Шокує різностильність в одязі, значки, що символізують крайню неповагу до оточуючих із зображенням відкритого рота з висунутим язиком, сексуальних символів тощо. Словниковий запас, сленг панків та клички почудернацькому грубі та принижуючі оточуючих (Свина, Пацюк, Даун тощо). Демонструється крайня неповага до дівчат, відкрито пропагується фізичне кохання. У спілкуванні переважно розповідаються численні легендарні історії про ті чи інші епатажні акції. У середовищі панків досить поширене вживання наркотичних і токсичних речовин.

Демонстративний епатаж досить часто супроводжується відверто протиправними вчинками – бійками; наругою над особистістю, пам'ятниками, могилами, грабунками – швидше з метою приниження особистої гідності, ніж задоволення матеріальних потреб.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Суди варто віднести об'єднання «стильної» молоді, що зараховує себе до еліти суспільства. Це переважно школярі та студенти із забезпечених сімей. Їх основне кредо – самостверджуватись через ознаки елітності – зачіски, моду, вишукану літературну мову, зокрема й послуговування іноземною мовою (найчастіше англійською), специфічне коло спілкування та відвідування «тусовок», прослуховування музичних програм, бойкотування будь-якої громадської діяльності та офіційних інститутів.

Соціально нейтральні групи спільного проведення часу.

Основними типами тут є групи підлітків і юнаків, що виникають самі по собі і формуються за будинковим, дворовим чи вуличним принципом за місцем проживання. Досвід свідчить, що навіть у небагатоквартирному будинку створюються різновікові компанії дітей і молодших підлітків, які складаються з 3-6 осіб. Чисельний склад їх рідко перевищує 6-7 осіб. Підлітки більш старшого та юнацького віку до них можуть і не входити.

Великий склад для цього виду груп нехарактерний, тому що в них практично відсутня спільна організована діяльність. Об'єднуються в них як благополучні, так і педагогічно занедбані діти. За статевою ознакою переважають хлопчачі групи, дещо рідше зустрічаються змішані. Гомогенні групи, що складаються із суто одних дівчат, складають лише 6 частину від усіх подібних груп. Найчастіше виникають такі групи стихійно у вільний від навчання час, об'єднуючи підлітків, які не знають, чим зайнятися. Існує досить чітка статистика: у будні вільний час підлітків коливається від 1 до 2-3 годин; у вихідні і святкові дні збільшується до 6 і більш годин. У сучасних умовах неповнолітні багато спілкуються зі своїми друзями і товаришами по телефону: вирішують навчальні справи, діляться новинами, домовляються про зустрічі тощо. Заздалегідь вони рідко планують мету зустрічей і діяльності. Головний мотив для них – «бути разом». Це проявляється у неконкретному короткому запитанні: «Вийдеш чи ні?». Місця зустрічей як правило заздалегідь визначені – у віддаленому куточку двору, на вулиці, біля під'їзду будинку, у підвалі, у сараї, на горищі, у посадці тощо. Взаємодія між членами групи мінімальна, поверхнева, має ситуативний характер. Основна мета діяльності цих груп – задоволення потреби в інтимно-особистісному спілкуванні з однолітками, що найчастіше виражається в бесідах і розмовах про що завгодно, у спільних іграх. У пошуках розваг вони можуть безвідповідально приставати до перехожих, дряпати або описувати нецензурними словами стіни й автомашини, малювати на стінах нецензурні

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вислови, сексуальні малюнки, бити скло, ламати дерева тощо. Цим вони самостверджуються в очах своїх однолітків. У таких групах підлітки вперше починають курити, послугуватись нецензурними словами, вживати спиртні напої. Але це не означає, що всі члени такої групи є педагогічно занедбаними або важковиховуваними. Вони можуть досить успішно навчатись, виявляти різні соціально-позитивні інтереси. Багато хто з них займається в музичних школах, творчих гуртках, спортивних секціях, захоплюються нумізматикою, філателією, розводять акваріумних рибок, птахів, дрібних тварин тощо.

У таких групах підлітки ще не скоюють спільних правопорушень і злочинів, але бешкетують та вчиняють дії, що можна охарактеризувати як делінквентні, – вибухи петард, шум, побиття менших, відбирання (з подальшим поверненням власникові) іграшок та велосипедів, їх псування тощо.

Аморальні дії та проступки вчиняються окремими членами раптово з ініціативи найбільш рухливих і діяльних членів групи. У таких групах ще не спостерігається організованість, згуртованість, стійкість групи. Немає і внутрішньої групової структури. Тут усі рівні, відносини нейтральні, немає ні особливої дружби, ні товариства, немає ворожнечі й ненависті. Інтереси, ціннісні норми існують тільки на особистісному рівні. Вони можуть бути як позитивної, так і негативної спрямованості. Хоча загальна спрямованість діяльності і спілкування в цих групах нейтрального характеру, але все-таки має незначну тенденцію розвиватися в асоціальному напрямку. Багато що тут залежить від конкретних умов. Якщо такі групи спілкування (дворові команди) виявляються поза контролем дорослих, громадських організацій, дільничного інспектора і надані самі собі, то вони розвиваються за криміногенним сценарієм.

У більш старшому віці такі групи часто переростають у чітко виражені девіантні форми задоволення групових і особистих потреб та інтересів. Їх групова діяльність може обмежуватись намаганням дістати будь-яким шляхом кошти на купівлю алкоголю й наркотиків. Найчастіше їх спільне перебування має хуліганський характер, що виражається в порушенні громадського порядку, ображанні особистості й гідності громадян. Вони шумлять, кричать, уживають спиртні напої, наркотичні й токсичні речовини, їхня мова засмічена лайливими, нецензурними та жаргонними словами. При цьому в окремих випадках, у разі неналежного тиску з боку громадськості і правоохоронних органів вони можуть робити свої дії відверто демонстративними,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

цінічно відкритими на очах у дітей та дорослих. Окремі члени груп можуть робити більш серйозні правопорушення. Сюди входить збут і зберігання наркотичних речовин, розкрадання особистої та державної власності, тілесні ушкодження, зґвалтування тощо.

Досить часто молоді люди стають учасниками групових правопорушень через легковажне безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних цінностей і своїх обов'язків стосовно них, з необережності та необачності. Для ситуативних груп характерна значна частина дій, пов'язаних з хуліганством, крадіжками й насильницькими злочинами. Досвід свідчить, що стихійно утворені групи без належного контролю дорослих часто переростають кримінальні. Отож, важливо розрізняти асоціальні групи за часовими характеристиками: а) тимчасові, нестійкі (ситуативні), випадкові неформальні групи, що стихійно утворюються і таким же чином зникають залежно від ситуацій та тиску обставин; б) стійкі стабільні угруповання.

Можливі й інші показники для розробки типологій неформальних асоціальних груп молоді, а саме вікові та статеві.

За віковими ознаками можна виділити групи осіб: з приблизно однакового віку; з великими розбіжностями у віці. Кожному з цих типів можуть бути притаманні свої специфічні особливості. Так, групи з осіб приблизно однакового віку утворюються переважно на базі колективів навчальних та виховних заходів. Між їх членами природнім шляхом виникають дружні взаємостосунки, які проявляються як у формальних колективах (класах, навчальних групах), так і поза їх межами. Утворення груп з різновікових членів може мати різні причини, зокрема різновікова група може утворюватись як результат свідомої організаторської діяльності старших її членів, які намагаються залучити менш досвідчених осіб. Досвід свідчить, що організаторами таких груп можуть ставати старші десоціалізовані особи (наркомани, безробітні тощо) та професійні злочинці. Така група може утворюватись і в силу об'єктивно обумовлених обставин – наприклад, прагнення менших підлітків бути в соціумі своїх старших братів і сестер, дітей, які проживають поруч, бути під опікою і захистом старших товаришів, підвищувати свою значущість в очах однолітків своєю приналежністю до групи старших.

За статевою ознакою розрізняються групи одностатеві та різностатеві. Зауважимо, що давній стереотип – уявлення про асоціальну групу виключно як таку, що складається з хлопців,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

є досить звуженим. У сучасні асоціальні групи, як правило, входять представники обох статей. При цьому, як відзначає О. Надьон, дівчатам і молодим жінкам – правопорушницям – притаманні свої специфічні особливості. Прискорений ритм життя, демократизація зі свободою вибору сприяють одночасній емансипації жінки та формуванню агресивної особистості. На сьогодні можна констатувати певну маскулінізацію жінок, що призводить до появи у них чоловічої психології, що є поштовхом певної їх частини до суто «чоловічих» вчинків.

Дівчата, що входять до змішаних злочинних груп, як правило займають у них другорядне становище. Вони виконують ролі, пов'язані з переховуванням злочинців, знярядь і засобів вчинення злочину; предметів, здобутих злочинним шляхом; можуть бути інформаторами та підмовниками. Останніми роками число дівчат у таких групах має тенденцію до зростання, причому їх роль стає вагомішою, а подекуди й вирішальною (наприклад, дівчата-організатори насильницьких злочинів проти статевої недоторканності чи розбійного нападу). За останній час дівчата почали брати участь у таких суто чоловічих злочинах, як вимагання; злочини, пов'язані з обігом наркотичних речовин тощо. Жінки частіше, ніж раніше, стали брати участь у квартирних крадіжках. Однак при цьому, як свідчать дослідження, показник жіночого рецидиву правопорушень менший за чоловічого. Більшість неповнолітніх жіночої статі на момент вчинення злочину не мали судимості (83%), 14% мали одну судимість, 1% – дві, 2,5% – три і більше [3].

Соціальні, психологічні, фізіологічні особливості, властиві жінці, відбиваються на засобах і способах вчинення злочинів, зокрема насильницьких. Якщо для хлопців-підлітків найхарактернішим є відкритий спосіб скоєння насильницьких злочинів, то дівчатам притаманний таємний. Дівчата-злочинці частіше вчиняють протиправні дії без свідків або при їх мінімальній кількості. Дуже часто їх агресія – це виправдання власної недосконалості як особистості. Прихована у повсякденному житті незадоволеність собою, оточуючою дійсністю породжує підсвідому жорстокість

Актуальною є проблема жіночої проституції, яка разом зі злочинністю значною мірою обумовлюють одна одну: проституцію як засіб наживи широко використовують злочинці, які створюють мережу секс-бізнесу; повій часто використовують як співучасниць грабіжники, рекетири, шахраї; повії самі вчиняють немало злочинів, передусім крадіжок у клієнтів; щоб мати мож-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

лівість платити пов'язам та їх господарям, скоюються інші корисливі злочини; особи, які займаються проституцією, є найактивнішими розповсюджувачами венеричних хвороб, СНІДу і наркотиків.

З проституцією тісно пов'язані такі види злочинів, як примушування чи втягнення у надання сексуальних послуг за плату шляхом насильства або погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману, сутенерство, примушування до вступу в інтимні стосунки.

Таким чином, залежно від обставин в основу типологій молодіжних груп можуть покладатись різні показники. У свою чергу, визначення типу молодіжного угруповання надає можливість в'ясувати його сутність та свідомо спланувати профілактичну роботу.

Література:

1. В РФ растет число подпольных экстремистских организаций. 9.11.2005 | www.rian.ru
2. Корецький С.М. Криминологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 20 с.
3. Надьон О. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ // Право України. – 2003. – №9. – С.79-84.
4. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 19 с.
5. Яницька Н. Поняття молодіжних злочинних угруповань корисливо насильницької спрямованості // Право України. – № 6. – С. 66-68.
6. Фром Э. Иметь или быть. – М.: Эра, 1993. – 342 с.

Водотика С.Г., Савенок Л.А.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВУЗІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Входження України в Болонський процес ставить перед вищою освітою чимало проблем. Серед них кардинальне, згідно з європейськими стандартами, підвищення соціального статусу вузівського викладача має вирішальне значення [1; 2; 3].

Між тим в Україні розуміння цієї проблеми і, головне, бажання серед української бюрократії її вирішити відсутнє. Так, серед затверджених наказом Міністерства науки і освіти України «Заходів щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки» про

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

підвищення соціального статусу науково-педагогічних працівників не згадується [4, с.213-217]. У процесі експерименту щодо впровадження болонських вимог у навчальний процес Київського Національного університету внутрішніх справ питання про підвищення соціального статусу науково-педагогічних працівників навіть не розглядається [5, с.10], а міністр освіти і науки у численних інтерв'ю говорить про середню зарплатню у вищій школі у розмірі 1350-1400 гривень та доплати (преміальні, оклад на лікування тощо), які не співвідносяться з реальним станом речей як щодо зарплати, так і щодо соціальних пільг. При цьому про механізм реального, а не номінального підвищення зарплатні в умовах інфляції навіть не згадується [6, с.14].

Водночас науково-педагогічна громадськість вже давно б'є на сполох. Хрестоматійним став приклад соціального статусу професора Преображенського з повісті М.Булгакова «Собаче серце», причому високий соціальний статус професури і викладачів вузів у добільшовицькій Росії був нормою [7, с.111-115]. Рівень добробуту та режим роботи (100-150 годин річного навантаження) в умовах демократичних університетських традицій дозволяли університетам Києва, Одеси, Харкова здійснювати підготовку спеціалістів-юристів на європейському рівні [див.: 8-10]. Все це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Наголосимо, що існуюче законодавство про проходження служби в ОВС в основному формувалось до середини 1990-х років. Водночас у зв'язку з прийняттям концептуальних нормативно-правових актів щодо реформування міліції та вищої освіти сутність багатьох норм, правових інститутів діючого законодавства України застарів і на сьогодні не повною мірою відображає потреби правової регламентації правовідносин, які складаються при проходженні державної служби в ОВС атестованими особами науково-викладацького складу вищих закладів освіти МВС України.

Відсутність чіткого правового регулювання цих відносин суттєво ускладнює правозастосувальну практику, негативно позначається на якості виконання державними службовцями функціональних обов'язків, призводить до необґрунтованого рівня правових і соціальних гарантій, до протиріч у діючому загальному й спеціальному законодавстві про працю, про порушення принципів соціальної справедливості, проковує корупцію.

Скажімо, впродовж 2004-2005 рр. атестований науково-педагогічний склад ВНЗ МВС України отримує грошове забезпечення на 50% менше, ніж зарплата неатестованих колег

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

по вузу і практично стільки ж, скільки викладачі цивільних вузів. Умови праці атестованих викладачів значно важчі, що викликає напругу в колективах. Так, на одній кафедрі однакову зарплатню отримують доцент підполковник міліції з 20-річним науково-педагогічним стажем роботи та його колишній студент, нині викладач (неатестований) без наукового ступеня і вченого звання. При цьому атестований доцент працює в режимі ненормованого робочого дня, має вдвічі меншу відпустку, не отримуючи до того ж «лікувальних». По-друге, впродовж 2005 р. підвищується зарплатня як науково-викладацького складу цивільних вузів, неатестованим викладачам ВНЗ МВС України, так і співробітникам практичних підрозділів міліції. Причому з 2004 р. атестований науково-викладацький склад ВНЗ системи МВС України практично не отримав щонайменшого підвищення зарплатні, а в багатьох випадках має її пониження. Ці процеси слід оцінювати на тлі реальних соціально-економічних процесів у суспільстві, зокрема значному зростанні інфляції щонайменше на 40-50% за 2004-2005 рр. Інакше кажучи, грошове утримання основної постаті навчально-виховного процесу у вітчизняних ВНЗ системи МВС України – доцента-підполковника – ледве «дотягує» до душевого доходу середнього класу. Зрозуміло, що в таких умовах реальне реформування ВНЗ системи МВС України, впровадження принципів Болонського процесу перетвориться на чергові бюрократичні «ігри».

Все це недвозначно свідчить про актуальність проблеми вдосконалення нормативно-правової бази, призначеної регламентувати службово-трудова діяльність професорсько-викладацького складу відомчої системи вищої освіти МВС України.

Варто наголосити, що проблеми нормативно-правового забезпечення трудової діяльності викладачів національної системи освіти традиційно були предметом дослідження в юридичній науці. Це сприяло накопиченню певного фактичного та методичного матеріалу, публікації значної кількості статей і монографій. Водночас цього не можна сказати про вивчення правового регулювання праці та служби учасників навчально-виховного процесу ВНЗ системи МВС України.

Так, дослідженню правового регулювання службово-трудової діяльності працівників ОВС присвячено чимало наукових праць (М.Бару, Я.Безугла, В.Венедиктов, Г.Голосниченко, В.Жернаков, В.Прокопенко та ін. [11]). Але монографічних досліджень з аналізом сучасних проблем нормативно-правового забезпечення праці (служби) професорсько-викладацького складу

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ВНЗ системи МВС України немає. Тому метою нашої розвідки є аналіз реального соціально-правового стану цієї категорії співробітників ОВС і розробка практичних рекомендацій та пропозицій щодо подолання існуючих негативних явищ у цій сфері.

Необхідність удосконалення правового регулювання службово-трудової діяльності працівників відомчої системи освіти має об'єктивний характер, тому що вона викликана появою нових суспільних відносин, розвитком мережі відповідних навчальних закладів, корінним реформуванням МВС і всієї правоохоронної діяльності.

Відомча освіта МВС України є органічною складовою державної безперервної системи освіти України. Система освіти МВС України, як і національна, характеризується недостатньою забезпеченістю професорсько-викладацьким складом, слабкою матеріально-технічною базою. У часи динамічних змін у суспільстві і в структурі злочинності на порядок денний ставиться необхідність розробки та впровадження оперативних, науково обґрунтованих прийомів, спрямованих на вдосконалення форм і методів організації навчально-виховного процесу у відомчих навчальних закладах.

Природно, що ці стратегічні завдання вирішити неможливо без урегулювання питань правового й соціального захисту науково-викладацького складу системи освіти МВС, зокрема у сфері оплати праці, прийому та звільнення, відпочинку та робочого часу, характеру та специфіки служби, пенсійного забезпечення тощо. Це зумовлено об'єктивними відмінностями цієї категорії як від викладачів цивільних вузів (за правовим статусом), так і інших категорій співпрацівників ОВС (за характером праці).

Щодо оплати праці як базову слід прийняти відповідну величину у цивільних вузах, до якої вже робити додаткові нарахування за вчене звання, науковий ступінь, спеціальне звання, вислугу років, якість виконання функціональних обов'язків тощо. Скажімо, на 01.07.2005 р. ставка доцента (за наявністю диплома кандидата наук і атестата доцента) становила у цивільних вузах 817 грн., а у вузах системи МВС України – 165 грн. А вже від першої суми, яку й необхідно взяти за посадовий оклад, нараховувати відповідні надбавки. Власно кажучи, саме така система існувала ще в радянські часи, що дозволяло забезпечувати (сукупно з іншими заходами) належний якісний склад професорсько-викладацького корпусу.

Система доплат і надбавок для професорсько-викладаць-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

кого складу має стимулювати підвищення та набуття ним відповідної кваліфікації, якісну роботу. Так, в існуючій системі грошового забезпечення надбавка за науковий ступінь складає в середньому 5-7%, що не стимулює до захисту дисертацій. Природно, надбавки за наукові ступені і вчені звання для інших категорій працівників ОВС не мають такого значення. Інакше кажучи, в силу специфіки цілей і завдань, характеру службової діяльності та функцій осіб науково-педагогічного складу, їх правового статусу правове регулювання праці державних службовців ОВС потребує диференційованого підходу.

Наголосимо, що початковим, базовим рівнем правового регулювання праці має бути рівень, зафіксований у трудовому законодавстві, зокрема в Кодексі законів про працю України. Тобто при об'єктивно зумовленій своєрідності службово-трудоного статусу професорсько-викладацького складу правове регулювання його трудової діяльності не повинно мати принципових відомчих відмінностей, а нормативне забезпечення повинно мати системно-узгоджений характер і бути цілком «очищеним» від суперечностей, неузгодженості між загальними і спеціальними нормами. Тому норми, які регламентують працю таких осіб, мають трудоправну природу, а їх службово-трудова діяльність повинна розглядатися як особливий вид трудової діяльності.

Наприклад, виходячи зі специфіки служби і праці професорсько-викладацького складу установ відомчої системи освіти встановити застосування контрактної форми залучення до праці атестованих науково-педагогічних робітників на термін не менш як п'ятнадцять років [11, с.5]. Такий термін дозволяє практичним працівникам планувати свою службову кар'єру до виходу на пенсію з відповідним плануванням підвищення кваліфікації, захисту дисертацій тощо. Такий термін дозволяє залучити до системи кваліфікованих викладачів цивільних вузів, створюючи у них впевненість в отриманні відповідних винагород, до пенсії включно, на сучасній правовій основі.

Слід вітати пропозицію, що витікає з укладання контракту, конкурсного відбору професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС. Йдеться про таку процедуру: оголошення в ЗМІ конкурсу, вивчення комісією Вченої ради кандидатур, власне конкурс і укладення з переможцем контракту [11, с.5].

Важливе значення в правовому регулюванні праці науково-педагогічних працівників відомчої системи вищої освіти має правове регулювання робочого часу як кількісного і до певної

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

міри якісного виміру навчально-виховного процесу.

В юридичній науці та практиці відсутня загальновизнана точка зору стосовно визначення суспільно-юридичного змісту поняття «робочий час». У законодавстві про працю також відсутня легальна дефініція робочого часу, що призводить до чималих труднощів в організації роботи професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України. Коректним і доцільним у практичному плані є таке розуміння робочого часу: це час, встановлений законом, протягом якого викладач, відповідно до правил внутрішнього розпорядку, зобов'язаний виконувати свої функціональні обов'язки [11, с.11].

Природно, що нормування робочого дня для професорсько-викладацького складу системи ВНЗ МВС України не може виключати поняття надурочних робіт і правових наслідків їх застосування. Адже в реальному житті надурочні роботи трапляються і через об'єктивні, і через суб'єктивні причини. Так, у період сесій доводиться працювати у вихідні дні, приймати іспити в один день у значної кількості курсантів, слухачів і студентів, проводити підряд по 5-6 пар (тобто 10-12 годин) занять тощо. У невеликих вузах в період заїзду заочників на сесію нерідко виникає просто анекдотична ситуація: викладачі вимушені проводити по 5 пар занять підряд з різних дисциплін у різних категорій слухачів. За перерву між парами викладач не встигає вирішити свої фізіологічні проблеми, не кажучи вже про надзвичайне емоційне перевантаження.

Зазначимо, що нам важко погодитись з тезою, що своєрідність нормованого робочого дня виключає можливість застосування стосовно осіб професорсько-викладацького складу звичайного поняття понаднормової праці. Наголосимо, що нормування робочого дня науково-викладацького складу системи ВНЗ МВС України не може виключати застосування поняття понаднормових робіт та правових наслідків їх застосування.

Водночас викликає сумнів позиція деяких вчених про те, що для цієї категорії працівників необхідно встановити взагалі ненормований робочий день. Зрозуміло, що якщо ненормований робочий день для професорсько-викладацького корпусу буде визнано офіційно, то це призведе до значної, точніше кажучи ще більшої, переобтяженості робочого навантаження відповідних осіб, буде порушувати їх суб'єктивні права та інтереси, конституційне право на відпочинок і врешті-решт, негативно позначиться на якості підготовки юристів-спеціалістів.

Очевидно, що входження в Болонський процес і створення

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

нових умов праці неодмінно викличе питання упорядкування праці професорсько-викладацького складу. У деяких вузах, що нібито приєдналися до створення Європейського освітнього простору, скоротили реальну заробітну плату викладачів. Підставою для цього став факт скорочення аудиторного навантаження і збільшення годин на керівництво самостійною роботою студентів. Вузівська бюрократія перше враховує, а на друге не звертає уваги, виходячи при цьому не з європейських норм, згідно з якими ставка професора дорівнює 200 годинам аудиторного навантаження на рік. У названих вузах України в основу кладеться навантаження до 1000 годин на рік, що фактично перетворює гучні заяви про запровадження Болонського процесу на звичні бюрократичні витівки з політичним забарвленням [Див.: 12, 13].

Отже, при плануванні переходу до європейських вимог, при вирішенні питання про підвищення соціально-правового статусу атестованого професорсько-викладацького корпусу слід законодавчо закріпити загальноприйняте у світі навчальне навантаження, надати можливість викладачу займатись науковими дослідженнями (як мінімум це має складати 25-30% робочого часу) і максимально звільнити його від інших, неприцільних основним функціональним обов'язкам, видів робіт.

Щодо питання дисципліни, то слід відмовитись від намагання суто адміністративними заходами вирішити цю проблему. Світова практика доводить, що без реальної автономії викладача вища школа перетворюється на середню. Контролювати слід кінцевий продукт – якість лекцій і семінарів, науковий доробок, якість підготовки вихованців тощо. Природно, що лише високий соціально-правовий статус професорсько-викладацького корпусу дозволить підняти престиж професії, забезпечити приток молоді, створити умови для добору найкращих фахівців тощо. Вітчизняна і світова практика, яка і є критерієм істини, неоднозначно переконує в правильності саме такого шляху.

У нормативних джерелах та спеціальній літературі відсутнє універсальне визначення часу відпочинку. Але це не дає підстав твердити, що для професорсько-викладацького складу взагалі слід встановити ненормований робочий день. Адже в такому випадку реальне навантаження на викладача значно перевершить навіть вітчизняні норми навантаження, що фактично не виконуються і базуються на інтересах бюрократично-адміністративних чиновників. Навантаження у 700-800 навчальних годин не дозволяє на належному рівні навчально-виховний процес. Саме

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

через необґрунтоване навантаження вузівська наука скоріше мертва, ніж жива. У правовому плані якщо ненормований робочий день для професорсько-викладацького корпусу буде визнано офіційно, то це призведе до значної «переобтяженості» викладачів ВНЗ системи МВС України, буде порушувати їх суб'єктивні права та інтереси, насамперед, конституційне право на відпочинок [11, с.11].

Отже, слід нормативно визначити час відпочинку і час роботи. Безумовно, ці категорії досить складні, а самі дефініції вкрай багатогранні. Але це не скасовує необхідність правового їх регулювання. Скажімо, відпустка атестованих представників професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України – це час відпочинку, який обчислюється в календарних днях і встановлюється в нормативно-правовому порядку. Йдеться про «Порядок проходження служби», що не враховує положень чинного законодавства про відпустки. Тому існує нагальна потреба удосконалення правового регулювання відпусток, зокрема приведення змісту спеціальних відомчих норм про час відпочинку осіб атестованого професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України у відповідність до норм загального характеру. На нашу думку, для гарантування на практиці конституційного права на відпочинок атестованих працівників відомчих закладів освіти необхідно прирівняти їх відпустку до відпустки неатестованих колег.

Неурегульованим залишається порядок і процедура розірвання трудового договору з професорсько-викладацьким складом. Так, припинення службово-трудова правовідносин з працівниками відомчої системи освіти МВС України здійснюється на таких же підставах, що й працівників виробничої сфери. Водночас спеціальне законодавство про службу в ОВС передбачає й додаткові підстави припинення трудового контракту (договору), що повинні складати органічну частину переліку підстав звільнення, передбаченого відповідним законодавством про працю.

Раціональним і виправданим є укладання контракту про службу, про зміст якого написано і сказано чимало. Тому наголосимо, що контракт не має погіршувати визначені законом права. По-друге, контракт, як найбільш «гнучка форма» трудового договору, має укладатися з висококваліфікованим спеціалістом і враховувати його індивідуальні здібності й професійні навички, забезпечувати умови для прояву ініціативності, підвищення взаємної відповідальності сторін, правової та

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

соціальної захищеності.

Чинне законодавство щодо порядку (процедури) і підстав звільнення професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України характеризується неузгодженістю і розпорошеністю нормативних актів. Це зумовлює необхідність розробки й прийняття спеціального нормативного положення про правове регулювання служби (праці) осіб професорсько-викладацького складу ОВС.

Упорядкування проблем службово-трудових відносин, зокрема переліку основ звільнення, професорсько-викладацького складу системи МВС України можливе на основі аксіоми права про те, що спеціальні правові акти призначені доповнювати, деталізувати загальне законодавство. Тому всі загальні щодо службово-трудових правовідносин принципи мають бути зазначені у Кодексі законів про працю України, а додаткові – у спеціальному законодавстві [11, с.13].

Підсумовуючи зазначимо, що соціальний статус атестованого професорсько-викладацького складу вузів системи МВС України має оцінюватись в європейських стандартах, кореспондуватись з принципами Болонського процесу та вимогами міністра внутрішніх справ України щодо гуманізації міліції та її перетворення з каральної на соціально-сервісну систему [14, с.2-3].

Щодо правового регулювання службово-трудових відносин професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України, то вищевикладене дозволяє висунути відповідні пропозиції:

- розробити й прийняти відомчий нормативний акт (положення) щодо соціально-правового захисту цієї категорії співробітників ОВС;
- виходити при цьому слід з принципових положень щодо професорсько-викладацького складу цивільних вузів. Більше того, їх забезпечення та соціально-правовий статус, передусім оплата праці, має бути вищим, ніж у цивільних колег;
- розробити й впровадити у життя довгостроковий контракт як специфічну форму регулювання службово-трудових правовідносин атестованого професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України; контракт має регулювати оплату праці, робочий час і відпочинок, порядок і процедуру контракту, соціально-правового захисту.

Все це дозволить запровадити реальний конкурсний відбір професорсько-викладацького складу, забезпечити їх ефективну науково-педагогічну, науково-дослідну і науково-організаційну

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

роботу, створить умови для подолання «заробітчанства» і плинності кадрів, забезпечить якісне поповнення молоддю. Практика і теорія свідчать, що альтернативи системному цивілізованому правовому упорядкуванню службово-трудових відносин професорсько-викладацького складу ВНЗ системи МВС України не існує. Водночас щодо змісту відповідних нормативних відомчих актів – Положення про правове регулювання праці (служби) професорсько-викладацького складу, процедур та умов проведення конкурсу, типового контракту тощо – можливі й навіть необхідні дискусії.

Література:

1. Болонський процес у фактах і документах / Упор. Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я. та ін. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – 52 с.
2. Trends in Learning Structures in Higher Education: Follow-up Report for the Salamanca and Prague Conference of March / May 2001. – Helsinki: National Board of Education, 2001. – 63 p.
3. The Encyclopedia of Higher Education. National systems of Higher Education. – Vol.1-4. – Pergamon Press. – 1992.
4. Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки // Беляєв Ю., Мішуков О. Болонський процес: Хрестоматія. – Херсон: ХДУ, 2005. – С.213-218.
5. Юрчук О. Болонський процес – гармонізація вищої освіти // Міліція України. – 2005. – № 8. – С.10-11.
6. Николаенко С. «МОН можно назвать министерством будущего Украины» // Зеркало недели. – 2005. – № 38. – С.1,14.
7. Багалий Д.И., Сумцов М.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1906. – 344 с.
8. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк. – К.: Наук. думка, 1991. – 169 с.
9. Владимирский-Буданов М.Ф. Пятидесятилетие университета Св. Владимира (1834-1884). – К., 1884. – 59 с.
10. Історія Одеського університету за 100 років. 1865-1965. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.
11. Савченко А.О. Правове регулювання праці професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти МВС України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / ХНУВС. – Харків, 2000. – 19 с.
12. Касьянов Г. «Болонизация»: спешите медленно // Зеркало недели. – 2004. – № 18.
13. Астахова К. Преодолеть «гипноз спины» // Зеркало недели. – 2004. – № 19.
14. Ідеали майдану потребують доведення щодня, або «дорожня карта» для української міліції // Міліція України. – 2005. – № 8. – С. 2-3.

ПІДСТАВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У період масштабних і швидких процесів соціально-економічних і політичних змін у суспільстві особливо важко доводиться молоді з її ще не усталеним світоглядом, хиткою системою цінностей. Уявлення неповнолітнього про мораль і право в силу вікових особливостей перебувають на вербальному рівні: вони не стали усвідомленими, тим більше автоматичними регуляторами поведінки. Це враховано Кримінальним кодексом України 2001 р. Порівняно з 1960 р. він регламентує кримінальну відповідальність неповнолітніх, що є важливим у процесі становлення України як правової держави. Увагу до підлітка та всієї молоді вже сьогодні має бути різко посилено, особливо в плані попередження правопорушень, які у деяких регіонах стали нагальною проблемою.

Державна політика щодо реалізації виховної роботи з дітьми, в яких окреслюється делінквентна поведінка, ведеться з 1992 р., коли побачила світ Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». За цей період, за даними Українського центру соціальних досліджень, кількість неповнолітніх, засуджених за окремі види злочинів, з 1992 до 1996 р. збільшилася на 63,8% [2; 6; 9].

Необхідною стала нова система попередження та подолання негативної делінквентної поведінки неповнолітніх, що мала б чітко визначити мету, завдання, об'єкти та суб'єкти цієї роботи, принципи, зміст, форми, методи. Сьогодні маємо значну кількість законодавчих актів, програм, що спрямовані на розв'язання порушеної проблеми. Принципи діяльності органів і служб у справах неповнолітніх певною мірою враховують усі права й свободи молоді, названі в Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини. Зокрема ідея забезпечення інтересів дитини реалізується в принципах законності; гласності; застосування переважно методів виховання і перевиховання, що передбачають вживання примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку неповнолітніх; збереження таємниці про неповнолітніх, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики; неприпустимості приниження честі й гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними тощо.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Держава, виходячи з того, що неповнолітні в силу свого віку не можуть повною мірою усвідомлювати значення своїх дій, обмежує їх здатність своїми діями здобувати права, створювати для себе обов'язки й нести юридичну відповідальність, а також встановлює порядок здійснення їхніх прав. Ефективність охорони неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством, багато в чому залежить від досконалості закону, який впродовж історії нашої держави зазнав суттєвих змін. Так, з 1845 року головним джерелом нашого кримінального законодавства було «Кримінальне Уложення», в якому держава закріплювала відмову від кримінального покарання малолітніх і передачу неповнолітніх (до 17 років), які вчинили злочинне діяння, під відповідальний нагляд батьків чи осіб, у яких вони знаходилися, але в цьому документі нічого не говорилося про те, яких заходів слід вживатись стосовно неповнолітніх, які не віддавалися під нагляд [7; 10].

Уложення визначає відповідальність дітей за непокору батьківській владі і за грубе поведіння з батьками, піддаючи винних арешту до 6 місяців, але ця відповідальність повинна бути призначена судом на загальних підставах. Дисциплінарна влада здійснюється самими батьками, причому закон не визначає ні обсягу, ні характеру дозволених до вживання засобів.

Близький зв'язок з дисциплінарною владою родини мала дисциплінарна влада школи. Застосування дисциплінарної влади в школі, за загальним правилом, безумовно усуває діяння каральної влади держави, допускаючи її втручання у випадку здійснення найбільш тяжких злочинів вихованцями старшого віку, наприклад 14 і більш років (випадки вбивства, підпалу, зґвалтування тощо). З іншого боку, держава встановлювала нагляд за шкільними стягненнями, визначала для них певні межі, які повинні були накладатися з винятковою метою виправлення, а не бути актом відплати. Подібними покараннями могли бути часто вживані стягнення – догани, зменшення балів за поведінку, позбавлення пільг, карцер, а в крайньому разі – відрахування з даного закладу. Дисциплінарні стягнення могли накладатись виховною владою одноособово інспектором, директором чи в найважливіших випадках педагогічною радою закладу. Регулюючи дії дисциплінарної влади школи, держава, звичайно, зберігає за собою і право контролю над його органами, піддаючи їх стягненням дисциплінарним і кримінальним за перевищення влади.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Декрет Раднаркому від 14 січня 1918 року проголосив скасування судів і тюремного ув'язнення для малолітніх і неповнолітніх. Справи по неповнолітніх у віці до 17 років, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, підлягали розгляду комісією у справах неповнолітніх, яка мала право або звільняти неповнолітніх від покарання, або направляти в один із притулків Народного комісаріату суспільного піклування відповідно характеру діяння. До кінця 20-х років зберігався пріоритет примусових і виховних заходів перед заходами кримінального покарання.

У перші післявоєнні роки основними криміногенними умовами були безпритульність і бездоглядність підлітків, а також важке матеріальне становище країни. Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1948 року «Про застосування указів від 4 червня 1947 року по відношенню до неповнолітніх» судовим органам пропонувалося у випадку вчинення розкрадання в незначних розмірах неповнолітніми у віці від 12 до 16 років порушувати питання про припинення справи і направляти обвинувачуваних у трудові виховні колонії.

Основи кримінального законодавства Радянського Союзу, прийняті Верховною Радою СРСР від 25 грудня 1958 року, і Кримінальні кодекси союзних республік, прийняті у 1959-1961р. підвищили вік, по досягненні якого наставала кримінальна відповідальність щодо неповнолітніх. Відповідно до ст.10 Основ відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. За вчинення неповнолітніми убивства, умисного заподіяння тяжких ушкоджень, що заподіяли розлад здоров'я, згвалтування, розбійного нападу, крадіжки, злісного й особливо злісного хуліганства, умисного знищення або пошкодження державного, суспільного чи особистого майна громадян кримінальна відповідальність наставала з 14 років. В Основах, прийнятих у 1991 році, ст. 10 трохи доповнена: відповідальність з 14 років настає також за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин і за розкрадання наркотичних речовин.

Таким чином, щодо неповнолітнього законодавство орієнтувало правоохоронні органи на переважне застосування заходів виховного характеру, а не кримінального покарання у випадках вчинення злочину, який не являв великої суспільної небезпеки. Як один із примусових заходів виховного характеру передбачалася передача неповнолітнього під нагляд трудового колективу, громадській організації чи окремому громадянину або призначення суспільного вихователя відповідно до Положення

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

про суспільних вихователів неповнолітніх.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх має свої особливості порівняно з кримінальною відповідальністю осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку. За загальним положенням, яке зазначено в ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилось 16 років. Встановлення такого віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії і керувати ними, а також розуміти небезпечність вчинюваних дій. У зв'язку з цим законом диференційовано вік кримінальної відповідальності й за загальним правилом він становить 16 років, а як виняток, за вчинення злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України, – з 14 років.

Перелік злочинів, за які несуть кримінальну відповідальність особи віком від 14 років, чітко визначений і розширеному тлумаченню не підлягає. Цей перелік злочинів у КК України значно розширений порівняно з КК 1960 р. Він включає злочини, передбачені в 37 статтях (попередній КК називав 28 статей), що містяться в тринадцяти розділах Особливої частини чинного КК. Всі ці злочини є умисними (хоча кваліфіковані їх види в деяких випадках характеризуються необережною формою вини до наслідків), приблизно половина з них належить до особливо тяжких, решта – до тяжких і злочинів середньої тяжкості й лише один (хуліганство, передбачене ч. 1 ст. 296 КК) – до злочинів невеликої тяжкості [8].

Неповнолітній у віці від 14 до 16 років несе кримінальну відповідальність за вчинення перелічених у ч. 2 ст. 22 КК злочинів не лише як їх виконавець, а й як співучасник, не лише за вчинення закінченого злочину (чи співучасть у такому злочині), а й за замах на особливо тяжкий, тяжкий, середньої чи невеликої тяжкості злочин, а також за готування до особливо тяжкого, тяжкого чи середньої тяжкості злочину (не є кримінально караним готування до злочину невеликої тяжкості – ч. 2 ст. 14 КК). Слід також зазначити, що особи віком від 14 до 16 років не підлягають кримінальній відповідальності за необережні злочини, крім вбивства через необережність (ст. 119 КК). Особи, які вчинили діяння, передбачене кримінальним законом, у віці до 14 років, а також особи, які вчинили у віці від 14 до 16 років суспільно небезпечні діяння, що не вказані в ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України, не підлягають кримінальній

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

відповідальності.

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність, повинен обчислюватись з моменту вчинення злочину. При притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності його вік встановлюється відповідно до документів про народження (число, місяць, рік народження), а за відсутності таких – на основі висновку медичної експертизи.

При застосуванні до неповнолітнього покарання необхідно враховувати не лише характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, але й особу винного, його психофізіологічний розвиток, обставини, що пом'якшують або ж обтяжують відповідальність, а також причини, з якими пов'язаний злочин.

Таким чином, встановлення в КК віку кримінальної відповідальності (16 років, а в певних випадках – 14 років) не означає, що кримінальний закон визнає неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, повною мірою соціально зрілими. До досягнення 18 років вони залишаються неповнолітніми – не є дорослими. Відповідальність неповнолітніх, які вчинили злочини, має свою специфіку. В КК України 2001 р. виділено окремий розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Наш закон передбачає попереджувальну, роз'яснювальну роботу лише у діяльності кримінальної міліції у справах неповнолітніх, більшість установ діють на основі обмежень чи заходів примусового впливу на основі судового рішення.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. вперше дає визначення й визнання тим самим існування в Україні бездоглядних дітей, дітей-інвалідів, дітей-біженців, неповної, багатодітної та прийомної сімей, що дозволяє визначити напрямки і заходи щодо охорони дитинства в Україні відповідно до міжнародних стандартів (Конвенції про права дитини), чинного в Україні законодавства. Завданням законодавства про охорону дитинства визнано: розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. Цей Закон передбачає таку систему заходів щодо охорони дитинства:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних і соціальних принципів з охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий та соціальний захист дітей, приведення його у відпо-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

відність до міжнародних правових норм у цій сфері;

- забезпечення необхідних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи, рівності;
- проведення державної політики, яка спрямована на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;
- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, спричинення їй шкоди [5, с.6].

Цей Закон включає розділ «Права і свободи дитини», який розкриває їх сутність, механізм забезпечення і відповідальність за їх порушення, розділ «Дитина і сім'я», в якому визнається, що держава захищає права сім'ї (не розкриваючи однак цього терміну), бо сім'я є природним середовищем для розвитку дітей, і права дитини. Це сприяє збереженню цілісності сім'ї, використанню її можливостей для виховання, розвитку дітей, їх захисту.

Розділи «Дитина і суспільство», «Дитина в несприятливих та екстремальних ситуаціях» забезпечують захист прав дітей у суспільстві (право на освіту, користування дитиною надбанями культури, на працю, зайняття підприємницькою діяльністю, на об'єднання в дитячі й молодіжні організації) та у несприятливих й екстремальних умовах (утримання та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, бездоглядних дітей, їх соціальний захист, захист прав дітей-інвалідів і дітей з недоліками розумового чи фізичного розвитку; дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; дітей, які вражені ВІЛ-інфекцією, іншими невиліковними хворобами; захист дітей під час військових конфліктів, дітей-біженців; захист дітей від незаконного пересування, їх права на особисту свободу, в спеціальних установах для неповнолітніх).

Цей Закон вперше створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина – сім'я – суспільство), підтвердив пріоритет прав дітей у сім'ї та суспільстві незалежно від раси, статі, релігії, походження дітей, народження в шлюбі чи поза ним, окреслив законні напрямки захисту прав дитини, до

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

яких належить і соціальна робота з дітьми та молоддю. Тепер справа за тим, щоб навчити дітей користуватися своїми правами, захищати їх, створити для цього умови [11].

Таким чином, втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку й виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх. Особливо небезпечними є дії, спрямовані на втягнення осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у злочинні групи, у вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також тих, які поєднані з незаконним обігом наркотичних засобів або зброї, із застосуванням насильства посягають на статеву свободу та статеву недоторканність особи. У зв'язку з наведеним правильне застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, своєчасний та якісний судовий розгляд справ такої категорії є важливим засобом запобігання злочинності.

Література:

1. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Львів: 2000. – 95 с.
2. Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 р.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.
4. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р.
5. Кліпі А.П. Соціальне виховання підлітків у мікросоціумі. – Луцьк: 1993. – 141 с.
6. Конвенція ООН про права дитини. – К., 1999. – 58 с.
7. Лановенко И.П., Мауленов Г.С. Причины и условия, способствующие вовлечению несовершеннолетних в преступную или иную антиобщественную деятельность // Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. – К., 1986. – С. 110-153.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С.766.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – С.41.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року №2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність».

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

11. Приходько Н.И., Холман А.М. Методы оценки семьи. Инструментарий для интервенций / Пер. с англ. – Запорожье: ДХФ, ЗГУ. – 2000. – 186с.
12. Про міліцію: Закон України станом на 25 квітня 2002 року. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 28 с.

Завадський М.В.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ
ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ**

За даними кримінологічних досліджень, протиправна поведінка виникає не раптово – їй передуює серія вчинків, що розцінюються як аморальні, антигромадські тощо та свідчать про деформацію особистості підлітка. Дитина ще не вчинила злочину, проте існують «індикатори», за якими можна відзначити, що за певних несприятливих обставин (тиск групи однолітків, відсутність засобів до існування і т.д.) підліток здатний вчинити протиправний учинок. [2; 7].

Таким чином, якщо завчасно виявити дітей, які схильні до протиправних дій, і провести з ним індивідуальну профілактичну роботу, то можна запобігти злочину на ранній стадії. Необхідно спрямувати зусилля на запобігання, завчасне попередження дії чинників, що негативно впливають на поведінку підлітків, усунути джерела можливих негативних впливів, компенсувати негативні наслідки соціальних процесів.

Вчасно помічені відхилення в поведінці дітей і підлітків, що можуть призвести до правопорушень і злочинів, а також правильно організована психолого-медична й педагогічна допомога відіграватимуть вирішальну роль у запобіганні деформації особистості підлітка.

Багато дітей (відсоток їх росте з кожним роком) до моменту, коли йдуть до школи, вже мають різні відхилення від норм у своєму психічному та фізичному розвитку: це обумовлено як біологічними чинниками (ушкодження генетичного апарата, родові травми й асфіксії, побутові травми й хвороби тощо), так і соціальними (погане харчування, невпорядкованість побуту і т.д.) і педагогічними (суттєві недоліки, помилки, прорахунки в сімейному вихованні, дошкільних дитячих установах тощо) [1; 5; 10].

Усі ці групи чинників сполучаються. В результаті, прийшовши до школи, значна частина таких дітей починає зазнавати серйозних труднощів у адаптації до тих вимог, що ускладнюється щороку в процесі навчання, і тих, що пред'являє суспільство. Низька адаптація до соціальних і психологічних

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

навантажень обумовлює неадекватні поведінкові реакції на них. Таким чином, замість адаптації в частини тих дітей, що прийшли в школу з визначеними проблемами, відбувається дезадаптація. Вона може виявлятися потрійно:

- 1) у формуванні стійких стереотипів – відхилення й асоціальної поведінки;
- 2) у формуванні патологічних рис характеру;
- 3) у деформації системи відносин таких неповнолітніх з оточуючими людьми.

Особливості молодшого підліткового віку визначають і особливості в поширеності й структурі властивої для них поведінки. Вивчення цієї проблеми в молодших підлітків, які перебувають на обліку в комісіях зі справ неповнолітніх, засвідчує, що для цього контингенту характерні ще тільки прості форми подібної поведінки. В основному вони пов'язані з невиконанням підлітком своїх соціальних обов'язків. Разом з тим, хоча й рідко, проте зустрічається і така поведінка, яка пов'язана з порушенням норм моралі (паління, уживання горілчаних напоїв тощо). У цьому віці крадіжка стає досить розповсюдженим явищем. Порушення норм моралі та права здійснюється підлітками майже завжди в групі. Одноособове антигромадське поведіння в цьому віці – явище виняткове [3].

Водночас на практиці часто мають місце ситуації, коли природне бешкетництво дитини чи романтизм підлітка кваліфікують як хуліганство з відповідними адміністративними санкціями. Дуже часто педагоги називають ледачим, несумлінним учня, в якого спостерігається затримка в психічному розвитку або з ослабленою нервовою системою. На підставі того чи іншого упередженого судження про дитину чи неправильної оцінки поведінки на учня навішується ярлик з певною системою оцінних суджень про нього, про характер взаємин із ним.

Тому, кваліфікуючи певні особливості поведінки учнів як відхилення від норм, необхідно враховувати стабільність і частоту їхніх проявів, а також особливості особистості, віку й самої ситуації. Тільки приймаючи до уваги все це, можна виносити свої судження та визначати способи впливу на неповнолітнього з метою ранньої профілактики його протиправної поведінки.

Специфічне завдання школи у сфері профілактики протиправної поведінки неповнолітніх полягає у проведенні ранньої профілактики, тому що жодна інша соціальна структура не в змозі вирішити це завдання. Виняток складає родина, але вона нерідко і сама виступає як об'єкт профілактичної діяльності.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

У системі профілактичної діяльності школи необхідно виділити два напрямки: заходи загальної профілактики і заходи спеціальної профілактики. Заходи загальної профілактики повинні забезпечувати залучення всіх учнів до життя школи й попереджати їхню неуспішність. Зміст цих заходів полягає в забезпеченні умов, необхідних для задоволення значущих для учнів потреб, що обумовлені специфікою вирішення цього питання, і блокуванням факторів, що можуть негативно впливати на поведінку учнів у кризовій ситуації [9].

Заходи спеціальної профілактики повинні забезпечувати можливість виявлення всіх учнів, що потребують особливої педагогічної уваги, і проведення роботи з ними на індивідуальному рівні.

Існують приховані ефекти впливу інституціональних умов школи на поведінку учнів. Організація й атмосфера шкільного життя, норми і правила, режим, розклад, навантаження, власне зміст утворення, відносин з учителями – ці та інші фактори істотно впливають на поведінку учнів. Відсутність у школі вибору, нецікаві для учнів навчальні програми, обов'язкове відвідування навчальних курсів «задля атестата», а не для себе, тверда зовнішня регламентація поведінки на уроці, лицемірний чи директивний стиль спілкування вчителів – ці та багато інших повсякденних умов шкільного життя підсилюють девіації в підлітків, які схильні до асоціальної поведінки [4].

Розширити можливості вибору учнями освітніх програм основної та додаткової освіти, створити ситуації вибору на різних етапах росту дітей, умови для організації психолого-педагогічного супроводу учнів, організаційну структуру школи, що відповідає віковим особливостям учнів і принципам варіативної освіти, налагодити механізми керування такою організацією – ці завдання необхідно вирішити для зміни організаційно-педагогічних умов у напрямку більшої привабливості шкільного життя для різних дітей. Такі умови є головним чинником формування укладу шкільного життя.

Під укладом шкільного життя розуміється пануюча система навчальних і позанавчальних зв'язків, що розглядається не як система особистих взаємин, а як сукупність умов, за яких діють учні та вчителі. Для розуміння такого укладу слід поспостерігати за вільною, ненормованою активністю дітей і вчителів, за їхніми розмовами на перервах, за їхнім життям у позашкільних умовах.

До елементів укладу шкільного життя належать, наприклад, приховані результати диференціації дітей за здібностями;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

структура реальної влади в школі (хто приймає рішення і відповідає за їхнє виконання). Уклад життя школи багато в чому визначає, які норми й правила засвоюються і закріплюються в поведінці. Як показують дослідження, уклад більше впливає на становлення життєвих цінностей молоді, ніж формальні навчальні курси.

Вивчення досвіду інноваційної діяльності освітніх закладів у сфері організації шкільного життя дозволяє виділити основні характеристики такого укладу життя школи, що відповідає уявленням про цінності усього суспільства. Ці характеристики відображають можливості школи з формування поведінки учнів, що відповідає соціальним нормам.

Сьогодні школа зазнає досить сильного інформаційного голоду: учасники освітнього процесу, особливо ті, на кого покладено безпосередню відповідальність за профілактику девіантної поведінки (соціальні педагоги, вихователі та інші), не забезпечуються актуальною та оперативною інформацією правового й методичного характеру. Часто спостерігається «професійна самотність» школи в рішенні складних соціально-педагогічних задач, багато питань вирішують на внутрішньовідомчому рівні, відсутня суспільно-громадська складова в структурі керування освітою [8].

Найбільш перспективною взаємодія школи із суспільними інститутами стане в тому випадку, якщо вона буде спрямована на розв'язання проблем не тільки педагогічними засобами (проблеми суспільства, проблеми людини), наприклад, дотримання прав дитини, збереження їх здоров'я, дитяча наркоманія та злочинність, формування культури індивідуального вибору, проблеми дорослішання тощо [6].

Таким чином для того, щоб школа могла виступити як один з рівнів профілактики поведінки з відхиленнями, ставши більш привабливою для учнів, потрібні:

- розвиток шкільного самоврядування як засобу формування демократичного й толерантного укладу шкільного життя;
- зміна інституціональних умов школи у бік більшого різноманіття й гнучкості, збільшення для учнів ситуацій самостійного вибору, варіативності змісту освіти;
- включення в освітню програму школи технологій, спрямованих на формування соціально відповідальної поведінки й розширення простору соціальної практики учнів;
- розширення можливостей системи додаткової освіти;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- створення умов для здійснення дитячих проектів та ініціатив за рамками школи, у реальному життєвому просторі;
- забезпечення можливостей для «зустрічі» з дорослими, які набули власного позитивного досвіду в різних галузях;
- розвиток соціального партнерства школи й відхід від практики взаємних претензій: соціум – до школи і навпаки;
- включення до змісту шкільної освіти програм розвитку функціональних умінь, зокрема практичних соціальних умінь, необхідних для реалізації визначених соціальних ролей.

Література:

1. Алемаскин М.А. Воспитательная работа с подростками. – М.: Знание, 1979.
2. Баженов В. Профилактическая работа с несовершеннолетними правонарушителями. – М., 1994.
3. Беличева С.А. Парадоксы превентивной теории и практики // Психологический журнал. – 1987. – Т.8 – № 6. – С.36-40.
4. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит., 1981.
5. Драгунова Г.О. Психология подростка. – М., 1987.
6. Колесов Д.В. Предупреждение вредных привычек у школьников. – М.: Педагогика, 1982.
7. Кочетов А.И., Верницкая Н.Н. Работа с трудными детьми. – М.: Просвещение, 1986.
8. Курбатова Т.Н. Эмоционально-поведенческие особенности несовершеннолетних правонарушителей: Автореферат канд. дисс. – Л., 1981.
9. Мясищев В.Н. Трудные дети в массовой школе. – Д., 1993.
10. Хижченко Л.С. Положение в классе младших школьников с отклонениями в поведении: Психологическое изучение трудновоспитуемости школьников и несовершеннолетних правонарушителей. – М., 1984.

Зайцева Т.Г.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ МІЛІЦІЇ В СИСТЕМІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Загальновідомо, що співпраця ОВС із населенням у сфері попередження правопорушень є підставою забезпечення реальної стабільності та правопорядку у суспільстві. На оптимізацію

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

партнерських відносин міліції та народу на основі підвищення рівня соціальної активності й оновлення довіри громадян до правоохоронної структури спрямована Програма формування позитивного іміджу міліції України [1]. Реалізація змісту цього документа здійснюється протягом 2003-2007 років, він схвалений рішенням Колегії МВС України 10.01.03 р. На основі ретельного аналізу існуючих недоліків у роботі правоохоронних органів та розробки шляхів їх ліквідування керівні структури ОВС України пропонують систему конкретних заходів щодо формування правової культури дорослого населення, а також молоді, підлітків та дітей. Саме правова культура учнівської молоді вважається підставою запобігання протиправних дій окремої частини громадян країни та делінквентної поведінки неповнолітніх.

Програма формування позитивного іміджу міліції України пропонує працівникам міліції напрямки, зміст, форми та методи роботи з дітьми, підлітками, учнівською молоддю та їх батьками щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Автори Програми виходять з об'єктивно існуючої закономірності, а саме: становлення особистості здійснюється в процесі педагогічно доцільно організованої діяльності. Тому значна кількість форм роботи в межах документу, що аналізується нами, спрямована на організацію діяльності дітей та підлітків, на встановлення партнерських відносин з їх батьками, членами родини, громадськими організаціями, місцевими державними структурами.

З метою попередження правопорушень серед учнівської молоді вважається за доцільне створювати та розповсюджувати на місцях громадські комітети «Порятунок». До їх складу входитимуть батьки, рідні дітей та підлітків, що складають «групу ризику», тобто схильних до правопорушень. Основні завдання цих громадських утворень полягають у здійсненні під керівництвом правоохоронців таких дій:

а) моніторинг думок батьків та населення стосовно характеру поведінки учнівської молоді в певному регіоні місця, отримання інформації про певні правопорушення з боку учнів та підлітків, а також факти прояву агресивності та акцентуації характеру за типами шизотимічного, епілептоїдного, істероїдного (демонстративного), комформного тощо;

б) організація допомоги консультативного характеру батькам, діти яких схильні до делінквентної поведінки, з боку фахівців у галузі права, педагогіки, психології, психіатрії, наркології тощо;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

в) індивідуальна робота з представниками учнівської молоді, поведінка яких має відхилення від норм моралі та права;

г) налагодження взаємозв'язку з представниками державних, інших правоохоронних та громадських структур з метою забезпечення прав підлітків на освіту, здоров'я, повноцінну соціалізацію та розвиток тощо.

Іншим значущим напрямком роботи міліції щодо декриміналізації поведінки учнівської молоді, попередження правопорушень серед підлітків та дітей Програма формування позитивного іміджу міліції України вважає відкриття центрів правової допомоги населенню з метою підвищення рівня правової культури підлітків та їх батьків шляхом підвищення рівня інформованості в межах прав та обов'язків – як особистих, так і держави, навчальних закладів, громадян країни тощо. Прикладом реалізації цього напрямку роботи є відкриття на базі Херсонського юридичного інституту Харківського Національного університету внутрішніх справ Центру правової допомоги населенню. В Центрі працюють майбутні юристи – кращі курсанти та студенти інституту, які, набуваючи юридичну практику, проводять зустрічі з учнівської молоддю на базі загальноосвітніх шкіл м. Херсона з метою правового просвітництва. Тематика бесід та лекцій охоплює проблеми прав та обов'язків громадянина України, кожної дитини, їх батьків, держави, наслідків протизаконних дій. В практику діяльності Центру правової допомоги населенню входить організація виступів по радіо, що значно збільшує кількість слухачів і дає можливість підвищення рівня правової культури населення.

Робота з формування елементів правової культури юнацтва згідно з Програмою формування позитивного іміджу міліції повинна починатися з періоду дошкільного віку. Саме в цей період дитина як майбутній громадянин України повинна мати підстави щодо звикання до думки: міліціонер завжди її захисником і порадником, якого не треба боятися, а необхідно звертатися в скрутний час порушення особистих прав, свобод, честі та гідності. Формування у молоді здорової, соціально доцільної психологічної установки на позитивне сприйняття правоохоронців як захисника інтересів законослухняної особи, що живе в суспільстві та виконує свої обов'язки, є реальною підставою попередження делінквентної поведінки учнівської молоді.

Керівний склад МВС України в межах Програми, що аналізується, рекомендує співробітникам міліції створювати на місцях дитячі «міліцейські школи» та «міліцейські центри

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

дитячого розвитку» за певною тематикою. Це можуть бути школи спортивної спрямованості, де підлітки під керівництвом діяльного інспектора міліції братимуть участь у спортивних змаганнях, розвиватимуть свої фізичні здібності та моральні якості. Таки форми роботи з дітьми та підлітками сприяють активізації почуттів мужності, відповідальності, впевненості, єдності з іншими однолітками, дорослими, представниками правоохоронної системи, що сприятиме формуванню соціально-доцільної особистості, становленню психологічного «я», повноцінної дитини та підлітка.

Враховуючи впливовість педагогічного методу виховання «особистий приклад», Програма формування позитивного іміджу міліції рекомендує співробітникам міліції створювати та показувати для учнівської молоді короткі відеофільми, що відображують мужність, професіоналізм працівників міліції, їх відданість народові України, демонструють драматичні наслідки злочинної поведінки окремих громадян країни тощо. Сюжети відеофільмів сприятимуть формуванню у дітей, підлітків та іншої учнівської молоді соціально-значущих суспільних ідеалів, знайомству зі зразками правової поведінки.

У межах форм роботи ОВС щодо попередження делінквентної поведінки неповнолітніх авторами програми рекомендується відкривати «телефони довіри», «поштові скриньки», які дозволять забезпечувати зворотній зв'язок між підлітком, який опинився в скрутній ситуації, та представником правоохоронної структури. Форма допомоги в межах «телефону довіри» – професійна виважена порада, інформування про можливі наслідки протиправної поведінки підлітка, конкретна дія в межах повноважень співробітника ОВС України. На наш погляд, великого значення можуть набувати і «поштові скриньки». Користування цією формою зв'язку дозволяє звертатися до неї, як правило, батькам, діти яких вже мають ознаки делінквентної поведінки, потрапили під вплив хуліганських угруповань, мають низький рівень моральної та правової культури. «Поштові скриньки» на основі принципу конфіденційності можуть забезпечувати анонімність звернення до міліції батьків та членів родини.

Бачиться доцільним здійснювати силами правоохоронців моніторинг громадської думки про характер правової поведінки учнівської молоді на певній місцевій території за допомогою методів анонімного анкетування, інтерв'ювання, інтерактивного опитування тощо. Аналіз отриманих результатів та визначення на цій основі характеру та рівня кримінальної ситуації в міс-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

цевості дозволить дільничним інспекторам міліції, співробітникам служби кримінальної міліції, представникам місцевих соціальних служб правильно обрати напрямки, форми та методи роботи з неповнолітніми щодо попередження правопорушень тощо. Це дозволить визначити ступінь криміногенного напруження у конкретному мікрорайоні, загальноосвітній школі, інших навчальних закладах, знайти адекватні засоби поєднання фахових і громадських зусиль щодо попередження протиправної поведінки представників учнівської молоді.

У межах роботи громадських приймалень, які згідно з порадами авторів Програми формування позитивного іміджу міліції України також необхідно створювати на території місця, правова допомога населенню може надаватися у формі консультацій, бесід, лекцій, порад, прогнозування наслідків протиправної поведінки підлітка в конкретній ситуації тощо.

Безумовно ефективним шляхом декриміналізації молодіжного середовища вважається поєднання зусиль міліції та представників місцевих державних адміністрацій, громадських організацій, соціальних структур, з педагогами, вченими, вихователями. З цієї метою пропонується розробляти та впроваджувати заходи інформаційно-просвітницького характеру, а саме: проводити зустрічі з неповнолітніми у загальноосвітніх школах, коледжах, дитячих садках; організовувати для батьків лекції, семінари, пропонувати кінофільми та відеофільми, тлумачити зміст деяких законів і законодавчих актів, що пояснюють правові наслідки правопорушень неповнолітніх.

Важливим напрямком роботи вважається участь працівників міліції у розробці програм правового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Відомо, що розробка програм такого типу вимагає визначення змісту, обсягу, форм, методів та прийомів роботи з врахуванням вікових особливостей дітей, характеру родинного та шкільного виховання, рівня розвитку суспільної загальної свідомості, наявного у суспільстві, а також рівня та характеру індивідуальної моральної свідомості дітей і молодших школярів.

Програма правового виховання виступає підґрунтям інформованості неповнолітніх не лише про їх права, а й про обов'язки, необхідність дотримання правових норм, про наслідки відхилення від їх вимог тощо. Саме високий рівень правової культури учнівської молоді може протистояти негативному психологічному впливу на їх правосвідомість творів так званої

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

«масової культури», що часто пропагує насильство, жорстокість, антисоціальні ідеали й протиправну поведінку.

На наш погляд, Програма формування правової культури неповнолітніх повинна містити інформацію про методи та прийоми самозбереження підлітка від натовпу, про його поведінку в нестандартних ситуаціях порушення прав, хуліганського нападу у під'їзді, про необхідність та необхідність запам'ятовування особливих характеристик рис правопорушників тощо.

Програма формування позитивного іміджу міліції дозволяє систематизувати роботу з попередження делінквентної поведінки неповнолітніх і з боку працівників кримінальної міліції. Цю роботу доцільно здійснювати на основі принципу партнерських відносин з батьками, керівництвом загальноосвітніх шкіл, представниками громадськості, структур соціального захисту, прокуратури, юстиції, місцевих рад тощо. Юридичної підставою встановлення партнерських взаємозв'язків є Конституція України як основного закону України [2], Сімейний Кодекс України, закони України «Про участь громадських організацій в охороні громадського порядку та державного кордону», «Про попередження насильства в сім'ї» тощо. Єдність зусиль працівників міліції та громадськості щодо попередження делінквентної поведінки неповнолітніх відповідатиме ідеї єдності міліції та народу України щодо криміналізації суспільних відносин та поступової розбудови демократії.

Література:

1. Програма формування позитивного іміджу міліції України, схвалена рішенням Колегії МВС України від 10.01.03 р.
2. Конституція України. – К., 1996.

Зданевич Л.В.

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ «ВАЖКИХ» ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛИ (ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ)

Підлітковий вік настільки своєрідний, що ось уже багато десятиліть вивчається медиками і фізіологами, педагогами і психологами. Цей вік називають перехідним, іноді переломним, а деякі – конфліктним, оскільки у період від 10,5 до 13-14 років відбувається певний перехід від стану дитини до дорослого. А труднощі підліткового віку саме й пояснюються тим, що процес перетворення дитини до дорослого пов'язаний з глибинною перебудовою не лише анатомо-фізіологічних особливостей організму, але й сутнісними змінами у психічному, моральному

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

розвитку [2, с. 282].

Метою цієї статті є аналіз сучасного стану формування «важких» підлітків у діяльності школи, визначення певних рис компенсійного або корекційно-розвивального навчання і виховання.

Відомі психологи Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Маслоу, Р. Роджерс вважають, що основу формування нових психологічних й особистісних якостей підлітків становить *спілкування* у процесі здійснення ними різноманітної діяльності (навчальної, занять різноманітними видами творчості, спорту та ін.). Визначальною особливістю *спілкування* підлітків є яскраво виражений *особистісний характер*. У підлітка починає визначатися його світоглядна позиція, моральні норми, ідеали і своя система оцінних суджень. Він шукає спілкування в колі своїх однолітків, друзів, осіб протилежного стану.

Однією з важливих особливостей підліткового віку є також новоутворення, яке психологи визначають «почуттям дорослості». Воно концентрує в собі головні особливості цього віку – це і розвиток самосвідомості, і самооцінка, і зацікавленість власним «Я», і своїми можливостями, рисами характеру тощо.

Серед підлітків, звичайно, є «важкі» діти, яких ми характеризуємо такими головними ознаками: це – діти соціально занедбані, мають значні відхилення у навчанні й поведінці. Педагогічно занедбана дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Причинами педагогічної занедбаності можуть бути недоліки виховання в родині, незадовільні побутові умови, низька організація навчально-виховного процесу, бездоглядність, негативний вплив вулиці.

Дослідження, що проводилися нами у м. Хмельницьку, засвідчили, що «діти вулиці», які перебувають на обліку міліції, залишили домівку за чітко усвідомлюваної причини (небажання бути вдома під час п'яцтва батьків – 22%; терпіти фізичні знущання з їх боку – 11%; прагнення заробити – 8%; непокоря вимогам батьків (наприклад, виконати домашню роботу, вчитися тощо) – 12%; небажання перебувати в притулку або опікунській сім'ї – 9,8% та інше).

Нині в науковій літературі, а також серед учителів-практиків дискутується проблема навчання і виховання «важких» дітей на основі *інтегративного підходу*. В його основу покладається ідея навчати всіх дітей разом, не виокремлюючи в окремі класи і групи, уникаючи тим самим формування у слабких дітей комплексу

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

неповноцінності, відчуття меншовартості, зберігаючи у неоднорідному класі в особах сильних учнів зразки для наслідування.

Останнім часом у середній загальноосвітній школі були організовані класи педагогічної підтримки, які викликають різне ставлення, оскільки у багатьох школах продовжують функціонувати корекційно-розвивальні класи. При застосуванні сучасної ранньої діагностики вже у подальшій організації корекційної роботи учнів, які б «випадали», у середній ланці ніби й не повинно було б бути. І хоча дехто ставить під сумнів саму необхідність корекційної роботи в основній (середній) школі, наші спостереження й еквівалентні дані засвідчують, що створення в школі класів корекційно-розвивального навчання виправдовують роботу з «важкими» дітьми. Найбільша наповнюваність класів – 9-13 осіб, спеціальна підготовка учителів-предметників (з використанням програм навчання і виховання «важких» дітей) для праці з учнями на кожному уроці; з індивідуальним підходом, установкою для них, що позитивні зміни у навчанні і поведінці дають можливість перейти у загальноосвітні класи, додаткові заняття з ними психолога та логопеда, інші види роботи – все це визначає комфортне їх навчання в школі і нормальні взаємовідносини з учнями інших класів.

У корекційно-розвивальних класах головним об'єктом оцінювання є процес діяльності. При оцінці роботи учнів на уроці в цих класах у школі широко застосовується такий спосіб оцінювання, як порівняння успіхів, яких досяг учень сьогодні, з вчорашніми успіхами, а не з успіхами інших учнів. Це найбільш педагогічно доцільний і справедливий спосіб оцінювання. Він створює позитивну мотивацію навчальної діяльності дитини, вимушує вчителя більш делікатно й індивідуально підходити до кожного учня.

Слід звернути увагу й на такий аспект проблеми. В наш час діти з труднощами в навчанні та вихованні у багатьох школах навчаються в корекційно-розвивальних класах, а індивідуальна робота з ними проводиться відповідно до чотирьох видів психологічної затримки, які дослідили вчені-психологи і педагоги. Дамо коротку їх характеристику.

Перший вид. Затримка психічного розвитку конституційного походження. Затримка – це психолого-педагогічне відставання дитини у розвитку. До цього виду слід віднести передусім інфантилів (мова йде про гармонійний або дисгармонійний інфантилізм). Інфантилізм особистості (від лат. *infantilis* – «дитячий») – збереження у психіці і поведінці дитини або дорослого особливостей, притаманних дитячому віку. Індивід,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

якому властивий інфантилізм, при нормальному або навіть прискороеному фізичному або розумовому розвитку відрізняється незрілістю емоційної сфери.

Другий вид пов'язаний з особливостями порушень соматогенної сфери дитини. У неї може бути тяжка форма алергії, порок серця, який призводить до порушення кровообігу, ослаблені слух, зір, або є інші захворювання. Наприклад, спеціальні обстеження засвідчили, що при вступі до школи близько 80 % дітей дошкільного віку мають відхилення у здоров'ї. У підлітковому віці близько 35% дітей страждають різноманітними порушеннями зору, переважно близорукістю. Значне порушення зоро-моторної корекції призводить до порушення зорових сприймань, а це в свою чергу призводить до виникнення труднощів у навчанні й поведінці [1, с. 10].

Третій вид затримки характеризується психогенним походженням. Часто це відбувається у випадку, коли мова йде про педагогічно занедбану дитину. Причиною тут може бути важке життя дитини через несприятливе соціальне оточення. Такі діти, як правило, походять із неповноцінних сімей, звідки й несприятливі умови виховання. Психолого-педагогічні порушення в основному торкаються емоційно-вольової сфери, оскільки у цих дітей дефіцит позитивних емоцій, дефіцит спілкування в сім'ї (маємо на увазі нормальне спілкування).

Діти четвертого виду затримки вимагають особливого навчання. Так, порушене зорово-слухове сприйняття призводить до спізнення підключення виконання навчального завдання. Для таких дітей зорово-слухове сприйняття повинно бути регламентованим.

І якщо діти трьох перших видів здатні навчатися у звичайних класах, то діти четвертого виду повинні навчатися окремо. Це діти корекційно-розвивального навчання. Теоретичні засади цієї проблеми знайшли своє віддзеркалення у результатах дослідження лабораторією олігофренопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України проблеми удосконалення змісту навчання у допоміжній школі, а саме: в Концепції державного стандарту освіти розумово відсталих дітей, у Державних стандартах, критеріях оцінювання навчальних досягнень дітей, у більшості оновлених навчальних програмах, низці підручників та посібників [3, с. 14].

Характеристика складності навчання і виховання «важких» учнів, дозволяє зробити певні висновки, які стосуються процесу формування у них гуманістичних поглядів і ціннісних орієнтацій.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Процес гуманізації передусім ускладнюється тим, що і до цього часу органи освіти не лише не прийшли до єдиної думки щодо визначення класів, де навчаються і виховуються «важкі» діти, але й не здійснили змістову характеристику цих класів. Крім того, це розроблені критерії, згідно з якими слід виділяти складність у навчанні і поведінці таких дітей, відсутність програм, брак необхідних навчальних посібників, особливо таких, що стосуються корекційної роботи з «важкими» дітьми тощо.

Класи, що відкриваються в школах для «важких» дітей (як би вони не називалися), недостатньо укомплектовані вчителями, які б пройшли належне стажування або курси підготовки для роботи з «важкими» дітьми. Звідси багато проблем у взаєминах між учителями й учнями, оскільки значна кількість учителів є не здатними здійснювати індивідуальний підхід у навчанні й вихованні.

Учні, що навчаються у класах корекції, відзначаються підвищеною збудливістю, тобто є значною мірою гіперактивними дітьми, з якими можливо працювати успішно й виховувати гуманістів. Головною умовою досягнення успіху з такими учнями є досконале їх вивчення, а також вивчення сімейних, соціальних умов, в яких перебувають ці учні.

Ці висновки виявляють те негативне, що гальмує нормальну навчально-виховну діяльність у процесі роботи з «важкими» дітьми. Водночас, саме ці діти як ніякі інші потребують до себе гуманного ставлення. І лише в цьому випадку відкривається можливість змінити негативну поведінку й розвинути у них гуманістичні погляди та гуманістичні ціннісні орієнтації.

Отже, проблема виховання «важких» дітей потребує посиленої уваги та подальшого розв'язання за напрямками:

- інтегрального вивчення розвитку особистості підлітків в сучасному соціумі;
- підготовки вчителя, здатного до продуктивної праці з такими дітьми;
- розробка і видання навчальних програм, посібників, підручників, які б відповідали освітньому процесу у спеціальній школі.

Література:

1. Книш Т.В. Валеологічна підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів освіти: Автореф. дис... канд. пед. наук. – К., 2001. – 19 с.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: «Рад. школа», 1976. – Т.1. – С. 209-

400.

3. Хохліна О. Освітній процес у спеціальній школі для дітей з вадами інтелекту: теорія і практика // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 13-15.

Зіміна М.О.

ЕТИЧНІ ДЕФОРМАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБІВ МІЖНАРОДНИХ ЗНАЙОМСТВ

Протягом всієї історії існування суспільства людство зазнавало етичних деформацій світогляду та смаків. Це було зумовлено виникненням нових явищ у різних галузях життя. На межі ХХ-ХХІ століть суспільство зіткнулося з різноманітністю проблем соціального, економічного та політичного характеру, що наклало відбиток на життя й українського народу. Вплив Заходу вносить багато змін у життя країн пострадянського простору, але ці зміни не завжди є позитивними.

Виникнення нових соціальних явищ як елементів соціальної діяльності, що володіє всіма соціальними властивостями та ознаками, спонукає до осмислення актуальних проблем, які потребують негайного розв'язання. Одною з таких актуальних проблем сьогодення є проблема діяльності клубів міжнародних знайомств. Адже діяльність даних установ не завжди відповідає етичним нормам та є законною [2, 135-141].

Клуби міжнародних знайомств, або міжнародні шлюбні агенції, завуальовані гарними обіцянками щасливого життя за кордоном, часто стають джерелом поширення злочинів, які принижують людську гідність (торгівля людьми). Слід зазначити, що проблема торгівлі людьми набуває велетенських масштабів не тільки у країнах СНД, але й у всьому світі. За даними експертів ООН, торгівля людьми за рівнем прибутку перебуває на другому місці після торгівлі наркотиками та зброєю. Боротьба з цим видом рабства, порушенням прав людини та проявом дискримінації жінки у сучасному світі потребує об'єднання зусиль міжнародної співдружності та суспільства кожної країни.

До основної групи ризику належать жінки віком 16-24 роки. Дуже часто ці жінки не мають освіти та надії на гідну роботу. Зазвичай вони живуть бідно. 89% жінок мають дітей і тому вимушені шукати роботу, щоб їх забезпечити. Така категорія людей – легка здобич для торговців. Використовуючи силу, шахрайство і корупцію, злочинці отримують великі прибутки. Слід зазначити, що більшість потерпілих складають дівчата до 18 років [3].

Всі ці процеси набувають соціального характеру і потре-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

бують негайного реагування. Дуже цінним є досвід Росії, яка почала роботу над законом «Про протидію торгівлі людьми».

Вивчаючи проблему діяльності міжнародних шлюбних агенцій, ми дійшли висновку, що робота даних організацій тісно пов'язана з торгівлею людьми, адже одним із різновидів цього виду злочинності є постачання жінок в інші країни у ролі наречених. Зазвичай люди, які потрапили у дану ситуацію, стають товаром. Чоловіки, що збиралися побратися, виявляються звичайними агентами торгівлі людьми.

Будь-яка шлюбна агенція починається зі служби знайомств та пропонує такий сервіс безкоштовно. Безумовно, нашій країні потрібен закон, який зобов'яже клуби міжнародних знайомств перевіряти кримінальну, шлюбну історію клієнтів, а також психічний стан їх здоров'я. Дуже важливим сьогодні є питання про ліцензування таких міжнародних підприємств. Це допоможе зробити становище більш безпечним для жінок.

Серед жінок, які звертаються до клубів міжнародних знайомств, можна виділити основну групу, яку складають особи 18-32 років, 85% з яких розлучені або перебували у цивільному шлюбі, 80% мають дітей. Зазвичай це жінки, які мають середнє, або матеріальне становище нижче середнього. Причини, що спонукають жінок звертатися до шлюбних агенцій, мають різний характер. Перш за все, це економічний стан нашої країни, подруге – демографічна незбалансованість (кількість населення жіночої статі переважає чоловіче) [3].

Система знайомств через Інтернет не є якісним новим явищем, що допомагає людям знайти своє щастя, а є засобом злочинності. Подібні випадки пов'язані із діяльністю шлюбних інтернет-агенцій та електронних служб знайомств.

Останнім часом міжнародні шлюбні агенції стають популярними у колах неповнолітніх і жінок до 22 років. Щоб уникнути неприємних проблем і порушень прав людини, завдання педагогів – вчасно підготувати дівчат, розповідати реальні історії, навчати тактикам поведінки. Молодь потребує правової пропаганди і знайомства зі всім об'ємом законодавства, яке може знадобитись як в рідній країні, так і закордоном. Необхідно не тільки самостійно вивчати закони, але й потрібні заходи з боку держави, які б заохочували до вивчення складних ситуацій, що трапляються дуже часто. Крім того, необхідно застосовувати превентивні та каральні заходи щодо шахрайських шлюбних агенцій. Такі заходи повинні бути закріплені у законі та набувати широкого розповсюдження.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Проблема діяльності клубів міжнародних знайомств порушує також питання моральності, етичних та естетичних норм, які, безперечно, перебувають у переважній залежності саме від соціальних відносин і процесів їх трансформації. Специфіка етичних, як інших культурних цінностей, притаманних тому чи іншому народові, глибоко вкорінена в соціальних і природних основах його життя, його історичному досвіді, неповторних особливостях його психіки у свідомості. Вся ця гама взаємодіючих чинників зумовлює глибоку варіативність національних етичних цінностей, які справді дуже важко звести до якогось спільного знаменника [1, с. 56-65]. Сукупність таких цінностей – один із найважливіших виявів неповторності культурного обличчя кожної нації. Отже, головним завданням сьогодення є збереження культури українського народу, його специфічних рис і звичаїв. Незважаючи на етичні деформації світогляду сучасної молоді, ми повинні докладати всіх зусиль, щоб діяльність всіх сфер життя відповідала моральним і правовим нормам. Отже, участь держави, правоохоронних органів та органів освіти є незаперечною та необхідною у даному процесі.

Література:

1. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 304 с.
2. Пилипенко В.Є., Вишняк О.І., Куценко О.Д. Спеціальні та галузеві соціології: навчальний посібник. – К.: Каравела, 2003. – 304 с.
3. Інтернет-сайт <<http://www.migratie.md/antitraffic/ru.html>>

Ігнатенко Л.В., Великий В.М.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Профілактика злочинності неповнолітніх є необхідною ланкою у низці заходів з викорінення злочинності у цілому. Кожен 8-9 злочин в Україні вчинюється неповнолітніми. Близько 11% осіб, які беруть участь у скоєнні злочинів, – неповнолітні. Поширення злочинності серед них випереджає загальне її зростання. Відбувається процес «омолодження» злочинності, збільшення числа підлітків жіночої статі [1, с. 64]. Дана тема сьогодні набуває все більшої актуальності. І саме тому профілактика таких злочинів повинна посідати одне з головних місць у подоланні цього явища.

Під профілактикою (від гр. *prophylakticos* – «запобіжний») розуміють діяльність, здійснювану державними органами і гро-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

мадській, що повинна мати системний характер заходів, спрямованих на запобігання, усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності, окремих її видів та конкретного злочину. Така діяльність повинна ґрунтуватися на поєднанні заходів двох рівнів – загальносоціальної та спеціальнокримінологічної профілактики [2, с. 30-32; 3, с. 159-161]. При цьому здійснення спеціальнокримінологічних профілактичних заходів, що безпосередньо спрямовані на запобігання причин та умов злочинності, покладається на ціле коло суб'єктів профілактичної роботи [4, с. 95].

Профілактика злочинності неповнолітніх має свою специфіку, обумовлену особливостями даного виду злочинності. Ці риси пов'язані насамперед з віком злочинців, який визначає соціально-психологічні особливості цієї категорії осіб та їх статус у суспільстві. Виходячи із ст. 22 Кримінального кодексу України злочинність неповнолітніх – це сукупність злочинів і осіб, які їх скоюють у віці від 14 до 18 років. Але встановлені таким чином вікові межі мають досить умовний характер, оскільки багато чинників, які впливають на злочинність неповнолітніх, мають місце серед підлітків молодшого віку (10-13 років).

Зазначене вище створює певні труднощі при аналізі процесів і обставин, які впливають на злочинну поведінку неповнолітніх, виявлення тенденції та закономірностей їх злочинності. Тому вивчення особливостей цієї злочинності, особи неповнолітнього злочинця, розроблення заходів щодо профілактики злочинності неповнолітніх має відбуватися з урахуванням даних про правопорушення серед осіб вікової групи від 10 до 18 років.

Також слід мати на увазі, що стан, рівень, структура, динаміка злочинності неповнолітніх та, звичайно, їх профілактика залежить від якості діяльності всіх спеціалізованих і неспеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності неповнолітніх; їх взаємодії між собою; правової освіти неповнолітніх; застосування профілактики через засоби масової інформації; використання досвіду іноземних країн тощо. Ми розглянемо деякі аспекти.

Багато процесів, які нині відбуваються у суспільстві і впливають на стан злочинності, взагалі недосліджені. Потребують практичного і теоретичного вивчення причини й умови злочинності неповнолітніх, співвідношення біологічного та соціального у формуванні антисуспільної установки у свідомості неповнолітніх на основі подій і процесів, які реально відбуваються у нашій

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

країні. Для ефективності профілактики слід також систематизувати існуючі заходи впливу на неповнолітніх – як тих, що вже вчинив злочин (для перевиховання), так і схильних до скоєння.

Неабияке значення у подоланні злочинності неповнолітніх має розроблення оптимальної структури державних органів і громадських формувань, які покликані боротися з вказаним негативним явищем.

Прийняття Верховною Радою України 24 січня 1995 р. Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» стало по суті першою спробою вирішити на законодавчому рівні питання про те, хто буде займатися соціальним захистом і профілактикою правопорушень серед підлітків в Україні. Серед спеціалізованих суб'єктів профілактики Закон назвав насамперед служби у справах неповнолітніх, кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, суди, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, школи і професійні училища соціальної реабілітації, притулки та приймальники-розподільники для неповнолітніх, виховно-трудова колонія [1, с. 65].

Результати дослідження щодо учнів загальноосвітніх шкіл, проведеного дослідним центром Національної академії внутрішніх справ України, довели, що скоєння злочинів школярами обумовлювалося попереднім несприятливим розвитком особистості. Переважна більшість з них пройшла стадію «важковихованості», припускалася аморальних вчинків і порушувала громадський порядок (більшість учнів обстежених до вчинення правопорушення були схильні до проведення часу без певної мети, зловживання спиртними напоями, бродяжництва). Ці та інші відхилення виявляються у поведінці більшості неповнолітніх, що врешті-решт скоюють злочини, тому їх можна досить легко відстежити й запобігти вчиненню суспільно-небезпечного діяння. І найкраще з цим можуть впоратись такі неспеціалізовані суб'єкти профілактики, як органи освіти (школи, ПТУ, технікуми тощо). Саме педагоги, маючи змогу спостерігати за учнями майже щодня, можуть вчасно помітити серйозні деформації в процесі становлення і розвитку особистості неповнолітнього, що здатні призвести до вчинення ним злочину, і спрямувати корекцію соціальної занедбаності учня весь комплекс виховно-педагогічних засобів. Відтак, у правовій літературі досить часто провадиться думка, що запобігання правопорушенням серед неповнолітніх є передусім педагогічною проблемою, оскільки вона пов'язана з вирішенням певного кола виховних завдань

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

[4, с. 95-96; 5, с. 44].

Педагогу для того, щоб завадити неповнолітньому вийти на шлях скоєння злочинів та інших правопорушень, часто достатньо лише звернути увагу та своєчасно відреагувати на такі ознаки, як втрату інтересу до навчання, неприйняття вимог навчального закладу, систематичні пропуски уроків без поважних причин. У переважної більшості неповнолітніх-правопорушників (97,3%) навчання не викликає інтересу, і тому рівень успішності у них досить низький [4, с. 96]. Сьогодні, на жаль, заклади освіти майже повністю відійшли від профілактичної діяльності. Педагогічні колективи шкіл, технікумів не проводять роботи з дітьми, які потребують посиленої уваги, часто не можуть в силу певних причин дати правильну оцінку тим несприятливим симптомам, які спостерігаються у поведінці неповнолітніх, не намагаються прогнозувати, до чого вони можуть призвести, а якщо й вдаються до виховно-профілактичних заходів, то зазвичай запізнюються або ж їх вплив недостатньо інтенсивний.

Така робота надзвичайно ускладнює роботу інших учасників профілактичної діяльності – насамперед тих, які стосуються спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності неповнолітніх. Адже у багатьох випадках цим органам і службам просто неможливо обійтися без допомоги навчально-виховних закладів, їх педагогічних спостережень та висновків. Зрештою, досягти конкретних успіхів у профілактичній роботі можна лише за умови чіткої взаємодії всіх учасників такої діяльності – педагогічного колективу та адміністрації шкіл, ПТУ, технікумів, служби у справах неповнолітніх, ОВС, прокуратури, батьківської громадськості тощо.

Одним із найважливіших чинників ефективної профілактики злочинності неповнолітніх є їх правова освіта. Відповідно до Закону України «Про освіту» правова освіта в основному здійснюється системою освіти України. Діяльність у сфері правової освіти громадян включає:

- викладення правових дисциплін і правове виховання;
- підготовку, розповсюдження і популяризацію юридичної літератури;
- роз'яснення чинного законодавства;
- поширення правової інформації;
- державний контроль над ідеологічним змістом правової освіти [6, с. 122].

Отже, головним інструментом забезпечення правової освіти молоді в Україні повинні стати знову ж такі неспеціалізовані

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

суб'єкти профілактики, як навчальні заклади освіти.

На черговому виїзному засіданні Всеукраїнської МКМР з правової освіти населення зазначалося, що складовою вдоволення профілактики неповнолітніх на шляху формування правового світогляду є перебудова системи вивчення правових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах, цілеспрямована право-виховна робота у дитячому середовищі зі збереження наступності у викладанні правових дисциплін протягом усього навчального процесу, починаючи з дошкільного віку [7, с. 156].

Надзвичайно актуальною залишається проблема очищення засобів масової інформації від продукції, що поширює кримінальні традиції, пропагує культуру жорстокості, насильства, розпусти. Те, що нині відбувається в інформаційному просторі, руйнує не тільки правосвідомість та мораль молоді, а й загрожує державності, національним інтересам.

В Указі Президента України від 25 грудня 2000 р. «Про комплексну програму профілактики злочинності на 2001-2005 роки» в п. 63 наголошується на необхідності заходів щодо переорієнтації телебачення з демонстрації культури жорстокості, цинізму і насильства на прищеплення молоді загальнолюдських цінностей, національних духовних традицій. Започаткувати на телебаченні цикл науково-інформаційних програм для дітей з пропаганди здорового способу життя, правової освіти неповнолітніх та молоді, запобігання негативним явищам у їх суспільстві [8, с. 94].

Необхідно констатувати, що роль ЗМІ як одного з чинників впливу та профілактики протиправної поведінки неповнолітніх важко переоцінити, і, враховуючи масштаби впливу ЗМІ на аудиторію, існує можливість на проведення з їх участю ряду заходів профілактичного характеру, а саме:

- 1) розкривати причини і умови, що сприяють здійсненню правопорушень неповнолітніми;
- 2) формувати у читачів, радіослухачів, теле – і кіноглядачів необхідні позитивні установки і так звані стереотипи поведінки в різноманітних ситуаціях;
- 3) роз'яснювати неповнолітнім чинне законодавство й аналізувати практику його застосування;
- 4) поширювати досвід взаємодії правоохоронних органів і громадськості при здійсненні профілактичної роботи [9, с.10-11].

З профілактичної точки зору вважаємо за доцільне використання у вихованні молоді досвіду іноземних держав

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

(наприклад, США). Офіцери поліції спільно з працівниками виправних закладів, психологами і педагогами запроваджують екскурсії школярів, студентів до місць позбавлення волі. Молоді люди на власні очі бачать наслідки протиправної поведінки, об'єктивно оцінюють ризик викриття злочинця з розповідей адміністрації цих закладів. Мета таких екскурсій – формувати переконання молодшої людини щодо безглуздості протиправної поведінки. Якщо, скажімо, у США діє 5 тис. навчально-виховних програм, то у нас не нарахувати і двох десятків, причому таких, що мало між собою відрізняються [6, с. 121-122].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що розгляд проблеми профілактики злочинності неповнолітніх має свої особливості, пов'язані насамперед з віком злочинців. Вивчення особливостей цієї злочинності, особи неповнолітнього злочинця, розроблення заходів щодо профілактики злочинності неповнолітніх має відбуватися з урахуванням даних про правопорушення серед осіб вікової групи від 10 до 18 років. Необхідно також приділяти увагу таким важливим аспектам профілактики, як діяльність спеціалізованих і неспеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності неповнолітніх, їх взаємодія, правова освіта неповнолітніх, застосування профілактики через ЗІМІ, використання досвіду іноземних країн.

Література:

1. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітні потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. – 2004. – №3. – С.64.
2. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Е.Эминова. – М., 1995. – С.512.
3. Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой. – М., 1994. – С.415.
4. Васильківська І. Запобігання злочинності в Україні: деякі аспекти // Право України. – 2004. – №1. – С.95.
5. Фібула М. Педагогічні проблеми профілактики правопорушень неповнолітніх // Право України. – 1995. – №8. – С.44.
6. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді // Право України. – 2004. – №10. – С.120.
7. Марченко Л. Правова культура має виховуватись з малечку // Право України. – 2004. – №2. – С.156.
8. Бугера О. Роль ЗМІ як одного з чинників профілактики протиправної поведінки неповнолітніх // Право України. – 2005. – №4. – С.92.
9. Гончаренко В.И. Профілактика правонарушений СМІ (Методические рекомендации). – К.,1979. – С.10-11.

**КУРС ОСНОВ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ КАК СРЕДСТВО
СОЗДАНИЯ СОЦИАЛЬНО-АДАПТАЦИОННОЙ СРЕДЫ ДЛЯ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ,
НАХОДЯЩИХСЯ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ**

Общепринятым является тот факт, что образование охватывает все слои населения нашей страны. В результате этого возник термин *непрерывное образование*, т.е. образование (в широком смысле) в течение всей жизни человека. Ученые и практики создают и апробируют все возможные варианты решения данной проблемы. Некоторые модели образования исторически сложились и кардинально не изменяются, а только корректируются в соответствии с изменяющимися требованиями общества. Это, например, традиционная модель «дошкольное образование – средняя школа – вуз – послевузовская система повышения квалификации». Субъектом обучения в этой образовательной структуре выступает человек различных возрастных категорий (ребенок, подросток, юноша).

За аксиому современная педагогика и педагогическая психология принимают факт непрерывного взаимодействия учебных учреждений, семьи и всей социальной среды в процессе обучения, воспитания и развития подрастающего поколения. При всем многообразии этого влияния, его неоднородности, человек, как субъект образования, в праве осуществлять самостоятельный выбор в ограничении или расширении влияния тех или иных факторов. Обучение детерминируется социальной средой, которая не имеет жесткого ограничения и постоянно изменяется.

Право свободы человек теряет, нарушая нормы и законы, которые предписаны государственным законодательством. Это влечет за собой ограничение не только жизненного (физическая «несвобода»), но социального и информационного пространства. Если в эту ситуацию попадает несовершеннолетний ребенок, круг интересов и социальные установки которого еще полностью не сформировались, привычная среда осталась за «стенами» в прямом и переносном смысле – образование прерывается. В некоторых случаях окончательно. Уповать на то, что исправительные учреждения повлияют на правильный дальнейший выбор несовершеннолетних правонарушителей, – утопия (не побоимся этого слова, ибо это подтверждается статистическими данными повторных нарушений закона).

Учебно-методическое пособие для педагогов

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Учебно-методическое пособие для педагогов

Все это подтолкнуло на то, что была предпринята попытка, нарушить этот «привычный» порядок вещей. В 2004 году СИЗО № 28 Управления государственного департамента по вопросам исполнения наказаний в Херсонской области совместно с институтом психологии, истории и социологии Херсонского государственного университета разработали программу реабилитации несовершеннолетних правонарушителей. В рамках этого проекта предусматривается совместная деятельность органов исполнительной власти, а также специалистов вуза в сфере психологии и социальной работы, по реабилитации и дальнейшей адаптации детей «группы риска».

На базе СИЗО № 28 г.Херсона были организованы учебный класс и комната психологической разгрузки, где высококвалифицированные специалисты и студенты соответствующих специальностей (практические психологи, социальные работники, юристы) проводят учебные и консультационные занятия. Осуществление обучения, в соответствии с существующими требованиями, подтолкнуло к созданию специализированных программ по целому ряду школьных предметов, в том числе и по естествознанию.

Авторами статьи разработана и частично апробирована экспериментальная программа по естествознанию для несовершеннолетних правонарушителей, находящихся в местах лишения свободы.

Данная программа предусматривает усвоение знаний по основам естествознания с учетом специфики места пребывания детей (учреждения лишения свободы). При ее создании было учтен тот факт, что подростки находятся в ситуации изоляции от окружающей среды, в состоянии информационного дефицита. Поэтому использование традиционной методики преподавания естествознания для общеобразовательных учреждений не представлялось возможным. Прежде всего изменялись целевые установки обучения – не формирование системы знаний, умений и навыков, а создание адаптационной образовательной среды средствами курса естествознания. Определение адаптационных целей обусловило выбор специфичных методов и форм организации учебно-познавательной деятельности несовершеннолетних правонарушителей. Основное внимание уделялось формированию мотивационной сферы детей, развитию мышления и воображения, стимулированию интереса к получению знаний с дальнейшим самоопределением.

Программу предусмотрено представление знаний в виде

Учебно-методическое пособие

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Учебно-методическое пособие

визуальных знаков, символических рисунков, пиктограмм. При изложении научных фактов обязательно иллюстрирование практическими примерами, цитирование поэзии и прозы (не только классической, но и современной). Стиль преподавания не авторитарный: преподаватель – консультант, управленец, фасилитатор. Предполагается широкое использование работ творческого характера: написание сочинений-размышлений, составление синквейнов, изложение услышанного в виде наглядных образов.

Цель программы – создание социально-адаптивной среды для несовершеннолетних правонарушителей путем формирования целостной картины живой природы.

В соответствии с поставленной целью были определены следующие задания программы:

- социальная адаптация детей-правонарушителей;
- стимулирование мотивов учебной деятельности детей;
- развитие интеллектуальных способностей детей;
- развитие творческого воображения, что в дальнейшем позволяет формировать целостную картину живой природы;
- профориентационная работа.

Приводим основные темы экспериментальной программы.

Раздел 1. Основы ботаники

1. Живой мир глазами ботаника.
2. Экологические группы растений.
3. Растения – пища, растения – лекарства.
4. Растительный мир водных глубин.
5. Растения – ровесники Земли (хвощи, плауны, папоротники).
6. Долгожители планеты Земля (отдел Голосеменные).
7. Завоеватели земной тверди и воды (отдел Покрытосеменные).

Раздел 2. Основы зоологии

1. Живой мир глазами зоолога.
2. Жизнь на уровне клетки.
3. Жизнь почвы: простейшие, черви.
4. Жизнь в воде: кишечнополостные, моллюски, ракообразные, рыбы.
5. Господство насекомых.
6. Завоевание суши: земноводные.
7. Самый «некрасивый» класс (класс Пресмыкающиеся).
8. Почему люди не летают, как птицы?

Учебно-методическое пособие
НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ
Учебно-методическое пособие

9. Млекопитающие – высокоорганизованные существа планеты.

Раздел 3. Основы биологии человека

1. Человек – это интересно.
2. Что делает человека человеком? (Высшая нервная деятельность).
3. Я познаю мир (Сенсорные системы).
4. Невидимые стражи (Эндокринная система).
5. Потребности человека и реклама.
6. Здоровье человека.

Раздел 4. Основы общей биологии.

1. Мир клетки.
2. Эволюционное учение.
3. Сиамские близнецы: правда или вымысел? (основы генетики).
4. Человек и экология.

Суть практической реализации программы проиллюстрируем на примере проведенного урока на тему «Живой мир глазами ботаника». Основная цель данного урока – наладить процесс взаимопонимания между преподавателями и учениками, что позволит начать процесс формирования целостной картины мира растений у несовершеннолетних правонарушителей. Для этого, основной акцент делался на сообщении интересных фактов из мира растений. Основной акцент был сделан на понимание и усвоение учениками роли растений в природе и в жизни человека. Подтверждением этому были цитаты из произведений известных писателей и ученых, посвятивших себя изучению этих представителей живого мира. Предпринята попытка актуализации жизненного опыта учащихся. Для этого им предлагалось изложить свои мысли в небольшом сочинении. Все это использовалось для того, чтобы наладить процесс «рефлексии» между преподавателем и ребятами. Переключить их внимание с трудностей, которые возникают под воздействием особенностей их места пребывания, на восприятие новой информации, так необходимой в ситуации информационного дефицита.

Коньков А.М.

**ІНСТИТУТИ СІМ'Ї І ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ ЗАКЛАДІВ
ЯК ФАКТОРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ З ПРОФІЛАКТИКИ
ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

Однією з причин періодичних провалів у роботі правоохоронних органів і органів системи освіти з профілактики правопорушень в середовищі молоді, яка навчається (учнів), безумовно слід визнати недолік наукових досліджень, перш за все в галузі психології особистості і психоаналізу.

До речі, практичне застосування психоаналітичної концепції З. Фрейда дозволило поглибити розуміння значної кількості мотиваційних процесів, зокрема й тих, які лежать в основі злочинних дій. Зокрема, на основі фрейдівського уявлення про «Воно» і «Над-Я» Д. Абрахамсен вивів формулу злочину:

злочинне прагнення, закладене в «Воно» + криміногенна ситуація

$$\text{ЗЛОЧИН} = \frac{\text{злочинне прагнення, закладене в «Воно» + криміногенна ситуація}}{\text{Контролюючі здібності «Над-Я»}}$$
 [2, с. 33].

Контролюючі здібності «Над-Я»

Ця формула, як бачимо, з успіхом може бути використана як основа розробки базових положень регіональної політики з профілактики делінквентної поведінки учнів. Значення практичної роботи державних і суспільних структур в плані зниження, а в ідеалі – і повної ліквідації антисоціальних вчинків дітей і підлітків повинне полягати у зменшенні приведеного вище співвідношення. Зробити це можливо за рахунок збільшення контролюючих здібностей «Над-Я».

В структурі особи «Над-Я» є сховищем вироблених суспільством моральних установок і норм поведінки. Згідно із З. Фрейдом «Над-Я» виконує функції совісті, самоспостереження і формування ідеалів. В якості совісті «Над-Я» судить, обмежує, забороняє або дозволяє свідому діяльність. Самоспостереження виникає із здатності «Над-Я» оцінювати діяльність, направлену на задоволення потреби. І, нарешті, формування ідеалів пов'язане з розвитком самого «Над-Я» [1, с. 144].

Виходячи із вказаних особливостей «Над-Я», в основу роботи регіональних органів влади з попередження правопорушень в середовищі підлітків і молоді можуть і повинні бути покладені міри з укріплення контролюючих здібностей «Над-Я». Одним з діючих інструментів у реалізації даного напрямку є сім'я. Регіональна влада повинна навчитись забезпечувати всеосяжний контроль за сімейними відносинами. Тільки в цьому випадку сім'я, як первинний осередок суспільства, здатна перетворитись

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

на елемент протидії появі делінквентної поведінки у деяких представників підростаючого покоління. Безсумнівну допомогу тут могла б надати вже апробована, зокрема в Китаї, практика «дозування поваги і любові» [3, с. 304]. Вона ґрунтується на врахуванні соціальної природи людини, яка обумовлює його потребу в схваленні. У зв'язку з цим стає досить очевидним, що при втраті поваги і любові батьків дитина (підліток) починає відчувати невдоволення. Надалі воно може трансформуватись в різні варіанти делінквентної поведінки. Не допустити подібної видозміни можна лише за умови оптимального ідеологічного забезпечення роботи з розвитку потреби в схваленні. Разом із тим слід зауважити, що при створенні таких умов влада (державні органи управління) стає здатною дозувати повагу й любов і давати їх тільки тим сім'ям, які виховують дітей відповідно з соціальними нормами.

Таким чином, на сім'ю можуть бути покладені досить великі надії в плані попередження правопорушень серед підлітків. Однак соціальні зміни останніх років в Україні значно обмежили можливості сім'ї як інструменту суспільного контролю. До основних причин, що не дозволяють багатьом українським сім'ям контролювати поведінку своїх дітей-підлітків і тим самим попереджувати можливість появи елементів делінквентності, можна віднести, по-перше, низький культурний рівень батьків, по-друге – неправильні методи виховання і, по-третє – виховання дітей в неповній сім'ї.

Нейтралізація даних негативних моментів можлива, але за умови, якщо влада, зокрема й регіональна, серйозно задіє ідеологічні, педагогічні і економічні міри. В цій роботі, наприклад, було б корисно повернутись до минулого досвіду і посправжньому задіяти кадровий науковий потенціал регіону з метою організації постійних курсів з підвищення педагогічної грамотності батьків, вивчення формул сімейного життя.

Суттєву допомогу у скріпленні контролюючих здатностей «Над-Я» особистості підлітка може мати, як це не парадоксально, і пенітенціарна система. Однак для реалізації державної політики з профілактики делінквентної поведінки молоді треба внести певні корективи в діяльність виправно-трудова закладів (ВТЗ). Зокрема потрібно буде створити в структурі ВТЗ центри з перевиховання молоді. Більше того, направлення молодих людей до таких центрів повинно перетворитися з карної в адміністративну санкцію. Ця міра в своїй основі, як здається, здатна допомогти підвищити ефективність

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

мір виправної дії не тільки стосовно молодих людей, які здійснили злочин, але й тих, відомості про особливості особи яких дозволяють припустити, що вони перебувають на межі скоєння правопорушення. Створення подібних центрів (у формі навчально-трудових шкіл) було вперше здійснено в Китаї в 1980 р. у рамках змін існуючої там пенітенціарної системи. У відповідності з цим напрямком політики КНР навчально-трудові школи досить позитивно зарекомендували себе. Практично всі «важкі» учні, які їх закінчили, стали на шлях виправлення і успішно продовжили навчання [3, с. 310].

Направлення до центру перевиховання могли б видавати: дільничний інспектор з подання сусідів сім'ї підлітка, директор масової загальноосвітньої школи з представлення вчительського колективу і нарешті – самі батьки.

Слід однак зауважити, що строк соціальної реабілітації підлітка становить собою досить тривалий процес строком у два-три роки. В цьому ж центрі могли б проходити короткий курс навчання і батьки. Мета таких занять – підготовка до виховання «важкого» підлітка в правильному (соціально значущому) напрямку після повернення додому.

Методичною основою роботи із соціальної реабілітації підлітка – учня середньої школи, ПТУ або коледжу – може стати відпрацьована в умовах вже згаданої вище китайської пенітенціарної системи «технологія трьох тестів» або триступеневого підходу в педагогічному впливі на «важкого» учня. На першому етапі (в строк до двох тижнів) в учня формують навички підкорення вказівкам учителів. При цьому розкривають сутність і суспільну небезпеку здійснених вчинків чи злочинів. Другий етап зазвичай присвячений психотерапевтичному впливу: підліток вчиться аналізувати свою особистість і повідомляє вчителів про свої негативні якості і про причини, які сприяли їх формуванню. Нарешті, під час третього етапу (до речі, найважливішого) підлітку розкривають основне завдання, що вирішується колективом центру, – позбавлення кожного учня негативних якостей, а також формування і закріплення у нього соціально значимих, корисних особистісних рис.

Судячи з даних літератури, антисоціальний рецидив після перебування в центрі має місце, але рівень його невисокий [3, с. 311]. На цьому підґрунті можна зробити висновок, що перебування підлітків у центрі соціальної реабілітації позитивно впливає на зміцнення «Над-Я» більшості з них.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Підводячи підсумок слід відзначити, що реформування українського суспільства разом із гуманізацією соціальних відношень сприяло також ініціації процесу їх криміналізації. Разом з тим, досвід соціальних реформ, накопичений розвиненими країнами світу, переконливо свідчить, що зростання криміналу неминуче веде до обмеження демократичних свобод. У зв'язку з цим залишається лише сподіватись, що керівництвом України буде забезпечено стабільність політичної обстановки, прийнято заходи для зміцнення інституту сім'ї, а отже і відповідальності батьків за відповідність виховання їхніх дітей нормам суспільної моралі. Певну допомогу батькам у цій важливій, державного значення місії покликана надати система виконання покарань, однак для цього вона повинна бути попередньо серйозно реформована. При дотриманні вказаних умов суспільство може досить впевнено протистояти росту криміналу в країні і, як наслідок, – поверненню до політики «затягування гайок», а Україна почне більш динамічно рухатись вперед шляхом соціально-економічного прогресу.

Література:

1. Кондрашенко В.Т., Донской Д.И. Общая психотерапия. – Мн., 1997.
2. Abrahamsen D. Who are the guilty? – N.Y., 1952.
3. Curran D., Cook S. Growing Fears, Rising Crime: Juveniles and China's Justice System // Crime and Delinquency. – 1993, V.39. – №3.

Копилова С.В.

РЕАБІЛІТАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У МІСЦЯХ ПОПЕРЕДНЬОГО УТРИМАННЯ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Соціальна робота у пенітенціарних закладах України тільки починає впроваджуватися, але разом з тим уже існує певний позитивний досвід, намітилися певні недоліки. Теоретичний аналіз проблеми доводить, що вже конкретизовані основні напрями державної політики у сфері соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; існує достатнє законодавче та нормативне забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; обґрунтовано основні напрями та методику соціальної роботи з особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, організацію їх пост-пенітенціарного супроводу. Значна увага приділяється організації соціальної роботи в установах кримінально-виконавчої системи.

Зокрема йдеться про створення соціально-психологічних служб, покликаних забезпечити оптимальні умови відбування

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

покарання у вигляді позбавлення волі та проведення роботи, спрямованої на формування правослухняної поведінки і стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам [2].

Існує досвід створення та реалізації програм по підготовці засуджених до виходу на волі [7].

Як бачимо, основна увага приділяється соціальній роботі з особами у період відбуття покарання та після звільнення з місць позбавлення волі. Проте діяльність соціального працівника відбувається на різних стадіях знаходження особи у процесі визначення та відбуття кримінального покарання. Отже, поза увагою залишається організація соціальної роботи у місцях попереднього утримання. Зокрема мова йде про слідчі ізолятори, призначені для утримання підозрюваних, зокрема тих, хто вже є підсудним, а також засуджених, вироки відносно яких ще не вступили у законну силу. У першу чергу об'єктом уваги повинні стати неповнолітні особи у віці від 14 до 18 років.

Основним видом соціальної роботи з особами, яких притягнуто до кримінальної відповідальності, є соціальна реабілітація, що має на меті відновлення здатності індивіда до соціального функціонування. Соціальна реабілітація являє собою комплекс заходів, спрямованих на поновлення зруйнованих або втрачених зв'язків та відносин, для відновлення соціального статусу особистості та забезпечення соціальної адаптації у суспільстві. Відомо, що ефективним засобом соціальної реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі є освіта. До того ж наявність загальної середньої освіти має велике значення для процесу соціальної адаптації засуджених після звільнення.

З числа осіб, які відбувають покарання, повну загальну середню освіту мають лише 80%. Тому відповідно до положень ст. 59 Виправно-трудового кодексу України вжито заходів щодо поновлення діяльності при виправно-трудовах колоніях загальноосвітніх навчальних закладів. На даний час такі заклади (загальноосвітні школи, навчально-консультатійні центри) діють при 104 установах, у яких навчається майже 7 тисяч засуджених. Законодавчим підґрунтя для цього є Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи, затверджене спільним наказом Міністерства освіти і науки та Департаменту з питань відбування покарань [5].

Разом з тим, неповнолітні у місцях попереднього утримання

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

позбавлені такої можливості, хоча нагальна потреба в освітніх послугах існує. Серед неповнолітніх, які утримуються у слідчому ізоляторі м. Херсона, двоє не можуть читати і писати, більше половини не мають базової середньої освіти.

Згідно зі ст. 53 Конституції України, кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою, а її доступність забезпечується державою. З іншого боку, отримання освітніх послуг неповнолітніми правопорушниками стає можливим лише у виправно-трудовах колоніях. В умовах слідчих ізоляторів такої можливості немає, хоча неповнолітні там можуть утримуватись достатньо великий проміжок часу. Така ситуація сприяє посиленню соціального виключення, загостренню негативних психічних станів.

Одним з ефективних механізмів вирішення зазначеної проблеми є залучення студентів-волонтерів для надання освітніх послуг неповнолітнім, які перебувають у місцях попереднього утримання. Завдяки тісній співпраці Інституту психології, історії і соціології Херсонського державного університету та адміністрації слідчого ізолятора міста Херсона такий механізм впроваджено у практику. Організація цього процесу передбачала ряд послідовних етапів:

- організація набору студентів-волонтерів з Херсонського державного університету;
- проведення підготовчої роботи (оформлення належної документації, організація ознайомчої зустрічі з адміністрацією слідчого ізолятора, планування організаційних заходів);
- розподіл студентами за навчальними групами; складання орієнтовного розкладу занять;
- календарне планування навчальних дисциплін;
- вступний інструктаж студентів.

Була набрана група студентів-волонтерів у кількості 15 чоловік. Кожен студент проводив одне заняття на тиждень. Таким чином у кожній групі неповнолітніх проводиться 5 занять на тиждень: з української мови та літератури, ботаніки, історії, права. З метою посилення мотивації волонтерської діяльності та вдосконалення методики викладання передбачається проведення засідань методичних об'єднань студентів, організація звітної зустрічі. Орієнтовний термін надання послуг – 3 місяці.

Надання освітніх послуг студентами-волонтерами неповнолітнім підозрюваним, які перебувають у місцях попереднього утримання, має ряд переваг:

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

1) є формою підтримки соціально-позитивних зв'язків із зовнішнім світом. Відомо, що об'єктами соціально-корисних зв'язків ув'язненого можуть бути члени сім'ї, родичі, представники трудових об'єднань або учнівського колективу, громадських організацій, органів влади і самоврядування, причому сім'я і родичі складають близько 70%. Але слід враховувати, що серед неповнолітніх, які перебувають у місцях попереднього утримання, дуже багато з неблагополучних сімей. До того ж, навряд чи вони захочуть спілкуватися з колишніми однокласниками у таких умовах.

2) пропонується соціально позитивні зразки поведінки;

3) застосування методу «рівний-рівному», який дозволяє уникнути бар'єру спілкування, що неминує виникає між неповнолітніми та штатними працівниками. Про встановлення контакту свідчить очікування неповнолітніми наступних занять, їх активність на заняттях, повага до студентів.

4) здійснюється соціальний розвиток неповнолітнього через підвищення його соціальної культури, розвиток соціальних потреб, зміну ціннісних орієнтацій;

5) виникає стимул для пошуку соціального інтересу, аналізу перспектив зміни свого життя, прогнозування майбутнього;

6) згладжуються психотравмуючі ситуації, зменшується апатія, схильність до агресивної поведінки.

Попередній аналіз розпочатої роботи дозволяє окреслити перспективи в кількох аспектах: нормативно-правовому, організаційному, науково-методичному та кадровому.

З точки зору нормативно-правового забезпечення необхідні зміни у законодавстві з метою стимулювання участі підприємств та установ всіх форм власності, навчальних закладів, громадських організацій у соціальній реабілітації осіб, що скоїли злочин.

Організаційне забезпечення передбачає налагодження співробітництва установ і закладів соціальної сфери з органами та установами кримінально-виконавчої системи, що сприятиме посиленню ефективності соціальної реабілітації та надання допомоги підозрюваним особам, що перебувають у місцях попереднього ув'язнення. Мова йде про вдосконалення співпраці із закладами, які можуть надавати різні види соціальних послуг.

Науково-методичне забезпечення передбачає розробку стандартів соціальної роботи з особами, які перебувають у місцях попереднього утримання.

Кадрове забезпечення пов'язане з підготовкою відповідних фахівців. Є потреба включення спеціалізованих дисциплін

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

у програми навчальних закладів.

Отже, залучення студентів-волонтерів до надання освітніх послуг неповнолітнім підозрюваним, які перебувають у місцях попереднього утримання, має ряд переваг і є одним із можливих засобів їх соціальної реабілітації. Актуальним є науково-методичне обґрунтування даної роботи та розширення форм взаємодії вищих навчальних закладів з пенітенціарними.

Література:

1. Антипов В. Проблеми застосування до неповнолітніх певних видів кримінального покарання // Підприємництво. Господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 134-138.
2. Беца О.В. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: МП Лис, 2003. – 110 с.
3. Мойсєєва О. Правовий захист неповнолітніх (за матеріалами нового кримінального Кодексу України) // Право України. – 2001. – № 9. – С.59-60.
4. Синьов В., Радов Г., Кривіша В., Беца О. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. – К.: МП Лис, 1999. – 144 с.
5. Сколов С., Ярчук О., Олійник Ю. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі. – К.: Знання. – 35 с.
6. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі // За ред. В.М.Синькова. – К.: Вища школа, 2003. – 222 с.
7. Тадыка А.А., Повереннова А.Г., Улитин Д.А. Психологическая работа с заключенными перед освобождением. – Одесса: Сфера, 2002. – 29 с.
8. Яровий А. Проблеми правового регулювання діяльності установ виконання покарань для неповнолітніх // Право України. – 1999. – № 4. – С.104-108.

Кравченко І.Ф., Чабан Н.І.

ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ З МЕТОЮ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Розбудова економічно розвиненої, незалежної держави не можлива без глибокого вивчення й усвідомлення проблеми соціального виховання учнівської молоді. Зараз уже не є таємницею той факт, що в силу економічних ускладнень у нашій країні склалася неоднозначна ситуація, яка є наслідком корінних змін не тільки у виробництві, але й у соціальних відносинах, правовій сфері тощо. Нові господарсько-економічні відносини сприяли поширенню в суспільстві стилю життя та виробленню

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

особистісних ідеалів, побудованих на егоцентризмі, практицизмі, скептицизмі, відчуженні від духовності та культури. Невипадково молодь, плануючи своє майбутнє, ставить за мету досягти в першу чергу матеріального добробуту, нехтуючи соціально-правовими нормами суспільного існування й забуваючи про моральні цінності людства. Зважаючи на це, у новому соціальному контексті задаються гуманістичні пріоритети виховної політики в освітніх закладах та установах.

Про необхідність морального виховання учнівської молоді чітко зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття. Система соціально-педагогічної роботи повинна створювати належні умови для того, щоб кожна молода людина не тільки оволоділа необхідними в житті знаннями, уміннями та навичками, але й максимально наблизилась до моральної культури та духовних традицій українського народу [5, с. 4].

Соціальне середовище є специфічною сферою життєдіяльності людини, але заповнюється вона діями і життям тільки через відносини та взаємодію з іншими членами суспільства. Психологічні відносини та взаємодії впливають на формування особистості за рахунок функціонуючих у суспільстві норм, цінностей, традицій. Особливого значення набуває в цьому плані забезпечення умов автономії поглядів та форм ініціативної поведінки індивідів у поєднанні зі здатністю дотримуватися встановлених суспільством правових норм життєдіяльності.

За таких умов створюються стійкі бар'єри протиправної поведінки особистості на шляху досягнення поставлених життєвих цілей. Тому актуального значення набувають питання діагностики емоційного стану особистості з метою своєчасного виявлення схильності до антигромадських дій та попередження протиправної поведінки в суспільній життєдіяльності.

Дослідження порушеної проблеми ставить за мету обґрунтувати та розробити психолого-педагогічні засоби вивчення емоційного стану особистості з метою соціальної профілактики протиправної поведінки учнівської молоді.

Об'єктом дослідження визначено процес соціальної профілактики протиправної поведінки учнівської молоді, а предметом – психолого-педагогічні засоби вивчення емоційного стану особистості з метою соціальної профілактики протиправної поведінки в суспільній життєдіяльності.

У ході дослідження поставлено такі завдання:

1. Виявити причини соціальних конфліктів учнівської молоді, що виникають внаслідок негативних емоційних станів у шкіль-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ному віці.

2. Дослідити способи розв'язання учнями конфліктів у сфері навчальної діяльності.

3. Проаналізувати та підібрати методики діагностики емоційних станів учнів, що призводять до виникнення конфліктних ситуацій у навчальній сфері.

Одним із важливих аспектів розв'язання поставлених завдань є виявлення ролі міжособистісних відносин у мотивації протиправної поведінки учнівської молоді. О. Винославська, розкриваючи значення міжособистісних відносин в групі учнів, пише: «Не зовсім зрозуміло, чому в деяких дослідженнях цей «шар неофіційних людських відносин» аналізується в повному відриві від змісту діяльності колективу. Цей зміст розкривається переважно в структурі так званих офіційних або формальних відносинах...» [1, с. 38].

Не менш важливим є положення А. Макаренка про закономірності розвитку колективу, що являє собою діалектику розвитку цілей спільної діяльності «від диктаторських вимог організатора до вільних вимог кожної особистості» [3, с. 56].

У спільній діяльності кожен учень як представник певної соціальної групи вступає в контакт з однокласниками, друзями, приятелями, дорослими з приводу його конкретного вчинку або дії. Соціальні взаємодії можуть набувати характеру простих або складних життєвих ситуацій. Перші розв'язуються без зустрічного опору учнів через організацію їх поведінки в школі, поза її межами, у сім'ї. Впродовж дня будь-хто з учнів включається в широкий діапазон взаємовідносин у колективі з різних причин: зупиняє сутичку, попереджає конфлікт, просить допомоги, підтримує розмову тощо. У складних ситуаціях великого значення набувають емоційні стани суб'єктів взаємодії, а результат вирішення проблеми завжди має двозначний характер з причини труднощів прогнозування поведінки учнів у залежності від багатьох факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру [1-2; 4; 10].

Учно важко кожного дня дотримуватися правил поведінки, визначених суспільними нормами відповідно до тієї чи іншої ситуації на уроках і перервах, в колі приятелів та сім'ї, тому є природними незначні порушення загальних правил. Адже повсякденне життя хлопців та дівчат не регламентується тільки правилами соціальної взаємодії, можливі зміни емоційного стану, настрою в стосунках з друзями, однокласниками тощо. У життєдіяльності немає чіткої межі між ситуацією і конфліктом,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

тому що учні не завжди можуть вільно заявити про свої позиції, відстоюючи правоту. Конфлікти порушують систему взаємодій у соціальній групі, можуть викликати стресовий стан, невдоволення своєю соціальною позицією і як наслідок – бажання порушити приписані суспільством правила та норми поведінки [10, с. 63].

У загальному плані педагоги та психологи виділяють такі причини життєвих конфліктів учнів:

- низький рівень можливостей прогнозувати емоційний стан та поведінку співрозмовників; випадковий характер їх вчинків нерідко порушує запланований хід соціального контакту, викликає в учня незадоволення та намагання будь-якими засобами позбутися невизначеності; недостатня інформація про мотиви вчинків учасників конфлікту ускладнює вибір оптимальної поведінки у відповідній обставинах ситуації;

- свідками ситуації є інші люди, тому учень намагається зберегти свій соціальний статус будь-якими засобами і тим самим нерідко доводить ситуацію до конфліктної;

- оцінка учнями життєвої ситуації здебільшого базується на суб'єктивних почуттях його вчинку, у поєднанні з недостатньою інформацією про мотиви дій та вчинків співрозмовників психологічно обумовлений суб'єктивізм спричиняє виникнення негативного емоційного незадоволення результатами спілкування;

- учневі складно здійснити аналіз ситуації, що виникає, і він намагається виразити негативні емоції у формі протесту проти загальноприйнятих норм і правил соціальної взаємодії;

- великого значення набуває характер відносин між учасниками конфлікту; особистісні якості й нестандартна поведінка часто стають причиною непорозуміння та постійних конфліктів;

- хибне ставлення до критики. Критика застосовується з метою виправлення недоліків, допомоги у справі. Але недостатній рівень психологічної культури певної частини учнів призводить до того, що вони без потреби підвищують голос, допускають нетактовність, грубість, провокують конфлікт [2; 4; 8-9].

Залежно від позицій та орієнтацій на «перемогу» або «поразку» розрізняють три способи вирішення учнями конфлікту в сфері навчальної діяльності:

1. Перший спосіб, який умовно називають «придушенням», передбачає розв'язання конфлікту на користь переможця. Спеціалісти з дослідження конфліктів підкреслюють такі його переваги та недоліки:

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

- цей спосіб викликає обурення й сильну ворожість переможеного до переможця;
- він потребує сильного примусу з боку переможця. І коли примус зникає, переможений починає застосовувати протиправні способи дій на знак протесту;
- привчає переможеного перекладати відповідальність на переможця, обмежує ініціативу й особистісне зростання;
- розвиває нездатність і небажання кооперуватися та діяти разом з іншими переможеними;
- обмежує творчість та активність учнів у позитивному розв'язанні конфліктної ситуації;
- такий спосіб часто викликає почуття вини та каяття в переможця;
- потребує застосування влади для того, щоб досягти перемоги [2, с. 13].

2. Другий спосіб передбачає вирішення конфлікту на користь переможеного, тому умовно називається «поступкою». Охарактеризуємо переваги та недоліки цього способу, наведені у працях психологів:

- Переможець, ігноруючи небажану реакцію переможеного, уникає конфлікту. Проте така поведінка викликає обурення переможеного й виникнення в нього навіть ненависті до переможця.
- Наведений спосіб сприяє розвитку в переможця егоїзму, неповаги до оточуючих.
- Він провокує застосування протиправних дій як з боку переможеного, так і переможця.
- Не сприяє розвитку моральних норм і прагнення пошуку шляхів позитивного розв'язання конфлікту для обох сторін.
- Змушує також переможця відчувати провину відносно переможеного.

3. проведеного аналізу зрозуміло, що охарактеризовані способи вирішення конфліктів досить неконструктивні й негативно впливають як на стосунки між учнями-учасниками конфлікту, так і на розвиток прагнення до пошуку шляхів розв'язання конфлікту в морально-правовому полі [1, с. 38].

3. Третій спосіб – «співпраця» передбачає виграш у конфлікті обох сторін і відсутність переможених. У ході його застосування учні шукають можливості вирішення конфлікту, доходять згоди. Спосіб спрямовує не на змагання чи

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

протиборство, а на кооперацію. Можна виділити такі переваги способу «співпраці»:

- Відсутність опору. Внаслідок співпраці не буває переможців і переможених; опір, який супроводжує способи «придушення» та «поступки», в даному випадку відсутній. Коли учасники конфлікту працюють разом над вирішенням проблеми, їхнє взаєморозуміння поглиблюється.
- Внаслідок співпраці виникає бажання реалізувати прийняті рішення. Результативність рішень, спільно прийнятих обома учасниками конфлікту, значно вища, ніж прийнятих тільки одним із них.
- Відсутність примушення й застосування влади сприяє покращенню психологічного клімату взаємостосунків [4, с. 9].

Нами здійснено аналіз діагностуючих методик і відібрано ті, що спрямовано на вивчення емоційного стану учнів і навичок подолання конфліктних ситуацій в залежності від домінуючих емоцій.

Методику діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій запропоновано Д. та Ф. Джонсонами. Опитувальник базується на класифікації підходів до розв'язання конфліктів і дає змогу оцінити індивідуальні дії особистості під час конфлікту залежно від домінування важливості досягнення мети або підтримання добрих стосунків з опонентами. У конфліктній ситуації особисті цілі опонентів не збігаються і вступають у протиріччя. Тому розв'язання конфлікту залежить від наполегливості, з якою опоненти прагнуть задовольнити особисті інтереси [6, с. 178-180].

В опитувальнику наведено емоційно забарвлені вислови стосовно різних життєвих ситуацій. Користуючись наведеною шкалою, треба визначити рівень відповідності емоції, що виникає завдяки висловлюванням та діям під час конфлікту. Після цього із запропонованих у методиці п'яти стратегій вибирають ту, яка допоможе отримати позитивні результати розв'язання конфліктів. Чим більшою є загальна сума балів за певною стратегією розв'язання конфліктів, тим частіше опитуваний схильний застосовувати цю стратегію. Розглянута методика має такі переваги: невеликий обсяг стимулюючого матеріалу; простоту й зрозумілість наведених висловлювань для учнів 7-11 класів. Недоліком, на нашу думку, можна вважати дещо ускладнений підрахунок кількості набраних балів.

Методика дослідження стилю поведінки в конфлікті засто-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

совується з метою дослідження основних стилів поведінки людини в конфлікті залежно від тих чи інших особистих емоцій. Опитувальник включає 30 питань і по два варіанти можливих відповідей. Необхідно дати відповідь на запитання, користуючись запропонованим «ключем». Якщо відповідь (А чи Б) збігається з дешифратором, у таблиці відповідей проставляється знак «+». Максимальна кількість балів у кожній колонці – 12. Одержану суму приймають за 100 %, що надає можливість вирахувати відсоток правильних відповідей і побудувати діаграму домінанти способів виходу із конфлікту [7, с. 16-17].

Перевагами методики є: чіткість і доступність формулювання тверджень; наявність бланку оформлення відповідей, що скорочує час на обробку результатів діагностування. Проте запропонована методика не позбавлена певних недоліків, а саме: завеликим є обсяг опитувальника; дещо ускладнена обробка та інтерпретація результатів дослідження.

Методику оцінки мотивації досягнення успіху запропоновано Т. Елерсом. Опитувальник включає 41 твердження. Учасники опитування повинні визначити: якою мірою твердження відповідають тому, як учні зазвичай міркують, роблять, відчувають [7, с. 115-116].

Бали підраховуються зіставленням власних відповідей з варіантом відповідей «ключа». При підведенні підсумків беруться до уваги лише ті відповіді, які співпадають: вони свідчать про наявність позитивних емоцій і здатності уникати конфліктних ситуацій. До очевидних переваг методики можна віднести невеликий обсяг стимулюючого матеріалу, порівняно простий зміст тверджень, чітку інструкцію стосовно обробки результатів. Поряд із перевагами вважаємо за слушне звернути увагу на існування певних недоліків, зокрема, відсутність чітких вказівок щодо оформлення бланку відповідей, ускладненість інструкції до інтерпретації отриманих результатів.

За допомогою тесту К. Томаса «Ваша поведінка у ситуації незгоди» можна визначити власну реакцію на протиріччя. У методиці визначено п'ять способів регулювання поведінки в ситуації незгоди. За інструкцією необхідно вибрати із запропонованих 30-ти тверджень ті, що найбільше відповідають стилю поведінки опитуваного. Аналіз методики виявив такі її переваги: чітко та доступно сформульовані твердження та невеликий обсяг тесту. Як недоліки можна виділити дещо ускладнені пояснення щодо обробки результатів дослідження.

Метою застосування тесту-вправи «Мої стосунки з ото-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

чучючими» є:

- покращення взаємовідносин з оточуючими;
- допомога в зрозумінні своїх хибних рис у конфліктах;
- можливість збоку оцінити проблеми взаємовідносин із іншими людьми [6, с. 275-278].

У тесті наведені пари полярних тверджень разом зі шкалою оцінки від 1 до 10. Учасники повинні обвести те число, значення якого найбільше відповідає реальності. В поясненні наведено важливі принципи взаємовідносин між двома людьми. Вправа виконується одночасно двома учасниками. Вибирається така людина, з якою в опитуваного найкращі взаємовідносини і яка з розумінням поставиться до виконання тесту-вправи. Це може бути товариш, близький приятель, батьки, брати, сестри та інші родичі. Кожен з виконавців вправи заповнює опитувальний лист. Після цього, шляхом обговорення, учасники повинні виявити стрижневі принципи взаємовідносин. По закінченню тесту-вправи пропонується відповісти на ряд додаткових запитань.

Вважаємо за необхідне підкреслити очевидні переваги методики, а саме, невеликий за обсягом тест, простий за оформленням лист відповідей, чіткі й зрозумілі пояснення порядку роботи з тестом-вправою. Поряд із тим існують і окремі недоліки. Серед них можна вказати на відсутність чіткого алгоритму обробки та інтерпретації результатів, крім того виконання тесту не гарантує вирішення особистої проблеми у взаємовідносинах з оточуючими.

Наведені п'ять методик утворюють єдиний комплекс діагностуючих засобів, спрямованих на вивчення емоційних станів та дій учнів у конфліктних ситуаціях в залежності від їх орієнтації на «перемогу» або «поразку». Застосування методик допомагає учням усвідомити шляхи та деякою мірою набути досвіду позитивного виходу із ситуації конфлікту, побачити помилки в особистій поведінці й не повторювати їх, звальючи провину на опонента. Так учні вчать приймати рішення без зайвих емоцій, ухиляючись від протиправних засобів впливу та дій. Це підвищує їх свободу морального вибору способів поведінки за різних життєвих обставин.

Література:

1. Винославська О.В. Людські стосунки // Практична психологія, 1999. – №1. – С. 37-40.
2. Гришина Н.В. Психологія конфлікта. – Спб.: Издательство «Питер», 2000. – 135 с.
3. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. школа, 1990. –

336 с.

4. Муравьева М. Основные принципы успешного управления // Воспитание школьников, 2001. – №1. – С. 8-9.
5. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4.
6. Психологические тесты. Ахмеджанов Э.Р. Составление, подготовка текста, библиография. – М.: Лист, 1996. – 320 с.
7. Психология личности: тесты, опросники, методики / Авт.-сост. Н.В. Киришева и Н.В. Рябчикова. – М.: Геликон, 1995. – 236 с.
8. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність // Вибрані твори: У 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 440–446.
9. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии // Собр. соч. – Т. 8. – М., Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 776 с.
10. Щербakov В.І. Ефективне спілкування і раціональна поведінка в конфлікті. // Директор школи, 2001 – № 25 – 27. – С. 63-64.

Кретчак О.М., Логвіненко А.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ ПАТОХАРАКТЕРОЛОГІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

Соціальні перетворення, що відбуваються в нашій країні в усіх сферах суспільних відносин, потребують відповідних змін у правоохоронній і правозастосовчій практиці. У свою чергу напружена, нестійка соціальна та економічна обстановка в Україні зумовлює збільшення випадків різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці дітей. Серед них особливу тривогу викликають не лише прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, але й їхня емоційна напруженість та недостатній емоційно-вольовий контроль поведінки з порушенням психічних станів. Найбільш гостро цей процес проявляється на межі переходу дитини з періоду дитинства в дорослий стан – у підлітковому віці. Справа в тому, що на підлітків більше ніж на інші вікові групи населення впливають особливості соціально-економічної та моральної обстановки в країні.

Поряд із цим питання попередження делінквентної поведінки підлітків уже багато років залишається одним із найактуальніших. Заходи превентивного характеру, які використовуються без урахування індивідуального підходу та реальних можливостей підлітка, у кінцевому результаті призводять до соціальної дезадаптації з подальшою невротизацією та психопатизацією особистості, і як наслідок – до проявів делінквентної поведінки. Сумна статистика свідчить про таке: у країні кожен рік засуджу-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ється близько 20 тисяч осіб цієї категорії населення, з яких 2,3 тисячі позбавляються волі. Згідно з даними Верховного Суду України, порівняно з 2003 роком за 10 років кількість засуджених неповнолітніх збільшилась на третину. Характерним фактором є й те, що в останні роки суттєво збільшилась кількість неповнолітніх, обвинувачених у вчиненні тяжких групових злочинів.

Наведена статистика свідчить про те, що заходи профілактики, які використовуються сьогодні, не призводять до бажаних змін на краще – делінквентна поведінка серед неповнолітніх тільки збільшилась. Зазначене вище зумовлює необхідність пошуку нових підходів щодо профілактики протиправної, зокрема й суспільно-небезпечної поведінки серед неповнолітніх. Досвід роботи з підростаючим поколінням свідчить про те, що акцент необхідно переносити саме на ранню профілактику – на підлітковий вік. І тому важливим моментом у питанні попередження делінквентної поведінки серед неповнолітніх є активізація використання досягнень психологічної науки в правозастосовчій практиці.

Слід зазначити, що проблематика, пов'язана із профілактичною роботою з попередження делінквентної поведінки серед неповнолітніх, була й залишається актуальним напрямком наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів, кримінологів та криміналістів. Наукові праці видатних учених (Р. Абізов, Г. Авансов, Ю. Антонян, З. Астеров, О. Джужа, А. Зелінський, В. Кудрявцев, Г. Міньковський) свідчать про те, що важливим шляхом профілактики підліткової злочинності є зайнятість останніх у навчальному процесі, а в позанавчальний час – у різних гуртках, клубах за інтересами. На жаль, лише кожен шостий учень сьогодні охоплений таким організованим дозвіллям.

Відомо, що причиною цілого ряду протиправних учинків неповнолітніх є саме неадекватні психічні стани та властивості особистості, які потребують більш детального вивчення та наукового аналізу. Генезис та природа подібного явища в спеціальній науковій літературі, у дослідженнях з юридичної психології достатньою мірою не розкриті. Зокрема, у науковій літературі в галузі юридичної (кримінальної) психології недостатньо дослідженим залишається такий феномен, як відхилення в розвитку емоційно-вольової сфери, особливості характеру, які досягають ступеня розвитку акцентуації та психопатії. Ці індивідуальні особливості в певних ситуаціях, які зачіпають «місце найменшого опору», призводять до дезадаптації, зокрема в соціальній сфері у вигляді злочинної поведінки.

Тому існує потреба наукових розробок із попередження делінквентної поведінки підлітків, а також підвищення професійного рівня психологічної культури працівників кримінальної міліції в справах неповнолітніх та соціальних працівників.

Таким чином, актуальність зазначеної проблеми та її значущість не викликає жодних сумнівів. Перш ніж вести розмову про попередження необхідно розглянути визначення центрального поняття цієї статті. Протиправну поведінку підлітків, які не досягли віку кримінальної відповідальності, прийнято називати суспільно-небезпечною чи делінквентною (В. Берназ, В. Васильєв та ін.). Саме поняття делінквентності у вітчизняній науці використовується порівняно рідко. Найближчим за змістом до нього й найбільш розповсюдженим є поняття девіантності. Саме його частіше використовують для визначення різних проявів порушень норми поведінки неповнолітніх. *Норма* (від лат. *norma* – «початок, правило, зразок»), має декілька значень:

- а) законне встановлення чи визнаний обов'язковим порядок;
- б) встановлена міра, середня величина чого-небудь.

Соціальна норма – це набір правил поведінки, за допомогою яких здійснюється регуляція поведінки індивідів у соціальній системі (очікування, що визначають коло допустимих дій).

Відхилення від норми, чи девіація, охоплює великий спектр людських учинків. Само слово *девіація* – це пряма російськомовна калька пізньолатинського *deviatio* – «відхилення». У соціології цей термін прийшов порівняно недавно та використовується, головним чином, для визначення різних типів поведінки, що відхиляються від нормальної. При цьому необхідно враховувати, що девіація може бути як позитивною (героїзм), так і негативної (злочин, душевне захворювання, алкоголізм тощо).

Таким чином, протиправна поведінка визначається як така, що відхиляється від норми поведінки в суспільстві. Тому основним завданням ранньої профілактики правопорушень СЕ-ред підлітків є попередження та корекція соціальних відхилень та їх соціальної дезадаптації, які є результатом несприятливого соціального розвитку – соціопатогенезу, зумовленого, як уже було зазначено раніше, і патохарактерологічними особливостями.

Що стосується профілактики, то зрозумілим стає те, що своєчасне виявлення фізіологічних особливостей дитини могло б сприяти корекції її поведінки перш за все через створення соціальних умов, необхідних для формування повноцінної особи. І тут зростає роль медико-психолого-педагогічної діагностики. Раннє психологічна діагностика дозволяє виявити дефект у роз-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

витуку психічної діяльності та вчасно скласти особово-орієнтовану на конкретну дитину програму корекції виховання й освіти.

Якщо поведінка відхилень пов'язана з аномаліями нервової й психічної діяльності, то дитина повинна бути оглянута психіатром і пролікована всіма необхідними засобами. При цьому обов'язково повинна бути надана психологічна й психотерапевтична допомога сім'ї. При проведенні реабілітаційних і лікувально-коректувальних заходів зусилля лікарів, психологів і педагогів об'єднуються. Тому виділяють педагогічну, психофармакологічну, психотерапевтичну та психологічну корекцію, спрямовану на розвиток окремих психічних процесів.

Педагогічна корекція повинна включати комплекс заходів, спрямованих на виявлення системи цінностей школяра (цінність знання, навчальної діяльності, відносин, самоцінність); формування позитивної мотивації діяльності; дії вчителя, направлені на допомогу учням в усвідомленні ними життєвої мети, своїх можливостей, інтересів, співвідношенні «ідеального й реально-го»; допомога у виборі професії.

Ця діяльність буде більш ефективною, якщо вчитель працює в тісному контакті з батьками. Педагогічна освіта батьків із найактуальніших проблем виховання дитини сприяє підвищенню їхньої зацікавленості в дитині; усвідомленню відповідного стилю відносин у сім'ї; пред'явленню доцільних вимог до дитини.

Акцентування уваги дозволить їм здійснити превентивні заходи, направлені на попередження поведінки відхилень дітей, особливо в підлітковому віці.

Дітям із психопатоподібною поведінкою необхідні всі ті форми дії, які існують, – ласка, жарт, захоплення, суворий тон. Слід навчити дитину правильної реакції на ці дії. При поведінці відхилень діти страждають від невідворотності покарання. Очікування неприємності викликає в них протест, зокрема і втечу. Дитина повинна знати, що реакція на її неправильну поведінку обов'язкова: сьогодні її пробачать, завтра засудять, потім співпереживатимуть, в іншому випадку обійдуться жартом.

Таким чином, не створюється для дитини стан безвихідності її положення й постійного відчуття вини. У дітей із психопатоподібною поведінкою ефективним методом психотерапії є створення групи спілкування. Така група з 6-8 осіб бере участь в обговоренні своїх проблем. Залежно від завдань можна цілеспрямовано впливати на емоційне об'єднання групи, застосовувати прийомів корекції самооцінки, саморегуляції, подолання індивідуалізму, агресивності.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

При психопатії нестійкого, збудливого кола, що формується, реабілітаційні заходи пов'язані, головним чином, з корегувально-виховною роботою. Щодо конфліктів, які неминуче виникають у дітей із підвищеною емоційною збудливістю, необхідно проводити заходи на зняття психоемоційної напруги. У роботі з такими дітьми потрібно добиватися позитивної реакції на вимогу, правильного розуміння, критичності до допущених учинків, виробляти вміння вчасно зупинитися. Велике значення має тон, манера розмови з такою дитиною. Некоректне зауваження може змінити настрій дитини, спровокувати порушення поведінки, значно вплинути на процес навчання й поведінку.

У гіперкінетичних дітей звичайно наголошується виражене порушення активної уваги. Гіперкінетична дитина імпульсивна, і ніхто не може передбачити, що вона зробить у наступний момент. Діє вона не замислюючись про наслідки, і тому частіше за інших потрапляє в неприємні ситуації. Вона надмірно нервова, не говорить, а кричить, сперечається, доводить, виправдовується. Привернути її увагу вдається насилу, вона постійно переходить з одного на інше. Така дитина здатна вивести з терпіння найспокійнішого дорослого. На уроці їй важко зосередитися. У письмі пропускає букви, не дописує слова й речення та більше за інших потребує корекції уваги й виховання посидючості.

Корекція поведінки підлітків з істероїдними проявами й особливо істероїднонестійких важка. Ні зауваженнями, ні навіюванням, ні раціональним роз'ясненням усунути порушення практично неможливо. Їхня недисциплінованість виражається демонстративною поведінкою, сліпим егоцентризмом і непомірним рівнем домагань. Вони часто вважають себе «героями» або «жертвами». Істеричні підлітки тонко відчують ставлення оточуючих. Вони боязкуваті. У бесіді з ними слід користуватися образною мовою. У таких бесідах необхідно з'ясувати захоплення й інтереси підлітка та вміло використовувати для корекції. Слід викликати цікавість підлітка й дати йому зрозуміти, що його поважають, хочуть допомогти, але не підлабузнюватися перед ним. Краще, щоб бесіда відбувалася віч-на-віч, без присутності інших осіб.

Істероїдні підлітки вимагають уваги. Їх необхідно вислухати, а потім постаратися пояснити, на що вони мають право, а на що – ні, замінити асоціальні захоплення іншими. Щоб цього досягти, потрібно організувати дозвілля дитини. Позитивного впливу на цю категорію дітей завдають літературно-історичні приклади, що орієнтують дитину на вибір іншого стилю поведінки. Постійне порівняння себе з еталонним зразком породжує бажання

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

самовдосконалюватися. Це діти з високим рівнем емоційності, але з недостатньо розвинутою вольовою сферою. Часто вони художньо або музично обдаровані, з добрими ручними навичками. Ці їхні якості й слід використовувати, залучаючи до занять мистецтвом, живописом, рукоділлям, різьбленням по дереву, металу, дизайном. Таких дітей слід активно спонукати до діяльності, постійно підтримуючи інтерес до неї. У цю роботу повинні бути залучені батьки.

Підлітки із психоастенічними рисами звичайно не залучаються до гуртків, секцій, але якщо працюють індивідуально, то досягають високої продуктивності. Їм потрібна постійна опора, похвала, успіх і схвалення, що й підтримує їх інтерес. Інакше вони заплутуються в нескінченних сумнівах і побоюваннях, боячись засудження, власне «безвідповідальне ставлення».

Гіпертимні підлітки не терплять одноманітності й жорстко регламентованого режиму. Інтерес до всього в них невичерпний. У плані компенсації необхідно знайти вихід їхньої кипучої енергії, різноманітності життя. У таких дітей багато захоплень, якими вони по черзі можуть займатися. Необхідно тільки направляти в соціальне русло розвиток такого підлітка, оскільки залишені самі по собі вони скоюють антидисциплінарні вчинки.

Конформні підлітки адаптуються до свого мікросередовища настільки, що навіть невеликі зміни в їх оточенні викликають у них негативізм. Вони віддають перевагу стабільності існування. У цьому життєвому правилі відображається відсутність у них самостійності та гнучкості мислення. Підлітки спокійно існують у монотонній, стабільній обстановці. Справжніх друзів у школі в них немає. У навчанні й у роботі вони старанні, але уникають нововведень. Дезадаптація настає, коли підліток потрапляє в групу з антигромадською поведінкою. Через свій характер вони поступово засвоюють таку поведінку як еталонну. Слід урахувати, що такий тип характеру має й свої позитивні аспекти. Підлітки старанні, акуратні, виконують усі рекомендації, інструкції й правила. Саме на ці якості й слід спиратися в корективній роботі.

Корегувальна робота при патохарактерологічних реакціях особи й патологічних особливостях характеру повинна бути направлена на оздоровлення середовища й сімейно-побутової обстановки; систематичний контроль і корекцію поведінки з боку батьків, вихователів і педагогів; формування інтересів і трудових установок; сімейну психотерапію. Корекція несприятливих особливостей – це корекція життя, розвитку життєвої ситуації в майбутньому. Не буде перебільшенням сказати, що психотера-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

певтичній корекції потребують практично всі діти й підлітки. Але особливо вона необхідна для попередження поведінки відхилень із низькою адаптивністю, з патохарактерологічними реакціями, а також при інших порушеннях поведінки.

Морозов А.С.

ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ВИХОВАННЯ В МОЛОДІ НЕСПРИЙНЯТЛИВОСТІ ДО НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН

Досвід роботи правоохоронних органів, навчальних закладів і аналіз спеціалізованої літератури дають можливість визначити основні завдання і зміст антинікотинної, антиалкогольної та антинаркотичної виховної роботи з учнівською молоддю.

Першим завданням виховання несприйнятливості в учнів до наркотичних речовин є озброєння їх системою знань про шкідливість наркотичних речовин для організму людини і для її діяльності. Так, опитані нами 80 старшокласників однієї з шкіл м. Херсона стосовно цього поняття дали такі відповіді: «Призводять до хвороби серця» – п'ять учнів. «Шкодить печінці» – п'ять учнів. «Уражає клітини організму» – чотири учні. «Погіршує пам'ять» – два учні. «Робить шкіру зморшкуватою» – три учні. «Спричинює сварки в сім'ї» – одинадцять учнів. «Погіршує стосунки між людьми» – три учні. «Знижує продуктивність праці» – дванадцять учнів. Тільки 56 % опитаних мають деяке уявлення про шкідливість наркотичних речовин. 12 % учнів відповіли, що ці речовини негативно впливають на здоров'я людини, але конкретно нічого не могли сказати.

Така низька поінформованість учнівської молоді про шкідливість наркотичних речовин не може сприяти формуванню у неї негативного ставлення до куріння, пияцтва чи вживання наркотиків. Тому в процесі виховної роботи потрібно широко пояснювати шкідливий вплив наркотичних речовин на організм людини та її діяльність.

Другим завданням виховної роботи в цьому плані є вироблення в учнів певних психологічних гальм, які б стримували їх у сприятливих для вживання наркотичних речовин умовах. В учнів слід виробляти навички і звички, які відповідали б нормам моралі та правилам людського співжиття.

Звички правильної поведінки вимагають постійного їх зміцнення у процесі виховної роботи. Інакше деякі учні, потрапляючи під негативний вплив, можуть почати вживати наркотичні речовини.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Третє завдання виховання несприйнятливості в учнів до наркотичних речовин є прищеплення їм непримиренного ставлення до фактів куріння, вживання алкоголю і наркотиків своїми ровесниками, залучення учнів до боротьби з цим злом.

За даними нашого дослідження, певна частина школярів (30 %) не засуджує тих, хто вживає наркотичні речовини, не вважає це чимось ганебним. Тому необхідно проводити спеціальну виховну роботу в школі з переорієнтації їхніх поглядів і переконань, виховувати критичне ставлення до тих, хто вживає наркотичні речовини. Наші вихованці не тільки самі не повинні курити, пиячити чи вживати наркотики, а й вимагати цього від інших.

Четвертим завданням у вихованні несприйнятливості до наркотичних речовин є своєчасне виявлення тих, хто їх періодично вживає, проведення з ними індивідуальної виховної роботи, спрямованої на подолання цієї звички.

Виявлення учнів, які вживають алкоголь чи наркотики, можливе за умови, що педагоги систематично і глибоко вивчають своїх вихованців, знають їхні інтереси, потреби, коло спілкування. Постійне спостереження за такими учнями переконує, що в їх поведінці з'являється щось незвичне: вони намагаються знайти схожих на себе друзів, вільний час проводять з учнями інших класів, звужуються їхні духовні потреби. Бажання придбати ці речовини штовхає учнів на обман, крадіжки та інші негативні вчинки. Всі ці факти потрібно вміло виявляти.

Завдання це дуже складне. Вже сама звичка курити, вживати алкоголь чи наркотики утруднює виховну роботу з учнем: він морально деградує, його інтереси примітивні, воля слабка, тощо.

Досвід виховної роботи в школі переконує, що в процесі розв'язання перелічених вище завдань слід дати учням такий мінімум знань, засвоєння яких сприяло б формуванню у них уявлення про шкідливість вживання цих речовин для людського організму зокрема і для діяльності людини взагалі.

На жаль, у багатьох школах ще нерідко спостерігається односторонній характер виховної роботи в цьому плані. Виховні заходи розкривають в основному негативний вплив нікотину, алкоголю та наркотиків на організм людини. Значно рідше йдеться про несумісність вживання цих речовин з принципами моралі, правові питання боротьби з пияцтвом та наркоманією, вплив алкоголю і наркотиків на сім'ю та виробничу діяльність людини, тощо.

Одним з основних питань змісту виховної роботи в школі має бути роз'яснення учням несумісності пияцтва і наркоманії з принципами моралі, з усім укладом нашого життя. Молодь

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

повинна усвідомити, що куріння, пияцтво, наркоманія є результатом відсутності сили волі, невміння людини втриматись від спокус. Адже найбільше спустошує алкоголь і наркотик сферу духовного життя людини, її моральність. Під цим впливом втрачаються високі духовні якості, а на їх місце появляються негативні. Так, любов до Батьківщини, відданість ідеалам переходять у безідейність і зраду; працелюбство – в неробство і дармоїдство; піклування про збереження і примноження суспільного добра – в його розкрадання, висока свідомість громадського обов'язку – в невиконання елементарних обов'язків; колективізм і товариська взаємодопомога – в пияцьке розуміння дружби; гуманізм у жорстокість стосовно людей; чесність і правдивість в облудність і брехливість; простота і скромність у громадському й особистому житті – у порушення громадського порядку; взаємна повага в сім'ї, піклування про виховання дітей – в сімейні трагедії, дитяче сирітство при живих батьках; непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користоловства – перетворюються у свої антиподи.

У дітей необхідно формувати негативне ставлення до наркотичних речовин. Всяке його вживання повинно розглядатись педагогами і батьками як моральна вада, а утримання від нього – як норма моральної людини. У дітей слід формувати почуття громадянськості, причетності до справ країни, свого народу. Якщо у дитини постійно виховується почуття обов'язку, відповідальності, гідності, то вона сама зуміє знайти правильне рішення у будь-якій ситуації, не перетвориться в раба тютюну, спиртного чи наркотику.

У своїй статті «Для чого люди одурманюються» Л. Толстой підкреслює і важливість втрати совісті людьми, які зловживають алкоголем чи наркотиками. Він з цього приводу пише: «Не в смаку, не в задоволенні, не в розвагах, не в веселогах лежить причина всесвітнього поширення гашишу, опіуму, вина, тютюну, а тільки в потребі приховати від себе вказівки совісті...».

Лікарі влучно назвали наркоманію проказою душі. Виникає збайдужіння до всього, хиріють здібності, світ звурується і збіднюється. Наркоман стає похмурим, дратівливим, жорстоким, часто спалахує гнівом. Виникають депресія (яка нерідко призводить до самогубства), сонливість. Вже через місяць-другий зникає інтерес до життя. Тут уже один крок до злочинності. Наркомани підробляють рецепти, крадуть гроші, розповсюджують наркотики. Що страшно, за рік кожен наркоман втягує в свою компанію до двадцяти осіб, серед яких 5-6 неповнолітніх.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Школярі мають знати, що моральна деградація молодшої людини під впливом тютюну, алкоголю і наркотиків приводить їх до правопорушення і злочину. Школяр, який вживає наркотичні речовини, втрачає зв'язки з сім'єю та шкільним колективом, їх контроль за його поведінкою зводиться до мінімуму. Він знаходить нових «друзів», які ставляться до нього невимогливо, підлягають його негативним прагненням, і він котиться по похилій площині. Поведінка такого учня імпульсивна, він конфліктує з оточуючими, агресивно ставиться до ровесників і старших. Все це ускладнює його стосунки з близькими, сусідами, товаришами, а часто і призводить до порушення ним норм моралі і права.

Наркотичні речовини змінюють характер неповнолітнього, вбивають його моральний ідеал, він стає егоїстичним, вічно незадоволеним, слабшає його воля, проявляються нездорові потреби, показна відвага, роздратованість, знижується опірність негативним впливам, виникає самовпевненість, втрачається самоконтроль і почуття відповідальності за свої вчинки. Разом з цим формується моральна нестійкість, розбещеність, жорстокість, цинізм і інші негативні риси. Саме в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинюється переважна більшість злочинів. Так, близько 70% вбивств, 80-90% хуліганських вчинків здійснюється в стані сп'яніння. Деградація особистості наркомана є однією з чітко виражених причин вчинення ним правопорушень. Через хронічну нестачу грошей на придбання наркотиків пошуки способів отримання їх перетворює в головну ціль щоденної діяльності цих людей. А така діяльність, як правило, стає злочинною.

Алкоголь і наркотики виснажують організм, порушують його захисну функцію. Хворі на алкоголізм і наркоманію важче переносять різні інфекційні захворювання. Систематичне вживання алкоголю чи наркотиків скорочує життя. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, серед причин смерті наслідки алкоголізму займають третє місце після серцево-судинних захворювань і злоякісних пухлин. Люди, які систематично вживають алкогольні напої, живуть в середньому на 10-15 років менше, ніж непитує, й помирають у більшості випадків ще у розквіті сил (50-55 років). І навіть ті, хто, незважаючи на зловживання алкоголем, доживають до 60 років і більше, передчасно старіють, дряхліють внаслідок поразки внутрішніх органів, нервової системи.

Матеріали тієї ж Всесвітньої організації свідчать, що смертність серед курців на 30-80% вища, ніж серед некурців, причому

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вона зростає із збільшенням кількості викурених сигарет. Найвища смертність серед курців спостерігається у віці 45-54 років; особливо висока серед людей, які почали курити в молодому віці, і серед тих, хто затягується димом. Смертність серед тих, хто покинув курити, нижча. Причиною близько 80% випадків смертності були рак легень, бронхіт, емфізема легень, ішемічна хвороба серця та інші захворювання.

Одним з важливих питань змісту виховної роботи в школі є розкриття шкідливості впливу тютюну, алкоголю, наркотиків на трудову діяльність людини. Учні, як майбутні працівники різних сфер народного господарства, повинні мати уявлення про вплив вживання цих речовин на продуктивність праці, на виробничі стосунки, про те, що є причиною простоїв машин, браку, невиходів на роботу, зривів виконання виробничих завдань тощо.

У свій час на своїх підприємствах у Детройті Генрі Форд заборонив курити протягом усього трудового дня. Всі робітники повинні були давати розписку, що у випадку порушення будуть тут же звільнені. Суд підтримав Форда, оскільки він з цифрами в руках довів, що піклується про здоров'я. Слід додати, що після цього продуктивність на заводах Форда виросла на 8 %.

Спостереження педагогів і лікарів свідчать про різко негативний вплив алкоголю на розумові здібності підлітків, на їх навчання і дисципліну. Так, лікарі і педагоги Відня провели дослідження, які дозволили оцінити вплив алкоголю на успішність школярів. Виявилось, що серед тих, хто зовсім їх не вживав, 45% вчилось дуже добре, 48% задовільно і 7% – незадовільно; ті, хто вживав рідко, відповідно: 35%, 56%, 9%; ті, хто вживав регулярно один раз на день: 27%, 59%, 14%; ті, хто вживав регулярно два рази на день: 20%, 50%, 25%; ті, хто вживав регулярно три рази на день: 0%, 33%, 67%.

Ці дані виразно показують, який негативний вплив виявляють так звані незначні дози алкоголю, що дорівнюють приблизно 12-15 г на день.

Про небезпеку «пасивного» куріння свідчать такі факти. Навіть малої дози тютюнового диму, який потрапив до кімнати, де перебуває дитина, досить, щоб у неї піднялась температура. На думку спеціалістів, 60 % дітей, які хворіють на легені, виростають у сім'ях, де батьки курять в кімнаті. У сім'ях, де курили батьки, 67 % хлопців і 78 % дівчат також починають курити, а згодом ставши дорослими, 80 % курячих дітей зберігають звичку. Якщо підліток викуриє хоч би дві цигарки, в 70 випадках із 100 він буде курити все життя.

Розглянуті нами питання антиалкогольної та антинаркоманної виховної роботи реалізуються в процесі вивчення навчальних предметів і в позакласній роботі з учнями.

Нікітенко І.О., Великий В.М.

ЗАХИСТ МОЛОДІ ВІД НЕГАТИВНИХ ВПЛИВІВ НЕОКУЛЬТІВ

Включеність українського суспільства у зовнішні процеси глобалізації викликають широке коло соціальних змін, зокрема й зміни суспільних норм і цінностей.

Глобалізм, з одного боку, розширює науково-технологічні та інформаційні обрії розвитку людства, а з іншого – несе в собі ознаки узагальнення і нівелювання особистості. Переоцінка цінностей веде до переоцінки ступеня ризику, що часто призводить до нерозважливої участі молоді в ризикових ситуації. При цьому сама ризикова поведінка часто може проявлятися у різних формах.

За допомогою систем масової комунікації здійснюється переорієнтація суспільної думки шляхом введення нової шкали цінностей, здійснюється дезінформація, поширюються й закріплюються в суспільній свідомості нові моделі життя. При цьому активно застосовується психічний вплив різного виду, форм і змісту.

Метою нашого дослідження є обґрунтування шляхів захисту молоді від небезпечного сугестивного впливу нових культур, що з'являються в Україні.

Об'єктом дослідження є діяльність небезпечних неокультів.

Предмет – механізми сугестивного впливу неокультів на сучасну молодь.

Ми виходили з припущення, що негативний вплив неокультів на жертву має цілеспрямований комплексний характер, при цьому можна виявити ознаки віктимності в поведінці молодих осіб, які зазнають такого впливу.

При проведенні дослідження нами використовувались такі методи: аналіз наукової літератури та матеріалів слідства, які характеризують юридичну практику, опитування молодих людей та їх батьків, узагальнення наявного фактологічного матеріалу.

Під психічним впливом розуміють здійснюване за допомогою мовних і немовних засобів вплив однієї особистості або групи людей на психологію іншої особистості або групи, що виходить із певних корисливих мотивів. В умовах слабко

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

розвинутого психологічного захисту люди стають об'єктом аморальної й навіть злочинної маніпуляції з боку зацікавлених осіб. Причому, уникнути маніпулятивного впливу досить важко, оскільки вмiле звертання до базових потреб і мотивів не може обминути уваги й емоцій тих, кому воно адресовано. Сильний вплив на психіку здійснюється спеціальними прийомами навчання і психічного тиску. Вони спрямовані на емоційно-вольову сферу і можуть викликати самі різні стани людини.

Сугестивні маніпуляції становлять серйозну небезпеку в плані суспільних наслідків поведінки населення й здоров'я націй. Наприклад, за нашим даними, не тільки школярі, але й студенти мають страхи, зміст яких детермінований інформаційними впливами. Прикладом можуть бути страхи соціальних потрясінь, насилля, природних катаклізмів тощо.

При цьому, залежно від типу сугестивного впливу й індивідуально-психологічних особливостей у людей можуть виникати:

- 1) стани, обумовлені надмірною психофізіологічною мобілізацією організму (стрес, домінантні стани, фрустрація, тривога);
- 2) стани, пов'язані зі зниженням тонусу нервової системи (самітність, нудьга, астенія, хворобливе ледарство);
- 3) псевдоневротичні фіксації несприятливих реакцій (фобії, нав'язливі думки, нав'язливі дії);
- 4) порушення та кризи в сфері особистісної мотивації (кризи мотивації, проблеми змістів).

Сугестивність вище у молодих людей з нерозвиненим світоглядом, низькими рівнями свідомості та критичності мислення, таких що втратили значимі життєві орієнтири, мають ослаблене здоров'я.

Вищенаведене стає небезпечним з огляду на засилля у наш час неокультів та їх намагання вплинути на молодь. При цьому в Україні навіть немає юридичного визначення понять «неокульт» і «секта». Доводиться послуговуватись терміном «релігійна організація». У побутовому та науковому розумінні прийнято під сектами розуміти релігійні організації, віддалені від пануючих церков і ворожо налаштовані щодо них, а також такі, що здійснюють деструктивний вплив на особистість, використовуючи силові форми психічного, фізичного та економічного тиску.

Як приклад, можна навести викриття у 2004-2005 роках правоохоронними органами у м.Херсоні діяльності секти, в якій цілеспрямовано вчинялось насильство над молодими її членами у всіх його проявах (психічне, моральне, сексуальне та економічне). І це не поодинокий випадок: так, лише протягом першої

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

половини червня 2005 р. у м. Києві було здійснено 13 самогубств молодих людей віком від 15 до 27 років. При цьому підвищення на одному дереві одночасно трьох осіб дає підстави думати, що вони були учасниками страшного ритуалу.

Практика впливу на свідомість характерна для сектантських і культових організацій, таких як «Церква Христа», «Церква завіту», «Живий потік», культ «Шрі Чинмоя», «Суспільство свідомості Кришни» і багатьох інших. Такі ж підходи характерні для багатьох релігійних протестантських конфесій, що активно діють зараз в Україні.

При цьому аналіз свідчить, що батьки не вважають фактами порушення прав і свобод дитини прилучення її до релігії, якщо самі сповідають, певний релігійний обряд. Причому частіше це стосується дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. У той же час особи юнацького віку вже цілком усвідомлюють випадки силового залучення у церкву як факт порушення свободи особи.

Членів наведених вище культів можна вважати жертвами впливу, однак не пасивними, а такими, що й самі винні у своєму складному становищі. Можна говорити про віктимність поведінки та дій особистості, яка потрапляє у тенети того, чи іншого релігійного впливу.

Віктимність жертв деструктурних впливів сект та неокультів можна охарактеризувати такими чинниками:

- відсутністю самостійності та критичності мислення;
- інфантилізмом і неусвідомленням власної життєвої перспективи;
- неусвідомленням ступеня ризику своєї поведінки та знаходження у певному товаристві;
- недооцінкою своїх можливостей протистояти маніпулюванню (молода людина вважає себе невразливою до сугестивного впливу);
- ігноруванням застережень дорослих і засобів масової інформації: молодій людині здається, що неприємності можуть статись з кимсь іншим, але ніяк не з нею;
- зневажливим ставленням до виконання своїх соціальних ролей «сина», «доньки», «учня», «студента» тощо;
- наявністю великої кількості «вільного часу»;
- відсутність досвіду протистояння психічному тискові тощо.

Слід враховувати груповий феномен культів – виходити з природних впливів групових навіювання та зараження. Навіть присутність інших людей, їх особистий приклад активізує та при-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

скорює психічний вплив різних чинників. Так, власні переживання та пошук правильних оцінок можуть бути досить тривалим процесом, однак під впливом натопу таке самовизначення може відбуватися і миттєво.

Ще більш небезпечним є цілеспрямований вплив на особистість, коли враховуються як її специфічні особливості, так і конкретні умови її існування або ситуації, в якій вона перебуває.

Усвідомлене намагання залучити до культу нових прихильників може включати у себе низку продуманих, логічно ув'язаних дій, наприклад:

- новачку пропонується система нейролінгвістично виважених промов і лекцій, які розраховані на некритичне їх прослуховування,
- слухання супроводжується демонстрацією позитивного сприйняття інформації лояльними членами групи,
- підтримка й схвалення будь яких проявів позитивної оцінки та згоди новачка із пропонованими думками,
- групове однозначне засудження будь-якого вираження своєї незгоди та пошук уразливих сторін особистості з метою провокування відчуття провини за свою позицію,
- збудження інфантильності, дитячої поведінки за допомогою спеціальних прийомів групового багаторазового проговорювання певних сентенцій, наспівування пісень, ігор, спільного проведення урочистостей групових прийомів їжі тощо.

До основних негативних моментів впливу релігійних угруповань можна віднести:

- авторитаризм,
- ієрархічність форм відношень,
- тиск із метою досягнення лояльної поведінки,
- тотальний зовнішній контроль,
- відчуття власної провини ,
- переоцінку цінностей та норм, що склалися у суспільстві,
- деструктивну агресію,
- мислення «образом ворога», засудження самостійної думки,
- ідейну та матеріальну експлуатацію та залежність,
- спотворену, ідеологічно зафарбовану оцінку себе та інших людей і світу,
- мобілізацію страху та паніки (залякування кінцем світу, катастрофами, ворожими силами тощо,
- надмірний пошук особливих релігійних переживань (ма-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

рень, одкровення, шляхом свідомого заглиблення у медитацію, піст, позбавлення сну, вживання наркотиків, перезбудження тощо),

– відхід від реальності та уникнення реальних рішень, втечу в ілюзорний світ відмова від власного «Я» та втрату своєї автономії,

– переоцінку чи недооцінку себе (відчуття безсилля або, навпаки, відчуття всесилля власної величі та приналежності до еліти, одночасний або почерговий прояв цих почуттів – конфлікт амбівалентності),

– сексуальне насильство по відношенню до жінок і дітей,

– матеріальні та фінансові залежності та збитки.

У зв'язку з наведеним важливо передбачити шляхи запобіжної профілактичної роботи, яка б унеможлиблювала негативний вплив деструктивних релігій. Можливий перелік способів протистояння небажаному соціальному впливу, на нашу думку, можна згрупувати таким чином:

Юридичні способи, які включають в себе нормативне визначення понять «неокульт», «секта», «деструктивний вплив релігійної організації» тощо. Внесення відповідних змін до Закону України «Про релігійні організації», конкретизувавши критерії допустимості меж їх впливу на свідомість та поведінку. Розробку юридичних механізмів протистояння деструктивному впливові релігійних організацій.

Соціально-організаційні – координація зусиль органів місцевої влади, освіти, соціальних служб та правоохоронних органів щодо виявлення та припинення дій деструктивних релігійних організацій.

Психолого-педагогічні – формування життєвого досвіду та профілактика психологічної залежності, маніпулювання, контролю свідомості, розвиток у молодих людей самостійності і критичності мислення й рефлексії.

Можна констатувати, що зазначена нами проблема має комплексний характер, відповідно і профілактична робота має бути системною.

ДОВЕДЕННЯ МЕТОДОМ ВІД СУПРОТИВНОГО В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ АЛГЕБРИ

Методи й прийоми доведення тверджень різноманітні. Але з усіх можливих способів доведення того чи іншого твердження бажано вибрати найбільш раціональний. У багатьох випадках найбільш раціональним (а іноді і єдино можливим) є метод доведення від супротивного.

В основі всіх форм доведення від супротивного лежить логічний закон виключеного третього: із двох супротивних тверджень одне завжди правильне, друге – ні, а третього бути не може. Тому замість безпосереднього доведення даного твердження можна показати, що супротивне йому твердження неправильне. Із цього випливає справедливість даного. Звідси загальна схема доведення методом від супротивного: щоб довести якесь твердження T , припускаємо, що воно хибне; якщо виявиться, що це припущення призводить до суперечності, то ми робимо висновок, що припущення неправильне, тобто твердження T – істинне.

Доведенням від супротивного математики активно користувались ще в давнину. Наприклад, Евклід застосував цей метод для доведення того, що не існує найбільшого простого числа.

Сучасні юні математики, які відвідують математичні гуртки, факультативи, спецкурси, знайомляться із цим методом у 5-6 класі. Переважна більшість школярів починає знайомитися з доведеннями методом від супротивного в 7 класі з початком вивчення курсу геометрії, а в шкільному курсі алгебри застосовують його лише інколи або ж взагалі не використовують. Це значно звужує уявлення учнів про можливості цього методу та, подекуди, може спричиняти виникнення учнівського стереотипу щодо суто геометричного його застосування, що вкрай небажано, адже не можна заперечити велику роль навичок мислення від супротивного у вихованні математичної культури та розвитку логічного мислення учнів. Отож, розглянемо деякі можливості застосування методу від супротивного під час розв'язування задач на доведення шкільного курсу алгебри.

1. Доведення ірраціональності числа.

Задача 1. Довести, що число $\sqrt{3}$ – ірраціональне.

Доведення. Припустимо супротивне, тобто що число $\sqrt{3}$ – раціональне. Тоді це число можна подати у вигляді нескоротного

дробу $\frac{a}{b}$, де a – ціле число, b – натуральне. Оскільки

$$(\sqrt{3})^2 = \left(\frac{a}{b}\right)^2, \text{ то } \frac{a^2}{b^2} = 3 \text{ і } a^2 = 3b^2. \text{ Число } 3b^2 \text{ кратне } 3, \text{ отже,}$$

і рівне йому число a^2 кратне 3. Але тоді й число a кратне 3 (якщо б число a було не кратне 3, то й число a^2 було б не кратне 3). Тому $a = 3c$, де c – ціле число. Маємо $(3c)^2 = 3b^2$, $9c^2 = 3b^2$, $3c^2 = b^2$. Число $3c^2$ кратне 3, отже, число b^2 також кратне 3. Тоді й число b кратне 3. Тобто чисельник і знаменник дробу $\frac{a}{b}$ кратні 3.

Це суперечить тому, що дріб $\frac{a}{b}$ нескоротний. Таким чином,

наше припущення неправильне, а значить доведено, що $\sqrt{3}$ – ірраціональне число.

Задача 2. Довести, що $\cos 15^\circ$ – ірраціональне число.

Доведення. Як відомо, $\cos 30^\circ = 2\cos^2 15^\circ - 1$, звідки

$$\frac{\sqrt{3}}{2} = 2\cos^2 15^\circ - 1, 4\cos^2 15^\circ - 2 = \sqrt{3}. \text{ Припустимо, що } \cos 15^\circ$$

– раціональне число, тоді і $\cos^2 15^\circ$, і $4\cos^2 15^\circ$, і $4\cos^2 15^\circ - 2$ теж раціональне число. Але, як показано в задачі 1, $\sqrt{3}$ – ірраціональне число. Отже, у правильній рівності $4\cos^2 15^\circ - 2 = \sqrt{3}$ ліва частина раціональна, а права ірраціональна, чого бути не може. Значить наше припущення хибне, і тим самим доведено ірраціональність числа $\cos 15^\circ$.

Задача 3. Довести, що число $\lg 3 + \lg 7$ – ірраціональне.

Доведення. Припустимо, що число $\lg 3 + \lg 7$ – раціональне.

Тоді $\lg 3 + \lg 7 = \frac{a}{b}$, де a і b – натуральні числа (бо $\lg 3 + \lg 7 > 0$).

Далі маємо: $\lg 21 = \frac{a}{b}$, $21 = 10^{\frac{a}{b}}$, $21^b = 10^a$. Але остання рівність

не може бути правильною, оскільки 21^b при розкладі на прості

множники має 3 і 7, у той час як простими множниками числа 10^a є тільки 2 і 5. Отже, наше припущення хибне, а тому $lg3 + lg7$ – ірраціональне число.

2. Задачі на доведення, що стосуються квадратних рівнянь чи квадратних тричленів

Задача 4. Довести, що якщо n – натуральне число, то $n^2 + n + 2$ не ділиться на 15.

Доведення. Припустимо супротивне, тобто що існує таке натуральне n для якого $n^2 + n + 2$ ділиться на 15. Отже, $n^2 + n + 2 = 15k$, де k – натуральне число (очевидно, що $n^2 + n + 2 > 0$). Маємо квадратне рівняння відносно n : $n^2 + n + 2 - 15k = 0$, причому $D = 1 - 4 \cdot (2 - 15k) = 60k - 7$. Дискримінант закінчується цифрою 3, а тому не є повним квадратом. Значить n – не натуральне число. Отже, зроблене припущення неправильне, а тому $n^2 + n + 2$ не ділиться на 15, якщо n – натуральне число.

Задача 5. Довести, що якщо $p_1 \cdot p_2 = 2 \cdot (q_1 + q_2)$, то хоча б одне з рівнянь $x^2 + p_1x + q_1 = 0$ і $x^2 + p_2x + q_2 = 0$ має дійсні корені.

Доведення. Припустимо, що обидва рівняння не мають дійсних коренів. Тоді $p_1^2 - 4q_1 < 0$ і $p_2^2 - 4q_2 < 0$, звідки $p_1^2 + p_2^2 - 4(q_1 + q_2) < 0$, $p_1^2 + p_2^2 - 2p_1p_2 < 0$, $(p_1 - p_2)^2 < 0$. Але остання нерівність не виконується ні при яких p_1 і p_2 . Отже, наше припущення хибне, і хоча б одне з даних рівнянь має дійсні корені.

Задача 6. Довести, що якщо $c \cdot (a + b + c) \leq 0$, то рівняння $ax^2 + bx + c = 0$ має дійсні корені.

Доведення. Припустимо супротивне, тобто, що корені рівняння $ax^2 + bx + c = 0$ за умови $c \cdot (a + b + c) \leq 0$ не є дійсними. Тому $D = b^2 - 4ac < 0$, звідки $ac > \frac{b^2}{4}$. У такому

випадку $c \cdot (a + b + c) = ac + bc + c^2 > \frac{b^2}{4} + bc + c^2 = (\frac{b}{2} + c)^2 \geq 0$,

тобто $c \cdot (a + b + c) > 0$, що суперечить умові. Отже, наше

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

припущення хибне, а значить дане рівняння має дійсні корені.

3. Доведення нерівностей.

Задача 7. Довести, що при будь-яких a, b, c
 $a^2 + b^2 + c^2 \geq ab + ac + bc$ (нерівність трьох квадратів).

Доведення. Припустимо супротивне, тобто, що існує набір значень a, b, c для якого $a^2 + b^2 + c^2 < ab + ac + bc$. Домножимо обидві частини нерівності на 2, одержимо:

$$2a^2 + 2b^2 + 2c^2 < 2ab + 2ac + 2bc.$$

Далі $(a - b)^2 + (b - c)^2 + (c - a)^2 < 0$. Маємо неправильну нерівність, так як сума квадратів не може бути від'ємним числом. Значить і наше припущення неправильне, а тому $a^2 + b^2 + c^2 \geq ab + ac + bc$.

Задача 8. Довести, що для всіх $a > 0$ і $b > \frac{5}{7}$ виконується

нерівність $\sqrt{a^2 + 3ab + 1} - 1 > a$.

Доведення. Припустимо супротивне: існують деякі значення $a > 0$ і $b > \frac{5}{7}$, для яких справджується нерівність

$\sqrt{a^2 + 3ab + 1} \leq a$. Тоді $\sqrt{a^2 + 3ab + 1} \leq a + 1$. Ураховуючи, що за даних a і b $a^2 + 3ab + 1 > 0$ і $a + 1 > 0$, маємо $(\sqrt{a^2 + 3ab + 1})^2 \leq (a + 1)^2$. Далі $a^2 + 3ab + 1 \leq a^2 + 2a + 1$, $3ab \leq 2a$, $b \leq \frac{2}{3}$ (бо $a > 0$). Ми прийшли до суперечності, адже за

умовою $b > \frac{5}{7}$, $a \frac{5}{7} > \frac{2}{3}$, тому $b > \frac{2}{3}$. Отже, зроблене

припущення хибне, а значить для всіх $a > 0$ і $b > \frac{5}{7}$ виконується

нерівність $\sqrt{a^2 + 3ab + 1} - 1 > a$.

Задача 9. Довести, що для всіх дійсних α виконується нерівність $\cos \alpha + 3 \cos 3\alpha + 6 \cos 6\alpha \geq -7 \frac{3}{16}$.

Доведення. Припустимо супротивне, а саме, що існує α , для якого виконується нерівність

$$\cos \alpha + 3 \cos 3\alpha + 6 \cos 6\alpha < -7 \frac{3}{16}. \text{ Виконаємо деякі}$$

перетворення цієї нерівності:

$$\cos \alpha + 3 \cos 3\alpha + 6(2\cos^2 3\alpha - 1) + 6 \frac{3}{16} < -1,$$

$$\cos \alpha + 3 \cos 3\alpha + 12 \cos^2 3\alpha + \frac{3}{16} < -1,$$

$$\cos \alpha + 3(4\cos^2 3\alpha + \cos 3\alpha + \frac{3}{16}) < -1,$$

$$\cos \alpha + 3(2\cos 3\alpha + \frac{1}{4})^2 < -1.$$

Отримана нерівність неправильна, оскільки $\cos \alpha \geq -1$, а $(2\cos 3\alpha + \frac{1}{4})^2 \geq 0$. Отже, зроблене припущення хибне, а тому

$$\cos \alpha + 3 \cos 3\alpha + 6 \cos 6\alpha \geq -7 \frac{3}{16}.$$

Зауваження. Заперечуючи висловлення зі словом «всіх», останнє замінюємо словом «деяких» і навпаки.

4. Доведення тотожностей

Задача 10. Довести, що $21^2 + 22^2 + 23^2 + 24^2 = 25^2 + 26^2 + 27^2$.

Доведення. Припустимо супротивне, тобто що

$$21^2 + 22^2 + 23^2 + 24^2 \neq 25^2 + 26^2 + 27^2,$$

звідки $24^2 \neq (27^2 - 23^2) + (26^2 - 22^2) + (25^2 - 21^2)$ і далі

$$24^2 \neq 4 \cdot 50 + 4 \cdot 48 + 4 \cdot 46, 24^2 \neq 4 \cdot 144, 24^2 \neq 24^2. \text{ Таким}$$

чином отримали суперечність очевидній рівності $24^2 = 24^2$. Отже, наше припущення хибне, а тому рівність

$$21^2 + 22^2 + 23^2 + 24^2 = 25^2 + 26^2 + 27^2 \text{ – правильна, що}$$

й треба було довести.

Задача 11. Довести тотожність

$$\cos 25^\circ + \cos 47^\circ = \cos 11^\circ + \cos 61^\circ + \cos 83^\circ.$$

Доведення. Припустимо супротивне, тобто що

$$\cos 25^\circ + \cos 47^\circ \neq \cos 11^\circ + \cos 61^\circ + \cos 83^\circ.$$

Оскільки $\cos 18^\circ \neq 0$, то враховуючи припущення маємо $2\cos 18^\circ \cdot (\cos 25^\circ + \cos 47^\circ) \neq 2\cos 18^\circ \cdot (\cos 11^\circ + \cos 61^\circ + \cos 83^\circ)$.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Далі $\cos 43^\circ + \cos 7^\circ + \cos 65^\circ + \cos 29^\circ \neq \cos 29^\circ + \cos 7^\circ + \cos 79^\circ + \cos 43^\circ + \cos 101^\circ + \cos 65^\circ$, $\cos 79^\circ + \cos 101^\circ \neq 0$, $\sin 11^\circ - \sin 11^\circ \neq 0$.

Але, як відомо, $a - a = 0$. Отже, наше припущення хибне, і тому $\cos 25^\circ + \cos 47^\circ = \cos 11^\circ + \cos 61^\circ + \cos 83^\circ$, що й треба було довести.

Ще раз підкреслимо, що в основі методу від супротивного лежить закон виключеного третього. Це одна з аксіом тієї логіки, якою ми постійно користуємось на практиці. Існують, однак, і інші логічні системи, у яких цей закон не виконується. Зрозуміло, що якщо при побудові математики ми будемо використовувати подібні логічні системи, то вже не зможемо застосовувати метод від супротивного в доведеннях. Та й саме поняття «довести» в такій математиці набуватиме іншого змісту. Що ж до розділів математики, які входять до шкільної програми, закон виключеного третього завжди виконується, а тому доведення методом від супротивного є абсолютно строгими й допустимими.

Література:

1. Бевз Г.П. Методика викладання математики. – К.: Вища школа, 1989. – С. 43-44.
2. Завало С.Т. Арифметика, алгебра і елементи аналізу. – К.: Радянська школа, 1969. – С. 42-33.
3. Литвиненко В.Н., Мордкович А.Г. Практикум по элементарной математике. – М.: Просвещение, 1991. – С. 31-32.
4. Нивен А. Числа рациональные и иррациональные. – М.: Мир, 1966.
5. Петров К. Сборник задач по алгебре. – М.: Просвещение, 1984.

Решетняк Л.О.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЛІТЕРАТУРИ

Педагогічна майстерність учителя літератури належить до тих духовно-практичних властивостей особистості, які мають динамічний характер, зумовлені у своєму розвитку як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками й тому вимагають постійної уваги та вдосконалення. Для вчителя літератури важливим є відчуття часу, розуміння художньо-історичних закономірностей образного освоєння дійсності, уміння налагоджувати діалог із літературно-естетичними цінностями минулого й сьогодення. У пошуках відповіді на численні запитання, які виникають у процесі шкільної освіти, учитель літератури прагне спиратися на

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

власний теоретичний і практичний досвід, активно розмірковує над проблемними ситуаціями, пов'язаними зі сприйманням та осмисленням художніх творів, намагається передати естетичне ставлення до світу мистецтва своїм учням під час навчальної та пізнавальної виховної роботи.

Духовно-практична активність учителя літератури та його педагогічна майстерність не з'являється спонтанно. Вона має об'єктивно-суб'єктивну зумовленість, спирається як на зовнішні, так і внутрішні чинники, визначається тим досвідом, який пов'язаний із процесом спілкування зі світом мистецтва, його пізнання та примноження. Саме тому таким актуальним сприймається питання щодо підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури в системі післядипломної освіти.

Слід відмітити, що сьогодні питання післядипломної освіти педагогічних працівників набувають активного й широкого вивчення у таких напрямках: теоретико-методологічна основа післядипломної освіти (С.Крисюк, Н.Протасова); особливості педагогічного процесу післядипломного навчання (О.Галус, О.Горащук, Л.Зазуліна, В.Клюєв, О.Козлова, Л.Прокопенко, В.Пуцов, Г.Різнюк, В.Руссол, М.Скрипник, Є.Смотрицький, Т.Суценок, Т.Тевлін, О.Чернишов, В.Штифурак); зарубіжний досвід післядипломної освіти (М.Красовицький, А.Міхеєв); методична робота з учителями української мови і літератури, гуманітарна підготовка в системі післядипломної освіти (О.Гальонка, О.Журко, Л.Іванова, П.Кононенко, М.Кухта, А.Лавренюк, Ф.Левітас, Л.Ляхоцька, О.Махно, Т.Морозова, О.Неживий, Г.Онкович, А.Сайко, О.Трухан, В.Химинець, О.Химинець, І.Цимбалюк).

На основі вивчення теоретичних джерел, ознайомлення з результатами науково-педагогічних досліджень, присвячених питанням професійного вдосконалення вчителів, можемо констатувати, що в умовах сучасної практики існує декілька чинників підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури (рис.1).

Рис.1. Основні соціальні чинники підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Зазначимо, що одним із чинників підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури є **самоосвіта**. Її сутність полягає в тому, що особистість реалізує свої потреби в професійному вдосконаленні, керуючись при цьому переважно відчуттям того, що їй потрібно для підвищення якості педагогічної праці. Самоосвіту зумовлює особистісна потреба в набутті певного досвіду, знань, умінь, навичок тощо. При цьому слід підкреслити, що першоосновою виникнення такої потреби є почуття людини, її бажання, тягіння до більш досконалої організації педагогічної праці. Спираючись на власні почуття, переживання, емоційне ставлення до навчально-виховного процесу вчитель літератури замислюється над можливостями свого професійного вдосконалення, більш кваліфікованого виконання покладених на нього функцій, шукає доступні й оперативні засоби збагачення своїх теоретичних знань, практичних умінь і навичок, розвитку власних духовно-практичних якостей тощо.

Питання самовдосконалення вчителя в системі неперервної освіти вивчаються О.П.Рудницькою. Учена доводить, що вчителі відчувають потребу в самовдосконаленні, яка є рушійною силою їхнього неперервного навчання й саморозвитку, указує на різноманітні джерела й передумови виникнення потреб. Таким чином, самоосвіта є відображенням стимулюючого впливу професійної діяльності вчителя, адже «планування особистістю тих чи інших змін у собі завжди зумовлено потребами безпосередньої діяльності людини або її досвідом міжособистісного спілкування, які виступають джерелом виникнення рефлексії... наявність рефлексивної позиції відносно своєї діяльності дозволяє запобігти професійній деформації» [5: 22-23].

Самоосвіту як специфічний елемент післядипломної освіти розглядає Н.Протасова: «по-перше, самоосвіта є основою безперервності освітнього процесу, вона мовби цементує, об'єднує усі його ланки. По-друге, саме із самоосвіти починається післядипломна освіта, і вона ж є найвищим щаблем останньої. По-третє, самоосвіта настільки тісно пов'язана з усіма без винятку підсистемами післядипломної освіти, що входить до її складу й зумовлює ефективність функціонування кожної. Нарешті, по-четверте, самоосвіта має й власну цінність як елемент системи післядипломної освіти й може при певних обставинах замінити будь-який із вищеназваних елементів» [4: 38].

Самоосвіта належить до тих чинників підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури, які визначаються самим учителем, а їх зміст та спрямованість – логікою та особливостями

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

ми питань, які набули відчутної актуальності й вимагають свого практичного розв'язання. При цьому вважливо підкреслити, що в кожного вчителя літератури професійно-педагогічна діяльність має індивідуальний характер, що зумовлює виникнення низки питань, які потребують аргументованої відповіді на індивідуальному рівні. Звернення вчителя літератури до самоосвіти є об'єктивною необхідною формою підвищення його педагогічної майстерності.

Важливим чинником підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури є **методична освіта**. Вона здійснюється методичними об'єднаннями вчителів-філологів і спрямована на те, щоб актуалізувати в педагогічній свідомості питання, що пов'язані з оптимізацією навчально-виховного процесу. Сутність методичної освіти полягає в тому, що викладання літератури в школі залежить не лише від суб'єктивних чинників, але й від тих об'єктивних процесів, які мають спільний, узагальнений, типовий характер. Методична освіта покликана вивчати ці процеси, узагальнювати конкретні педагогічні рішення, передавати досвід оптимального розв'язання конкретних педагогічних задач.

Методична освіта, система роботи педагогічного колективу як чинник підвищення майстерності вчителя розглядається в працях М.Новоселецького, О.Поліщука, О.Кирчіва та ін. Зокрема, учені вказують на те, що «останнім часом школи незадовільно забезпечують учителів-словесників необхідними посібниками, наочністю, підручниками, текстами художніх творів. Власні бібліотеки вчителів літератури майже не поповнюються новою літературою, навіть фахові журнали не всі вчителі передплачують. У цій складній ситуації повинні допомогти шкільні, районні (міські) методичні об'єднання вчителів-словесників. Необхідно відновити ту призабуту практику, коли на кожному засіданні один із членів методичного об'єднання робить обширну інформацію про нові книги, статті, що з'явилися з методики викладання мови, літератури. Учителями-практиками розроблялися найскладніші теми, подавалися списки літератури, яку вчитель повинен опрацювати й може використати, готуючись до того чи іншого уроку» [1: 92].

Методична освіта має специфічні функції, що пов'язані з вивченням та розповсюдженням педагогічного досвіду вчителів-філологів, який відтворює важливі принципи навчання й виховання учнів засобами художнього слова, дозволяє враховувати суттєві закономірності сприймання, оцінки, творчої інтерпретації літературно-художніх творів, сприяє ефективному використанню

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

засобів художньо-естетичного впливу на свідомість і поведінку дітей та молоді. Характерною ознакою методичної освіти є те, що вона спрямовує увагу вчителя-філолога на ті питання, які мають загальний характер, тобто стосуються діяльності не окремого вчителя, а системи викладання літератури в школі. Саме тому в умовах методичної освіти вчитель-філолог має можливість отримати ті знання, які дозволяють транспортувати апробований на широкому масиві педагогічний досвід у сферу навчально-виховної роботи школи.

Організація методичної освіти має суттєве значення для підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури. Адже завдяки періодичному обговоренню в школі актуальних питань методики викладання літератури, учитель долучається до необхідного йому досвіду планування навчального процесу на уроці, організації пошукової діяльності учнів, установа діалогічного зв'язку із цінностями художньої культури. Водночас зазначимо, що методична освіта має певні обмеження, а її можливості не охоплюють ті аспекти, що пов'язані із системним вирішенням питань підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури, накопиченню певних теоретичних та прикладних знань. І хоча, як засвідчує шкільна практика, перед учителями літератури сьогодні виникають проблеми, які виходять за межі суто дидактичного змісту й охоплюють питання світоглядної, психологічної, комунікативної спрямованості, без послідовного їх розв'язання не можна розраховувати на бажаний рівень сформованості педагогічної майстерності вчителя літератури.

Серед основних соціальних чинників підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури особливої уваги заслуговує **післядипломна освіта**. Вона здійснюється обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, має певну спрямованість та структуру. Необхідність використання на практиці вказаного чинника підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури зумовлена потребою ефективного розв'язання актуальних проблем їх професійного вдосконалення та надання цій роботі системного, послідовного та цілеспрямованого характеру.

Особливості післядипломної освіти як чинника підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури полягають, передусім, у тому, що в процесі курсової підготовки вчитель має можливість отримати допомогу, яка спрямована на подальший розвиток його естетичного ставлення до мистецтва слова. Адже відомо, що вчитель літератури своїм власним прикладом

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

покликаний впливати на учнів, демонструючи розвинене вміння естетично сприймати, оцінювати, творчо інтерпретувати літературно-художні твори. Його естетичне ставлення вимагає активності почуттів, свіжості асоціативних порівнянь, системності культурно-логічних понять та уявлень, глибини та конкретності знань, що дозволяють сприймати та розуміти художньо-естетичний матеріал, покладений в основу літературного твору.

Як зазначає В.Швірка, більше 35% учителів-словесників вважають себе не готовими до естетичного виховання школярів засобами мистецтва, більшість виявляє неоднаковий інтерес до різних видів мистецтва, очевидно є соціальна переорієнтація й до окремих жанрів усередині видів. «В умовах вузівської та післядипломної освіти необхідно вирішувати такі задачі з естетичного виховання вчителів-словесників: визначити об'єм знань, що дозволять на рівні окремих компонентів формувати естетичну культуру молодої людини; знайти оптимальні шляхи впливу на особистість спеціаліста в умовах мінливої моделі світу, орієнтувати зміст і форми роботи з естетичного виховання вчителя на діалогічність соціокультурних умов та ін..» [6: 74-75].

У процесі післядипломної освіти для вчителя літератури відкривається широка можливість набуття досвіду естетичного сприймання, осмислення та творчої інтерпретації літературно-художніх творів, установлення з ними плідного духовно-практичного зв'язку, виявлення власного ставлення до творів мистецтва, які передбачені шкільною програмою з літератури. Актуалізація естетичних почуттів, оцінних суджень, зосередження уваги на художньо-естетичній цінності літературних творів робить післядипломну освіту важливою умовою підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури.

Не менш суттєвим аспектом, який характеризує післядипломну освіту, є широка можливість послідовного вирішення проблем професійно-педагогічної діяльності вчителя літератури. Ідеться про проблеми, які пов'язані з організацією навчально-виховної діяльності вчителя, його взаємодії з учнями різних вікових груп у процесі вивчення літератури в школі. Програма курсової підготовки вчителя літератури спрямована на розгляд питань, які набувають для вчителя літератури актуального характеру, викликані ситуаціями навчально-виховного процесу, засвідчують зміни, які відбуваються в змісті й технології викладання літератури в школі.

В умовах післядипломної освіти вчитель літератури знайомиться запитаннями фахово-предметного та загально-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

педагогічного змісту, набуває необхідних знань щодо психолого-педагогічного забезпечення шкільного курсу літератури. Його професійно-педагогічний досвід збагачується на основі творчого осмислення провідних педагогічних пошуків організації літературної освіти в школі, використання методичних прийомів та рішень, які набули відповідної апробації та засвідчили свою ефективність. Післядипломна освіта визначає пріоритетний напрям діяльності відповідних кафедр та методичних кабінетів, збагачення взаємовідносин учителя й учнів, утвердження в педагогічній свідомості особистісно орієнтованого підходу до літературної освіти й виховання учнів.

Суттєвою особливістю післядипломної освіти є те, що вона має значні можливості для забезпечення самоорганізації педагогічної майстерності вчителя літератури. Ідеться про створення умов для поступового нарощування та зміцнення духовно-професійного потенціалу вчителя літератури, озброєння його способами постійного самовдосконалення педагогічної майстерності.

Зазначимо, що в процесі післядипломної освіти увага вчителя літератури зосереджується не лише на питаннях його взаємодії з мистецтвом слова та учнівською аудиторією. Для вчителя літератури важливим є також усвідомлення себе з погляду професійної достатності, досконалості, відповідності сучасним вимогам. Звідси виникає внутрішня потреба щодо самоорганізації, яка б дозволяла поступово нарощувати необхідний досвід, а також використовувати його в шкільній практиці. Самоорганізація є свідченням динамічних змін, які відбуваються на рівні педагогічної свідомості вчителя літератури, а також його поведінки в системі взаємодії та співпраці з учнями.

Післядипломна освіта має значний потенціал щодо поетапного підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури. Це важливо в силу того, що педагогічна майстерність не формується в готовому вигляді, а проходить значний шлях свого збагачення, корекції, привнесення чогось нового тощо. Звідси виникає необхідність урахування наявного рівня сформованості педагогічної майстерності вчителя літератури, передачі нового досвіду викладання літератури, який би глибоко усвідомлювався й приймався як такий, що може бути використаний учителем на заняттях із літератури.

Отже, висловлене вище дозволяє констатувати, що існування різних соціальних чинників підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури має об'єктивну зумовленість

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

і засвідчує важливість самоосвіти, методичної та післядипломної освіти. Остання має значні переваги в порівнянні із самоосвітою й методичною освітою в силу того, що спрямована на системне вирішення актуального питання підвищення педагогічної майстерності вчителя літератури. Саме в умовах післядипломної освіти вчитель літератури має сприймати необхідний для його професійно-педагогічного зростання досвід. Цей досвід стосується естетичного ставлення до мистецтва слова, співпраці вчителя й учнів у навчально-виховному процесі, а також можливостей самоорганізації педагогічної майстерності вчителя літератури.

Література:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 50-річчю закарпатського інституту методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, 7 травня 1996 року: Матеріали доповідей та повідомлень / Управління освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації / М.Р.Баяновська (ред.). – Ужгород, 1996. – 195 с.
2. Крисюк С.В. Соціально-педагогічні тенденції розвитку після дипломної освіти педагогічних кадрів в Україні // Матеріали звітної наукової конференції / Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів. – К., ДАККО, 1998. – С. 24-32.
3. Кузьмінський А.І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика. – Черкаси: Вид. від. ЧДУ, 2002. – 288 с.
4. Протасова Н.Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку / Державна академія керівних кадрів освіти. – К., 1998. – 171 с.
5. Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28-31 жовтня 1996 р.: У 6 кн. / АПН України; Чернівецький державний університет ім.Ю.Федьковича / В.С.Филипчук (упор.). – Чернівці, 1996. – Ч. 4: Проблема підготовки кадрів (допрофесійна – професійна (вузівська) – післядипломна освіта). – 248 с.
6. Швырка В.Н. Проблемы эстетического воспитания учителя-словесника средствами искусства в системе последипломного образования // Післядипломна освіта в регіоні: стратегія та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., 28 лют. 2002 р. / Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Інститут післядипломної освіти / Є.М. Хриков (ред.кол.). – Луганськ, 2002. – С. 73-75.

Тестин В.С.

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ

Воспитание активных, всесторонне развитых граждан Украины – сложный и многогранный процесс. Неотъемлемыми составными частями этого процесса является эстетическое и трудовое воспитание подрастающего поколения.

Знакомство с народным искусством способствует и решению труднейшей задачи стоящих перед учителями – расширению и развитию у учащихся художественных представлений, духовных потребностей, воображения, навыков оценки произведений искусства, становление художественного вкуса.

Многие педагоги, работая с детьми, знают, что необходимо у молодежи развивать чувство прекрасного, формировать высокие эстетические вкусы, умение понимать и ценить произведения искусства, памятники истории, архитектуры, красоту и богатство родной природы.

Эстетические представления ныне во многом усложняются, претерпевают изменения, но возвращение к истокам служат своего рода камертоном для учителей, помогают им выработки у своих учащихся умений самостоятельно и верно оценивать многие явления сегодняшней художественной жизни, непосредственно самим разбираться в сложной картине современного искусства. Эстетическое воспитание, умение верно распознать идейно-художественную суть произведения все больше становится важным звеном нравственного воспитания. И эту задачу призвано решить широкое использование духовных ценностей, в том числе художественного народного творчества.

Проблема эстетического воспитания учащихся давно волновало философов, педагогов. Осмысление этой проблемы мы находим в работах Г.З.Апресяна, В.П.Иванова, Н.Б.Крыловой, В.А.Леся, Ю.В.Линника и др. исследования этих авторов позволяют выделить социальные и философские аспекты проблемы, практические и духовные предпосылки эстетического отношения к природе, специфику эстетического восприятия природы, в современном обществе.

Работы по психологии А.Г.Ковалева, Г.С.Костюка, И.С.Кона, Л.Н.Леонтьева и других психологов позволяют с научных

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

позицій пояснити сутність форми проявлення естетического отношения к природе, особенности его развития в школьном возрасте.

Педагогические исследования Н.М.Артеменко, А.И.Бурова, М.А.Верба, И.Ф.Гончарова и др. посвящены формированию эстетического отношения к природе в условиях учебных занятий и во внеклассной работе.

Искусство народных промыслов занимает особое место в системе национального воспитания. Оно несет подрастающему поколению понимание прекрасного, сформировавшееся веками. Искусство народных промыслов является частью национального достояния, которые мы призваны сохранить и приумножить.

Формирование у школьников эстетического отношения к природе средствами декоративно-прикладного творчества является одним из приоритетных направлений деятельности современной школы. Задача учителя состоит в том, чтобы при помощи выразительных средств народного искусства увлечь ребят, научить их творить по законам красоты, приумножать культурные традиции народного края.

Воспитание средствами искусства – основной принцип современной педагогики. «Не художниками и не эстетами мы должны сделать детей в школе, но сильными, полно живущими и полно ощущающими жизнь людьми. Через искусство должна воспитываться творческая воля детей, их воля к действию» [1, с.177].

Занятия различными видами искусства это специфический вид трудовой деятельности, действенное средство воспитания трудолюбия, умение доводить начатое дело до конца. Психологи рассматривают искусство как вид духовно-практической деятельности, непосредственно связанной с материальной обработкой предметов.

В современной педагогике каждая из сторон воспитания подрастающего поколения рассматривается, не изолировано, а в тесной взаимосвязи с другими направлениями этого процесса. Это справедливо и в отношении эстетического и трудового воспитания. «Нельзя себе представить трудовое воспитание – без познания прекрасного в целях, содержании и процессе труда вместе с тем нельзя себе представить и эстетическое воспитание, оторванное от жизни, от активной творческой деятельности» [2, с.7].

Для решения задачи эстетического и трудового воспитания

существуют разнообразные педагогические средства, которыми успешно пользуется современная школа. Среди них прикладное искусство занимает ведущее место, так как позволяет решать эти вопросы в органическом единстве.

Высокие воспитательные возможности прикладного искусства заключены в самой их основе, базирующейся на народном творчестве, сочетающее в себе эстетическое начало с промышленной технологией и ручным трудом. «Ручной творческий труд – это дожившая до наших дней форма труда, естественно сочетающая в себе все стороны человеческой личности, проявляющая в неразрывном целом способность человека и творить, работать и радоваться, познавать и учить других...» [3, с.15].

Занятия прикладного искусства позволяют более активно использовать красоту природы в эстетическом воспитании, формировании зрительных восприятий учащихся. Школьники, занимающиеся прикладным искусством, наблюдают красоту природы более активно и целенаправленно.

Наблюдая природу, ребята приучаются наблюдать, анализировать натуру, отыскивать в ней незаметные с первого взгляда эстетические стороны, свойства. И это умение по-особому видеть мир – один из компонентов эстетической оценки окружающей деятельности.

Природа не только подсказывает учащимся сюжеты для их композиций, она является источником глубокого эстетического наслаждения. Ведь именно из природы учитель и ученики черпают образцы для своих работ.

Природа дает юным материалы, которые становятся предметами труда в их творчестве. Под руками школьников обычная солома превращается в уникальную инкрустацию, горбыль с сучками и гнилью – в резной образ, а какой-нибудь корень от выброшенного речкой ствола дерева – в редкое по красоте и оригинальности классическое изделие.

Работа над декоративным образом требует от учащихся умения наблюдать, способности к логическому мышлению и обобщению.

«В процессе обобщения предметов и явлений действительности учащиеся одновременно отвлекаются от целого ряда других их признаков, сторон, которыми они отличаются друг от друга. Такое мысленное отвлечение называется абстрагированием. Процесс абстрагирования – это познание реальности, заключающееся в обобщении предметов и явлений,

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

выявлении общего в них при отвлечении от других свойств и сторон этих предметов» [4, с. 41]. Такой путь создания изделий прикладного искусства положительно сказывается на умственном воспитании учащихся. Овладение мастерством художественной обработки материалов предполагает и понимание их декоративных возможностей, и развитие фантазии, и приобретение технических знаний и умений. При этом у ребят развивается особое чувство материала, его технические особенности, которые являются одним из критериев развития художественного вкуса.

В результате преобразования материалов в декоративные формы и образцы у детей формируется художественные и трудовые навыки. Они познают красоту труда, так как сами участвуют в создании эстетически выразительных изделий и имеют возможность получить удовлетворение от результатов своего труда. На этих уроках элементы эстетического и трудового воспитания настолько взаимосвязаны, что трудно разделить, когда развиваются художественные, а когда трудовые навыки. Здесь органично сочетается решение творческой задачи с необходимостью овладения приемами какого-либо ремесла, с приобретением трудовых навыков при воплощении замыслов в том или ином материале.

В процессе художественной обработки дерева или металла вырабатывается точность и координация движения. Например, при работах с зубилом или чеканом движения одной рукой с инструментом должны соответствовать ударам молотка, производимым другой рукой. При некоторой тренировке учащийся уже не смотрит, куда ударяет молоток, так как у него вырабатывается точность координации, которая контролируется двигательными ощущениями рук. Тоже происходит и в других видах работы: в резьбе, керамике. Таким образом, координация движения, вырабатываемая в процессе увлеченной работы кружковцев, оказывает благотворное влияние на развитие их мышечной системы и одновременно вызывает эстетическое наслаждение процессом труда.

Период формирования созданного изделия связан с ритмическими действиями. Такова, например, ритмичность в резьбе по дереву, выполнения ряда чеканных операций, что придает процессу труда упорядоченность и эстетическую выразительность.

Координация, ритмичность движения, меткость руки во многом зависят от качества инструментов, которыми работают

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

учащиеся. Особенно важно следить за размерами, весом инструментов, их соответствием возрастным физиологическим особенностям школьников. «Даже самое простейшее украшение на инструменте положительно воздействует на чувства подростков, вызывает эстетические эмоции, влечет продолжению и завершению начатого дела» [5, с.26].

Работа над изделием декоративно-прикладного искусства разделяется на несколько этапов. Сначала идет ознакомление с другими работами в данной области и на этой основе теоретическое обоснование и разработка новых форм и декоративных образцов. Теоретическая деятельность по созданию проекта изделия сменяется практической – физическим трудом по воплощению изделия в конкретном материале. В свою очередь этот вид труда сменяется новой формой деятельности – практически – духовной, когда предмет декорируется (резьбой, чеканкой, например), где соединяются усилия с интеллектуальным поиском – творческим мыслительным процессом.

В результате перемены характера труда человек испытывает духовное удовлетворение, выражающееся в форме эстетических переживаний. Физические и духовные способности личности развиваются во взаимосвязи, цельно, гармонично. Радость творчества – неотъемлемое состояние при активной деятельности в области прикладного искусства.

Эстетическое воздействие в процессе создания изделия на учащихся начинается от восприятия образа и продолжается в работе над эскизом изделия. Чувство радости наполняет ребят после завершения процесса труда, когда учитель отмечает эстетическое достоинство изделий. Такое взаимное переплетение трудовых операций с эстетическим началом на каждом из этапов создании изделий обеспечивает единство эстетического и трудового воспитания учащихся.

Процесс создания декоративных изделий ценен еще и тем, что он может быть успешным еще тогда когда ученик с самого начала представляет себе конечный результат который нужно достигнуть. То есть в ходе создания изделий из дерева и металла ученик планирует свои действия. Ведь не выполнив предыдущие операции, нельзя перейти к последующей. Все это ведет к организованности и культуре труда учащихся, воспитывает умение в любом деле, вносит элемент планирования.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Планирование и контроль – неразрывные процессы. Контроль над качеством создания изделия возможен различного рода. С одной стороны, это контроль учителя, осуществляемый в процессе индивидуальной деятельности учащихся, с другой – промежуточные просмотры не законченных работ, когда учащиеся высказывают свое мнение о собственных работах и товарищей. Возможен и самоконтроль учащихся, когда они, путем сравнения, сопоставляя, анализируя, определяет качество изделия. Это приучает учащихся к точности, аккуратности, самодисциплине, способствует развитию творческого воображения. «Воображение больше включается в трудовую деятельность тогда, когда человек тщательно, в течение всего процесса труда контролирует создающийся и изменяющийся продукт труда. Это можно наблюдать при изготовлении художественных изделий» [6, с. 84].

Во время занятий прикладным искусством, не смотря на свою интенсивность, учащиеся не утомляются, так как периодически меняются операции, а, следовательно, рабочие позы. То нужно поработать стоя, то сидя, то поворачивается объект труда, и нужно найти удачную позу при его обработке, то нужно заточить, поправить инструмент и т. д. Поэтому статическая работа мышц в одном положении продолжается недолго, положение меняется, напрягаются иные мышцы и т.д. Это дает возможность учителю регулировать нагрузку, степень сложности и меру трудности заданий, осуществляя занятия по дидактическому принципу обучения на высоком уровне трудности.

Работа над изделиями художественного характера является одним из активных средств эстетического и трудового воспитания школьников. Процесс труда по художественной обработке материала с его ритмом, темпом, игровым оформлением, увлекает ребят, содействует выявления их способностей. Они приобретают умение самостоятельно трудиться, стремление создавать прекрасное. Результаты труда приносят ученикам творческое удовлетворение, оказывая на них глубокое и эмоциональное воздействие.

Занятия декоративно-прикладным искусством в общеобразовательных школах не носят ярко выраженного профориентационного характера. Они осуществляются в кружках и проводятся в основном с целью нравственно – эстетического воспитания учащихся, поэтому здесь изучаются определенные приемы обработки материалов, доступные

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

школьникам без специальной подготовки. Организация кружка начинается с выбора и подготовки помещения, приобретения нужного оборудования и нужного материала. От этого зависит количество членов кружка и вся его дальнейшая деятельность.

С первого занятия выбирается староста из кружковцев, которые являются помощниками учителя. Староста назначает дежурных по скользящему графику. Они приходят в класс раньше и помогают учителю подготовить все необходимое для занятия. После занятия дежурный приводит в порядок помещение.

Художественная обработка дерева и металла мы начинаем заниматься с подростками с 12-13 лет. Правда и более младшие школьники охотно включаются в такую деятельность и нередко создают для их возраста изделия.

Какой день недели следует отводить для занятия кружка? Дни наиболее низкой работоспособности – понедельник и пятница. «Творчество создает хороший эмоциональный настрой – во вторник и среду дети начинают учиться продуктивнее». Эти данные получены лабораторией школьной гигиены НИИ физиологии детей и подростков АПН.

В кружке занимаются учащиеся 8-11 классов. Они помогают изготавливать инструменты, изготавливать и подбирать материал, оформлять выставки в школе. Работа на токарных и фрезерных станках часто чередуется с ручными действиями. – Разметкой, пилением, строганием, долблением. В тоже время эти операции совмещаются с периодами творческих поисков форм и образов. Кружок объединяет около 10 человек, иначе трудно давать индивидуальную консультацию учащимся в процессе творческой работы.

В начальный период работы кружка, когда приходят новые ребята, организовываются несколько групп с разными уровнями подготовки. К концу года учащиеся приобретают уже достаточный опыт, и на второй год надобность в разделении отпадает.

Продолжительность одного занятия 1,5 часа, но фактически гораздо больше, так как дети с нетерпением ожидают занятий. Длительная работа, как показывает наблюдение, может привести к утомлению ребят, снижению темпа, нарушению координации движения и в конечном итоге к травме.

Очень многое зависит от первого задания, которое учитель предлагает кружковцам. Оно должно быть понятным, доступным для выполнения, интересным по декоративным результатам. Желательно, чтобы первые задания были небольшими по

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

объему, и их можно было выполнить за 2-3 занятия. Выбор материала зависит от возраста учащихся. Детям младшего возраста желательно использовать мягкие породы – осину, ольху и т.д. ребятам старшего возраста рекомендуют работать с древесиной, которая легко режется ножом. Позже, когда окрепнет рука, можно работать с более твердыми породами. Замечено, что подростки охотнее берутся за более трудные в обработке материалы. Это больше отвечает их интересам и их возможностям. Созданные ребятами вещи радуют не только своими творческими результатами. Они испытывают удовлетворение от сознания того, что успешно справились со всеми встретившимися трудностями.

Первыми задания в кружке могут быть общими для всех ребят. Рисунок для него готовится с использованием различных источников (книги, журналы, открытки и т.д.) увеличивая до нужного размера известными способами. С переведенного рисунка делают необходимое количество раздаточных карточек – заданий, по которым работают дети. Необходимо учитывать, что на задание общего характера, выполняемое учащимися у каждого из них потребуется разное время. Пока один едва завершает первую композицию, другой – успевает сделать две работы. В этом специфика индивидуально творческой деятельности в кружке.

Если ученик выполнит первое задание по образцу или хорошо подготовленному рисунку, в последующих композициях он будет стараться рисовать, как будто это не карандаш идет по бумаге, а скажем, нож входит в дерево. Он будет стремиться к технологичности рисунка, подготовляемого для перевода в конкретный материал с помощью конкретных инструментов.

С самого начала приучаем к самостоятельной работе. Получив от учителя рисунок, ученик должен самостоятельно перевести его в выбранный материал и приступить к работе. Используя образцы только на стадии общего знакомства со спецификой того или иного вида декоративно-прикладного искусства. В дальнейшем главным становится самостоятельная творческая работа учащихся.

У школьников различных возрастных групп прослеживаются определенные интересы в выборе техники для декоративных работ. Младших ребят тянет к изображению животных и героям сказок. Ребят среднего возраста интересуют темы космоса и истории. Не редко основу композиции составляет эстетически воспринятые учащимися предметы и явления, события

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

окужающие нас в жизни. Очень многие темы волнуют умы ребят.

В поисках сюжета и материала для творческих работ проводятся со школьниками выходы в поле, парки, улицы города. Внимательно вглядываясь в окружающее, обнаруживая незаметную, не бросающую красоту окружающей среды, учащиеся проникают чувством любви к родному краю.

По мере накопления работ устраивается коллективное обсуждение. Во время обсуждений изделий не редко возникают прения, в которых отчетливо проявляются, оттачиваются эстетические взгляды школьников. Нужно только уметь направить внимание в нужное русло. Постепенно приобретаемое умение анализировать, давать оценку работе, будет способствовать развитию у ребенка творческого мышления.

В конце каждого учебного года наряду с итоговой выставкой творческих работ учащихся, которая проходит в мае месяце, (день знаний) проводится конкурс на лучшее изделие, выделяем и отмечаем наиболее удавшиеся работы. В апреле месяце, в актовом зале школы, проводится игра-шоу «Поле чудес» для ребят-кружковцев, на которой происходит презентация творческих работ и достижений учащихся. Об их достижениях знают все в школе! Это мероприятие, проводится во внеурочное время, которое обычно проходит в «Неделю труда» и привлекает к занятиям декоративно-прикладным искусством новых школьников.

Литература:

1. Старосельцева Н.П. Революция – искусство – дети. – 1966.
2. Лихачев Б.Т. Эстетика воспитания. – 1972.
3. Канцедикас А. Ручной труд мастера – духовная ценность. – 1978.
4. Кузин В.С. Основы обучения изобразительному искусству в школе. – 1977.
5. Яковлев Н.Ф. Эстетическое воспитание учащихся в труде.
6. Игнатъев Е.И. Воображение и его развитие в творческой деятельности.
7. Лямин И.В. Декоративные работы по дереву. – 1970.
8. Елкин В. Дерево рассказывает сказки. – 1978.
9. Хворостов А.С. Чеканка, инкрустация, резьба по дереву. – 1985.

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА РАБОТЫ ШКОЛЫ

Ведущие тенденции образования и воспитания в нашей стране связаны с идеей создания условий для развития личности, способной к самореализации себя как части социальной среды.

Стратегия современного образования заключается в том, чтобы дать возможность всем без исключения учащимся проявить свои таланты и весь свой творческий потенциал, подразумевающий возможность реализации своих личных планов.

В качестве основной цели школы следует определить создание образовательной среды обеспечивающей саморазвитие каждого ученика.

Для выполнения этой задачи воспитание и обучение должны быть нацелены на самовоспитание высокой гражданской позиции, высоких нравственных качеств, на содействие формирования у людей устойчивого естественно-научного взгляда на природу и общество, на своё место жизни, свою роль в обществе.

Организуемая культура работы школы самым непосредственным образом связана с эффективностью организации её деятельности по выполнению своих задач. Невозможно создать хорошо функционирующую школу без надлежащей организационной культуры. Формирование организационных культур – довольно трудоёмкая и многомерная задача. Это координация деятельности, усилий учителей и учащихся, педагогического коллектива и коллектива учащихся.

Поскольку любая организация – это группа людей, которые координируют свои действия для достижения общих целей, то самым важным направлением в формировании организационной культуры является работа с кадрами, т.е. подбор, оценка и развитие учителей, работающих в школе. Существует множество каналов, при помощи которых можно формировать и развивать организационную культуру школы; все каналы можно разделить по двум группам:

- организационная культура работы учителей (повышение педагогического мастерства, профессиональная аттестация, награждения, поощрения);
- организационная культура учебной деятельности учащихся: формирование интересов, мотивов учебы, профориентация, развитие способностей, формирование личности в коллективе;

тиве, демократический стиль отношений между учителями и учащимися; это общешкольные праздники, стенгазеты, внутришкольное радио, школьный музей, образцы, традиции и ритуалы посвящения и выпуска из школы.

Одним из основных путей формирования организационной культуры школы и содержащихся в ней ценностных ориентиров надо признать совместные обсуждения и дискуссии учителей, учащихся по основным проблемам школьной жизни.

Организационная культура работы школы вполне естественно ведет к формированию психологической культуры учащихся, которая в свою структуру включает такие компоненты, которые позволяют учащимся познавать свой внутренний мир, строить свою жизнь, выбирать жизненный путь, создавать благополучную Я – концепцию, получать удовлетворение от жизни.

Каждая школа должна представлять собой самоорганизующуюся социально-педагогическую систему, которая развивается на основе своих возможностей, ресурсов окружающей среды и обеспечивает условия для самоопределения и саморазвития учителей и учащихся.

Школа характеризуется открытостью: между школой и ее окружением существуют взаимосвязи. Саморазвивающаяся школа как открытая система должна быть «оживлена» во всех аспектах образовательного процесса – содержании, формах и методах, технологиях; в организации школьной среды, тесно связанной с социальным окружением. Функционирование предполагает стабильную работу школы в определенном режиме (стабильные общепринятые планы, программы, технологии обучения и воспитания), ориентацию на цели образования, диктуемые социальным заказом.

Приоритетным критерием оценки работы школы до сих пор остаются конечные результаты ее деятельности:

- состояние здоровья учащихся;
- обучаемость учащихся;
- сформированность у школьников ценностных отношений к окружающей действительности.

Перед массовой школой стоит задача осуществлять свою деятельность по принципу индивидуального и дифференцированного обучения. А это требует проведения коррекционно-развивающей работы с различными по уровню развития группами детей и предусматривает различные программы работы.

Особая позиция школы состоит в том, что ребенок в ней – не просто ученик, он – личность. Первостепенное значение в де-

ятельности школы приобретает опора на «сильные» стороны личности и создание на этой основе условий для выбора ребенком собственной позиции по отношению к осваиваемому им знанию, по отношению к другим людям, по отношению к себе и выполняемой деятельности.

Учитель опирается на те возможности школьника, которые обеспечивают успешность его образования.

Образовательный процесс опирается на следующие основания: помочь учащимся научиться познавать, жить вместе, работать, жить в ладу с самим собой.

В традиционной школе ребенку навязываются мысли, знания и навыки, никак не вытекающие из его предшествующего развития, но привносимые извне. Значительное количество информации учащиеся приобретают за пределами образовательного процесса и школы вообще. У них складываются неупорядоченное множество впечатлений, формируется личный опыт.

Учебный процесс, к сожалению, в большинстве случаев к этому опыту индифферентен.

Задача учителя заключается в том, чтобы личный опыт учащихся включить в общую структуру содержания учебного занятия и некоторым образом регулировать его развитие, а также использовать как фактор изучения программного материала на занятиях в кружках, факультативах.

В современной педагогической психологии выделяются четыре основные функции педагогического контроля в школе: диагностическая, обучающая, организующая и воспитывающая. Контроль позволяет провести анализ успеваемости учащихся и изучение (обобщение) качества профессиональной деятельности учителя на фоне успеваемости учащихся по его предмету.

Основные показатели профессионализма учителя четко определены в педагогике и психологии:

1. Диагностическое мастерство учителя – умение поставить диагноз знаний, умений и навыков, определить уровень обучаемости детей, учесть их особенности.

2. Организаторские данные учителя – организация познавательной деятельности учащихся таким образом, когда учебный материал становится предметом их активных действий.

3. Выбор методов и средств обучения с учетом способности детей к усвоению содержания учебного материала и его применению.

4. Воспитательная эффективность учебных занятий: эффективность использования содержания организации средств

ПСИХОЛОГИЯ

и методов обучения для управления психическим развитием детей, для воспитания у них познавательной самостоятельности, ответственности, требовательности к себе и другим.

5. Создание ориентировочной основы познания, при которой каждый учащийся знает, что и как изучать, что и где искать, какую информацию получать, где её применять, по каким показателям использовать.

6. Нравственно-психологическая атмосфера на уроке, стиль и тон отношений учителя с учениками и учащихся между собой;

7. Активная позиция учащихся на уроке, самостоятельность, активность, благожелательное отношение к учителю, умение, способность правильно судить о качестве усвоения изучаемого материала, самоанализ, самооценка.

8. Усвоение ведущих идей науки, терминологии, понятийного аппарата.

Анализ урока – средство систематического и всестороннего контроля за учебным процессом. Анализ урока позволяет сделать вывод о деятельности учащихся, способствовал ли урок развитию способностей, формированию их личности.

Учитель ясно понимает, что его главная задача – помогать учиться самим учащимся. Такой учитель рассматривает себя не урокодателем, а организатором и руководителем учебно-воспитательной деятельности учащихся. Такой учитель внимательно и повседневно изучает учащихся, их возможности и способности, их интересы и склонности, истинные причины их затруднений и успехов.

Такой учитель в случае неудач не ищет их в учениках, а ищет и находит причины этих неудач в своей собственной деятельности.

Он понимает, что неудачи, а их не нужно бояться, – это его просчеты, его неумение, его ошибки в развитии ученической самоорганизации, в том, что в свое время он не сумел в должной степени научить учащихся рационально учиться. Учитель должен осознать, что главной и основной целью его работы должно быть воспитание каждого своего ученика социально зрелой личностью. Конечно, учитель-предметник имеет и свою частную, особую цель обучения учащихся учебному предмету, но эта цель может и должна осуществляться в процессе целенаправленного формирования личности учащихся.

Эффективность деятельности учителя оценивается не только по результатам наблюдения и анализа уроков, но

и с учетом результатов за учебную четверть (полугодие, год). Поэтому современный урок методисты анализируют комплексно по четырём направлениям: организаторская деятельность учителя (с учётом его личностных, коммуникативных качеств); его обучающая деятельность; воспитательная и деятельность учащихся.

Важным аспектом образовательного процесса является интегративность, единство видов деятельности учащихся, которыми они овладевают в учебное и внеучебное время. Содержание различных видов деятельности не только программируется на условиях свободного выбора учащимися их конкретных форм (учебные предметы по выбору, факультативные и дополнительные занятия, кружки и творческие объединения), но и строится в форме учебной деятельности. Благодаря единству видов деятельности учащихся возможно обеспечить системное овладение учащимися способами самоуправления деятельностью в условиях учебной и внеучебной работы.

Педагогическая, психологическая наука выдвигают требования к организации учебного процесса, вытекающие из принципа развития.

Первое требование: при организации и проведении учебного процесса необходимо учитывать и опираться на типологические (возрастные) и индивидуальные особенности учащихся.

Второе требование: учебный процесс следует так организовывать и проводить, чтобы учащиеся всегда испытывали необходимость в преодолении посильных трудностей, чтобы у них возникли потребности в овладении новыми знаниями, новыми способами действий, умениями.

Третье требование состоит в следующем: учебный процесс должен быть так организован, чтобы он проводился в зоне ближайшего развития, опираясь при этом на достигнутый уровень интеллектуального развития.

Формирование личности происходит под влиянием многочисленных факторов, включающих семью, школу, окружающую среду, средства массовой информации. Систематическое влияние на воспитание школьников возможно лишь в условиях школы силами квалифицированных педагогов. Анализ результатов воспитательной работы органически связан с самим процессом воспитания, в какой-то мере является его составной частью.

Рациональная организация работы по диагностике уровня социального развития школьников предполагает широкое

ПСИХОЛОГИЯ

использование разнообразных методов (наблюдение, беседа, анкетирование, опросники). Однако основным методом является метод коллегиальной экспертной оценки в силу того, что социальные качества должны проявляться в социальном окружении и оцениваться теми людьми, среди которых ученик (ребёнок) живёт и учится. Процесс диагностики уровня воспитанности учащихся не самоцель, а действенное средство повышения эффективности воспитательного процесса.

Диагностическая работа педагога проводится совместно со школьным психологом. Работа психолога строится в основном по трём направлениям:

- профилактическая, направленная на обследование разных сторон развития ребёнка в тесной связи с обучением и воспитанием, с целью своевременного предупреждения нарушений интеллекта; формирование у учителей и родителей психолого-педагогической культуры обучения и воспитания детей разных возрастов, уровня развития;
- диагностическая, направленная на изучение особенностей (умственных, физических) развития детей, возможных отклонений, выявление их причин;
- коррекционная работа вытекает из диагностической и предполагает психолого-педагогическую коррекцию выявленных отклонений.

Моделирование воспитательного процесса и прогнозирование его развития требуют особого представления, определяемого общественными целями и социальными условиями. Оно также зависит от профессионального мастерства учителей школы в вопросах психолого-педагогической диагностики, обучения и воспитания.

Педагогический труд очень специфичен, нелегко определить рабочее и нерабочее время учителя, организацию, культуру его работы.

НОТ в школе находит отражение в планировании учебно-воспитательного процесса, его организации, в учебной и воспитательной деятельности педагогов, деятельности учащихся на занятиях и при подготовке к ним.

Не менее важную роль в системе НОТ играют отношения подсистем: педагог – учащиеся, педагог – отдельный учащийся, педагогический коллектив – коллектив учащихся, руководство учебного заведения – педагогический коллектив, руководитель – педагог.

НОТ облегчает проверку деятельности учителей и учащихся

ся; позволяет объективно и квалифицированно оценивать результаты их деятельности. Система НОТ предусматривает индивидуальный подход к учителям и учащимся, всемерное развитие их инициативы и активности, формирование у них навыков самоуправления. Благодаря этому улучшается контроль качества полученных знаний как отдельных учащихся, так и класса в целом.

В систему внутришкольного контроля входит контроль:

- за уроками учителей (в каких классах, по каким предметам, с какой целью контроль, где обсуждаются итоги?);
- качества знаний учащихся (какие контрольные и проверочные работы, зачёты, экзамены, в каких классах, по каким предметам, с какой целью подвергаются контролю?);
- за работой кружков, факультативов (регулярность занятий, количество занимающихся, тематика занятий, итоги работы, принципы отбора в кружки?).

Контролировать работу школы – значит направлять учебно-воспитательный процесс в нужное русло, влиять на деятельность коллектива таким образом, чтобы обеспечить эффективность функционирования его звеньев.

Под организацией учебного процесса в педагогической психологии понимают систему взаимоотношений и взаимодействий учителя и учащихся между собой в этом процессе, а также способ структурирования учебного процесса, в том числе учебного материала, обучающей деятельности учителя и учебной деятельности учащихся. Именно в организации и осуществлении учебного процесса главным образом проявляется творческая деятельность учителей.

В процессе обучения и воспитания учитель на уроке и вне его использует такие основные способы воздействия, как внушение, убеждение, подражание.

Существуют различные стили педагогического общения, которые зависят от личности учителя. Выделены наиболее распространенные стили педагогического общения.

1. Общение на основе увлеченности общей творческой деятельностью. В основе этого стиля – единство высокого профессионализма педагога и его этической установки.

2. Общение на основе дружеского отношения. Такой стиль общения можно рассматривать как предпосылку эффективности общей учебно-воспитательной деятельности.

3. Общение-дистанция. Суть этого стиля в том, что в системе взаимоотношений педагога и учащегося в качестве

разграничения выступает дистанция.

4. Общение-запугивание. Этот стиль общения объясняется неумением организовать продуктивное общение на основе увлеченности общей деятельностью.

5. Общение-заигрывание. Этот тип общения связан с неумением организовать педагогическое общение и соответствует стремлению завоевать дешевый авторитет у детей.

Результаты проведенных исследований дают возможность методистам сделать рекомендации педагогам для повышения эффективности педагогического общения.

Формирование положительного отношения учащегося к учителю, учению, школе или коллективу сверстников составляют предпосылку успешного достижения целей воспитания. Формирование взаимоотношений между учителями и учащимися следует считать не только важным средством влияния на развитие личности школьника, но и продуктом воспитательной деятельности педагогического коллектива школы.

Организационную культуру работы можно показать на примере научно-исследовательской работы педагогического коллектива школы №28.

В плане работы школы на учебный год есть раздел «экспериментально-методическая работа». Выполнение этой работы постоянно контролируется заместителем директора по научно-методической работе. Педагогический коллектив на протяжении ряда лет проводит экспериментальную работу по проблеме «Школа развития и саморазвития личности школьника» (по модели семестрово-зачётной системе обучения). Эксперимент в школе осуществляется по технологии С.И.Подмазина (Запорожский госуниверситет).

Семестрово-блочно-зачетный режим обучения (СБЗН) – это инновационная система обучения, в основу которой положено уже апробированные формы учебной работы. Система, в которой качественный характер поставленных ею целей и задач, а также возможностей их решения, существенно отличаются в положительную сторону от традиционной системы.

Отличие структуры учебного процесса от стандарта проявляется в том, что основными элементами системы являются:

- пятидневная рабочая неделя;
- семестровая организация учебно-педагогической деятельности на протяжении учебного года;
- спаренные сокращенные уроки по схеме 35-5-35 минут;
- дополнительные индивидуальные занятия (ДИЗ);

– зачёт.

Цель эксперимента (обучающего, формирующего): не только смоделировать и определить направление для создания условий удовлетворения познавательного-интеллектуальных запросов учащегося, но и целенаправленно формировать его запросы в интеллектуальном самоутверждении. Объединить в этом направлении стремление к интеллектуальной самореализации как личности учащегося, так и личности учителя на основе результативной части психодиагностического мониторинга, спроектировать оптимальное направление их интеллектуально-креативной духовной жизнедеятельности.

Сроки экспериментально-исследовательской работы: август 1997-июль 2005г. Поставленная задача требует максимальной мобилизации внутренних возможностей и учителя, и ученика. Это происходит как на уроках в процессе преподавания разных предметов путём интеграции, где эмоциональный фактор может выполнять свою конструктивную роль, так и путём создания студий, факультативов по интересам, что создаёт ученикам возможности, условия для развития и проявления своих способностей и творческих наклонностей. Технология блочного изучения предметов помогает учащимся «окунуться» в предмет, что создаёт предпосылки для приобретения системных, глубоко осмысленных знаний. Педагогический коллектив школы последовательно внедрял все запланированные установки каждого из этапов программы эксперимента. Так; I-этап подготовительный (с ноября 1997 г. по январь 1998 г.) был посвящён осмыслению тех теоретических и практических аспектов, которые позволили определить принципиальные положения осуществления экспериментально-исследовательской работы. В практическом плане это проявилось в формировании всего блока документов, которые определяют идею крупноблочного-семестрово-зачётной системы организации педагогического процесса:

- разработана форма годового плана работы школы с учётом особенностей названной системы;
- проведение целого ряда учебных семинаров для учителей школы;
- сформулирован и определён психологический фон для восприятия системы родителями и учениками;
- психологической службой школы проведён выборочный психодиагностический мониторинг как для педагогического, так и для ученического коллектива;

ПСИХОЛОГИЯ

– проведена практическая апробация отдельных элементов семестрово-зачётной системы.

Таким образом, выполненная на I этапе работа создала методически-организационный фон для II этапа:

– диагностико-концептуальное обоснование проведения эксперимента (на период январь-май 1998г.)

На втором этапе, учитывая короткий период его осуществления, усилия педагогического коллектива и руководства школы были направлены на прогностическое осмысление будущей прикладной деятельности по реализации в полном объёме целостного педагогического процесса школы на основе крупноблочной семестрово-зачётной системы его организации:

– уточнены позиции учебного плана, рабочих документов для учителей и учащихся;

– особенности методики работы учителей, учащихся на спаренном уроке;

– возможности дифференцированной, индивидуальной работы с учениками;

– содержание и методика проведения всех зачётов.

Система учебных предметов по содержанию и методически построена так, что у педагога появилась возможность использовать инновационные формы проведения урока, создавать ситуации творческого поиска, создавать собственную творческую лабораторию.

В конце учебного года был проведен сравнительный анализ уровня обученности учащихся за 1997-1998 и 1998-1999 учебные годы. По условиям эксперимента предполагалось, что в первый год уровень знаний учащихся должен был в какой-то степени снизиться, но учителя получили рост высокого уровня знаний на 3,7%; на 4,2% вырос достаточный уровень. Но и низкий уровень значительно повысился (на 2,3%) за счёт повышения требований к учащимся.

Выполненная на I-II этапе работа позволила сформулировать основы плана эксперимента на III этапе: организационно-прогнозирующем (август 1998 г. – июнь 2000 г.). Отличительной чертой этого этапа было последовательное осмысление и внедрение в деятельность учителей принципа лично-интегрально-креативной деятельности учащихся при регулирующей деятельности учителя.

С этой целью была проведена учебно-методическая работа с учительским активом, апробация целой серии уроков нового типа. Результаты работы были проанализированы на

методических семинарах в школе, а также на семинарах для учителей, завучей, директоров школ города Херсона и Херсонской области.

В 1999-2000 учебном году экспериментальная работа школы была направлена на реализацию организационно-прогнозирующего этапа эксперимента, основными задачами которого были:

- разработка теории, методики, технологии обучения учащихся с высокими интеллектуально-креативными возможностями;
- практическая реализация перехода школы от предметной системы обучения к системе проблемного обучения, в основе которой находится личностно-интегрально-креативная деятельность учащихся под регулирующим воздействием учителя;
- осмысление и последовательное формирование специфической учебной среды школы, которая благоприятствует развитию и саморазвитию личности учащегося.

На протяжении учебного года был разработан целый ряд зачётов по разным предметам, которые позволили выявить уровень обученности и обучаемости детей старших классов.

Учителя чаще всего проводят нестандартные уроки: уроки семинары, уроки-конкурсы, уроки-лекции, уроки-экскурсии. Эта система даёт возможность сократить количество предметов, которые ученики изучают в каждом семестре, ежедневно и за неделю. Количество предметов, которые учащиеся изучают на протяжении дня, не превышает трёх-четырёх. Благодаря этому уменьшается количество подготовок для учащихся. Уменьшается и объём домашних заданий, так как учитель и ученики успевают много выполнить на уроке в школе.

Свободное время во второй половине дня ученики используют для занятий в музыкальных и спортивных школах, студиях, кружках, секциях.

Задачей эксперимента является развитие креативного мышления и всей личности в целом, что, прежде всего, реализуется во внеурочное время.

В конце учебного года был осуществлён сравнительный анализ уровня обученности учащихся за 1998-1999 и 1999-2000 годы. Анализ показал изменения в уровне учебных достижений учащихся: высокий уровень – 0,8%, достаточный (средний) уровень снизился на 0,7%, что позволило сделать вывод: высокий уровень увеличился по сравнению с прошлым учебным годом за счёт достаточного. В свою очередь средний уровень

ПСИХОЛОГИЯ

увеличился за счёт низкого уровня на 0,35%.

В результате на III этапе был выполнен проект механизма системы крупноблочной семестрово-зачётной организации педагогического процесса в конкретных условиях нашей школы, что позволило уверенно перейти к IV этапу эксперимента: развивающему и формирующему (август 2000– июль 2003 год).

С самого начала этого этапа школа стала стабильно работать по расписанию семестрово-зачётной деятельности во всех своих звеньях. Создана хорошая документальная база, которая обеспечивает уверенное функционирование этой системы. Весь педагогический коллектив подготовленным вошёл в методический ритм спаренного урока.

Наработана целая система разных видов зачётов, проведение которых и по содержанию и по организации позволило коллективу учителей убедиться в результативности своей деятельности. Полученные количественные и качественные показатели работы школы активизировали учителей к тому, чтобы экспериментальная система начала работать на развитие и саморазвитие учащихся.

В 2000-2001 учебном году начальная школа построила свою работу с учётом теории и практики эйдетики.

Уже в конце учебного года стало понятно, что эйдетическое направление органически развивают семестрово-зачётную систему и способствует развитию и саморазвитию личности учащихся начальной школы, а также может стать одной из ключевых позиций для работы в средних звеньях школы.

Кроме того, в процессе эксперимента в старшем звене успешно прошла апробацию авторская программа «Основы экономики» в 10-11 классах.

Работа по этой программе показала, что ученики старших классов получают возможность в своём личном развитии подняться на качественно новый уровень понимания социально-рыночных отношений в нашем обществе.

Весь комплекс эксперимента по своему содержанию и методико-организационной деятельности в рамках семестрово-зачётной системы организации педагогического процесса повлиял на качественный уровень воспитательной работы школы.

Начиная с августа 2000 года, школа работает на IV этапе эксперимента: развивающем и формирующем, основными задачами которого были:

- внедрение в сознание и жизнедеятельность каждого

ПСИХОЛОГІЯ

ученика школы (в соответствии со ступенями обучения) системы учебно-познавательной технологии, с помощью которой возможно реализовать самотворчество его как личности;

- апробация курса «Самоусовершенствование личности»;
- проведение системных психодиагностических, социологических, дидактических обследований на предмет выявления динамики в процессе развития и саморазвития личности ученика после перехода на новый уровень обучения;
- анализ промежуточных психолого-педагогических результатов эксперимента, внесение соответствующих корректив и рекомендаций в учебно-воспитательный процесс;
- оказание помощи учителям в организации учебного процесса в условиях эксперимента;
- теоретическое и практическое овладение учителями инновационной системой образовательной технологии развивающего обучения;
- продолжение работы учителей по созданию направления единого педагогического обогащения среды школы, что способствует развитию и саморазвитию ученика.

В конце IV этапа был проведён сравнительный анализ учебных достижений учащихся за 1999-2000 и 2000-2001 учебные годы. После анализа стало ясно, что высокий, достаточный и средний уровни выросли в целом на 10,2%, и уменьшился низкий уровень на 10,2% по сравнению с прошлым годом.

В 2000-2001 учебном году школа продолжала работу по направлению IV этапа: развивающего и формирующего.

Педагогический коллектив школы настойчиво работал над выполнением исследовательски-учебных задач, значительно повысил своё профессиональное мастерство. Учителя школы в своей работе используют инновационные методы обучения: современные образовательные технологии, интерактивные методы обучения, работают над развитием критического мышления учащихся, их умением принимать самостоятельные решения; создают условия для реализации принципов личностно-ориентированного обучения.

В школе постоянно работает психологическая служба, одной из форм работы которой является психолого-педагогическое обследование учащихся с целью выявления, диагностики уровня их умственного, социального и творческого потенциала.

Школа постоянно работает по обновлению содержания эксперимента.

ПСИХОЛОГІЯ

На этом этапе были разработаны:

- рекомендации по организации работы с одарёнными и неуспевающими учениками;
- рекомендации по методике проведения спаренного урока в условиях эксперимента;
- содержание тематических аттестаций по разным предметам;
- формы и содержание зачётов по всем учебным предметам.

В конце 2000-2001 и 2001-2002 учебных годов был проведён сводный анализ учебных достижений учащихся, который показал, что в эти годы значительно вырос высокий, достаточный и средний уровень обучённости. Это привело к снижению низкого уровня.

В 2002-2003 учебном году учителя школы продолжали совершенствовать своё профессиональное мастерство в условиях эксперимента:

- принимали участие в организации и проведении общешкольных методических мероприятий (семинары, круглые столы, педагогические чтения, интеллектуальные игры);
- разрабатывали дидактические материалы;
- изучали и внедряли передовой педагогический опыт учителей других школ;
- готовили и проводили открытые уроки и внеклассные мероприятия, посещали уроки всех коллег;
- публиковали свои статьи по материалам эксперимента, принимали участие в работе Всеукраинских конференций по актуальным проблемам педагогики и психологии.

Научный совет в школе работает с 2000 года. На заседаниях совета обсуждались и принимались решения по многим вопросам:

- подводились итоги каждого этапа эксперимента;
- обсуждалась, анализировалась работа методобъединений учителей;
- заслушивались отчёты о работе учителей методистов школы;
- обсуждались материалы публикаций учителей школы;
- обсуждался передовой опыт учителей, и разрабатывались рекомендации по этапам работы эксперимента;
- обсуждался опыт учителей начальных классов по проблеме внедрения в практику методов развития памяти.

Все учителя школы постоянно работают со школьным

психологом по разным направлениям: психодиагностика и коррекция психического развития учащихся; взаимоотношения учителя и учащихся, формирование классного коллектива, предупреждению конфликтов; работа классных руководителей с родителями учащихся; оздоровление учащихся и многое другое, а главное, завершение эксперимента в 2004-2005 учебном году.

Анализ деятельности администрации школы совместно с педагогическим коллективом показал, что в школе существует единый порядок планирования работы и её выполнения, созданы комфортные условия для работы творческих групп учителей, повышения профессионального мастерства, что даёт возможность школе добиваться хороших показателей в воспитании и обучении детей. В конце 2004-2005 учебного года научный совет подвёл итоги эксперимента по семестрово-зачётной системе обучения учащихся. Анализ показал, что система эффективна: повысился уровень обучаемости и обученности, творческий потенциал учащихся, профессиональное мастерство учителей; многие элементы системы (пошаговый контроль, зачётная система, парные уроки) следует внедрить в практику школы.

Литература:

1. Максимов В.Г. Педагогическая диагностика в школе. – М.: Academia, 2002.
2. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – М.: Academia, 2003.
3. Александровская Э.М. и др. Психологическое сопровождение школьников. – М.: Academia, 2002.

Філіппова В.П.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ШЕСТИРІЧНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ**

Змістовні та динамічні характеристики шкільної адаптації шестирічних першокласників перш за все обумовлені одним із трьох рівнів (високим, середнім, низьким) сформованості готовності дитини до школи. За Р.В.Овчаровою, складовими готовності дитини до шкільного навчання виступають такі:

1. Психологічна та соціальна готовність.
2. Розвиток значущих для школи психофізіологічних функцій.
3. Розвиток пізнавальної діяльності.
4. Стан здоров'я [4,141].

Аналізуючи теоретичні та практичні розробки вчених – психологів, важко не помітити, що в цих розробках найменше уваги приділялось саме дослідженню першої складової – психологічної (особистісної) та соціальної готовності до школи. Активно вивчалися пізнавальні процеси дошкільників та першокласників (наприклад, широко застосовуються «Тесты учебных способностей для 1 класса» В.В.Тарасун, альбом Ю.З.Гільбуха «Розвивайте розум дітей», дослідження Л.А.Венгера, А.Л.Венгера «Домашняя школа мышления» тощо [5; 3; 1].

У той же час, як наголошували Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Л.І.Божович та інші, проблема адаптації дитини-першокласника до шкільного навчання перш за все лежить у сфері співвідношення соціальної ситуації розвитку та здатності дитини оволодіти провідною для цього вікового етапу діяльністю – учінням.

Соціальна ситуація розвитку шестирічного дошкільника, який повинен стати школярем, є складним утворенням саме через своє протиріччя – перехід від ігрової до навчальної діяльності. На думку Д.Б.Ельконіна, психічний розвиток проходить у формі оволодіння дитиною діяльностями двох типів:

- такими, у рамках яких відбувається орієнтація в основних смислах людської діяльності та освоєння цілей, мотивів і норм взаємин між людьми (до них належить рольова гра дошкільників);
- і такими, у яких освоюються суспільно вироблені способи дій із предметами та еталони виділення в предметах тих чи інших сторін (до них належить навчальна діяльність молодших школярів) [6].

Отже, позитивно-адаптивний перехід дитини від рольової гри до навчальної діяльності та включення її в останню неможливий без достатньо високого рівня оволодіння дитиною структурою й механізмами соціальних відносин, системою комунікацій, регуляцією мотиваційної сфери, елементами довільності та розвитком самосвідомості особистості на межі 6-7 років.

Психологічними дослідженнями останніх десятиліть доведено, що проблема адаптації дітей до шкільного навчання безпосередньо пов'язана з низьким рівнем їхньої соціалізації як системи виховання в родині та поза нею (педагогічна та соціально-педагогічна занедбаність); невмінням дитини спілкуватися та адекватно реагувати на стосунки з однолітками й дорослими (афективна поведінка, аутсайдерство в групі, конфліктність, агресивність); несформованість усвідомленої вчин-

кової мотивації в спілкуванні, грі, навчанні; низький рівень самосвідомості (неадекватна самооцінка, несформована позитивна мотивація діяльності та поведінки, слабка воляова регуляція та волевий самоконтроль особистості дитини 6-ти років). Саме ці характеристики психічного розвитку особистості та соціальної ситуації психічного розвитку шестирічної дитини провокують дезадаптацію до шкільного життя, до прийняття дитиною соціальної ролі учня та її формування як особистісної соціальної позиції учня початкової школи, для якого провідною діяльністю виступає учіння як навчальна діяльність з усіма її складовими: навчальною мотивацією, навчальною ситуацією, навчальними діями, системою контролю та самоконтролю, оцінюванням та самооцінюванням.

Вивчаючи процес входження шестирічних дітей у нову для них ситуацію соціального розвитку, дослідники виокремлюють систему об'єктивних та суб'єктивних труднощів, що супроводжують перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку та позивні адаптаційні умови цього переходу. Уважається, що система об'єктивних труднощів (прийняття режиму школи, організація власної діяльності школяра, норми спілкування та взаємодії з педагогом і однокласниками) типова для всіх дітей, що починають учитися в школі; вона завжди супроводжує адаптаційні процеси й цими ж процесами до кінця першого півріччя знімається як проблема. Система ж суб'єктивних (індивідуальних) труднощів залежить від міри сформованості тих чи інших параметрів готовності шестирічної дитини до школи (особистісних, поведінкових, емоційних, мовленнєвих, мотиваційних, пізнавальних, комунікативних тощо), і тільки ця система труднощів вимагає від учителів та батьків серйозної уваги. Такий усталений підхід батьків, педагогів та психологів до системи труднощів шкільної адаптації не може, по-перше, пояснити всі складності суб'єктивного переживання кожною дитиною необхідності включення її в нову соціальну роль учня, по-друге, визначити ті чи інші, властиві тільки даній дитині, труднощі особистісного розвитку в мотиваційній та комунікативній сферах, закритість у спілкуванні, недостатню усвідомленість себе як суб'єкта навчальної діяльності, невміння керувати власними діями (навчальними – перш за все) та контролювати виконання вимог школи як наступного (після дошкільного закладу) інституту соціалізації особистості учня. Погоджуючись із думкою Р.В.Овчарової, О.С.Газмана, М.Є.Харитонова та інших про необхідність своєчасного, до школи та в перші місяці навчання

ПСИХОЛОГІЯ

в школі, діагностування складностей саме в сфері соціальних відносин дитини, важливо визначити три провідні види труднощів, що можуть стосуватися всіх дітей, а не тільки тих, хто відноситься до категорії «важких», «педагогічно занедбаних» тощо. До таких труднощів належать:

- 1) труднощі у сфері відносин до дорослого (вчителя), а звідси – невміння першокласника вибудовувати стосунки в навчальній діяльності та прийняти ним соціальної ролі учня;
- 2) труднощі у сфері відносин з однокласниками – дитина не вміє прийняти точку зору партнера, спирається на власні усталені стереотипи та установки в оцінюванні ситуації, інформації, завдання, учинку тощо;
- 3) труднощі у сфері відносин до власного «Я» – завищена чи занижена самооцінка, низький рівень самоконтролю, невміння правильно оцінити свої дії чи можливості, слідування за лідером, страх самостійних рішень тощо [4; 2].

Види труднощів можуть бути притаманні як окремих, так і багатьом учням класу. Крім того, для першокласника може бути притаманним перший, другий чи третій вид труднощів як прояв окремої дезадаптивної ситуації, або ж усі три види труднощів проявлятися разом, у комплексі. За кожним із наявних у дитини видів труднощів у сфері відносин стоїть система виховання в дошкільному дитинстві; тому як шляхи та методи діагностики цих труднощів, так і способи їх подолання можуть спиратися перш за все на ігрову діяльність різного рівня складності – від сюжетно-рольових ігор, ігор за правилами до режисерських (О.С.Газман, М.Є.Харитоновна).

Р.В.Овчарова пропонує виокремлювати провідні труднощі у сфері відносин з однолітками в шестирічних дошкільників, що проявляються як симптом непопулярності в групі, симптом некоммунікбельності, симптом «діти – нелюдьми», симптом домінування авторитарних егоїстичних тенденцій, «комплекс Попелюшки», симптом антилідерства та пропонує їх теж корегувати через реалізацію програми корекційних ігрових завдань. Якщо ж ці труднощі притаманні шестирічним першокласникам, то до ігрових завдань повинні додаватися такі прийоми корекції, як аналіз реальних життєвих ситуацій, групове обговорення конфліктних проявів, тренінги комунікативних умінь, вправи із психогімнастики спілкування та комунікативності [4].

Більш складні за проявами та наслідками для дитини труд-

нощі у сфері відносин до педагога – якщо спілкування з однолітками як звичне, знайоме, переноситься з дошкільного дитинства у школу, то із соціальною роллю вчителя першокласник «зустрічається» вперше, роль учителя дитині незнайома й не завжди зрозуміла. Якщо стосунки, які виникають із першої зустрічі школяра з учителем, сприймаються дитиною неадекватно приписаним соціальною роллю педагога та роллю учня відноси́нам формалізації та регламентації, то в дитини вони можуть спровокувати початок шкільної дезадаптації. Шкільна дезадаптація визначається як утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи, що в подальшому може призвести до виникнення шкільної тривожності, афективної поведінки, порушень у навчанні, до конфліктних відносин із дорослими та однолітками, «виученій безпомічності», до порушень в особистісному розвитку. Визначено, що одна з головних причин шкільної дезадаптації в молодших класах пов'язана з характером сімейного виховання, тому й зняття труднощів у відносинах «учень – учитель» повинно здійснюватися через комплексну роботу психолога з дитиною та її батьками: це спільні тренінги активної комунікації, ранжування дитиною ознак соціального середовища як комфортного, ігри-тренінги діалогічного спілкування, ігри-імітації реальних навчальних ситуацій. В усіх запропонованих корекційних та розвиваючих заняттях провідна роль повинна належати шкільному психологу, який розробляє, здійснює й оцінює взаємодію учня, родини та вчителя в різних ситуаціях спілкування. Своєчасне діагностування труднощів спілкування першокласників з учителем і проведення комплексу активного комунікативного тренінгу з урахуванням вікових та особистісних характеристик дітей дозволить зняти значну кількість проблем дитини у спілкуванні з учителем, засвоєнні першокласником соціальної ролі учня та подоланні труднощів адаптації до школи в умовах особистісно орієнтованого навчання.

Література:

1. Венгер Л.А., Венгер А.Л. Домашняя школа мышления. – М.: Знание, 1984.
2. Газман О.С., Харитоновна Н.Е. В школу – с игрой. – М.: Просвещение, 1991.
3. Гильбух Ю.З., Георгіівська В.А. Развивайте разум дітей: Альбом: У 2-х ч. – Київ: Освіта, 1993.
4. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога в образовании. – Москва, 2000.
5. Тарасун В.В. Тесты учебных способностей для 1 класса. – Киев, 1992.
6. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М., 1960.

ОФІЦІЙНА СТОРІНКА

**ПЛАН ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
на II півріччя 2006 року**

Термін проведення	Серпень-вересень								28.08-20.09	
	Вихователі д/з (спец.)	Вчителі початкових класів (спец.)	Вчителі укр. мови та літератури (II кат.)	Вчителі математики (спец., II кат.)	Вчителі біології та основ здоров'я (I, вища кат.)	Вчителі історії, права та етики (I, вища кат.)	Вчителі англійської мови (II кат.)	Вчителі технічної праці (спец., II кат.)	План	факт
м. Херсон	5	1	4	5	7	6	11	3	42	
м. Каховка	2		1	1					4	
м. Нова Каховка	3	1	1	1	2	1	3	2	14	
Бериславський	2	2	2	2	3	2	1	1	15	
Білозерський	2	2	2	1	1			2	10	
Великолепетиський		1						1	2	
Великоолександрівський		2	3	1	2	3	1	1	13	
Верхньорогачицький		1			1			1	3	
Високопільський	1	1	1		1		1	1	6	
Генічеський	2	2	2	1	1	2	2	2	14	
Голопристанський	3	1	4	4	2	3	3	2	22	
Горностаївський	2	1	1	1		1		1	7	
Іванівський			1	2			1	1	5	
Каховський	1	2	1	1	1	1	1	1	9	
Каланчацький	1	1	1						3	
Нововоронцовський	2	1	1	1	1	1		2	9	
Нижньосірогозький	1	1	1	1	1	1		1	7	
Новотроїцький	1	2	1	2	1	1		1	9	
Скадовський		4		1	2	2			9	
Цюрупинський	1	3	2	2	2	1	1	1	13	
Чаплинський	1	1	1	1	2	2		1	9	
ПТУ				2		3			5	
Обл. заклади										
Всього:	30	30	30	30	30	30	25	25	230	

ОФІЦІЙНА СТОРІНКА

ПЛАН ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Термін проведення	Вересень-жовтень								22.09 – 12.10	
	Райони	Директори ЗНЗ	Вчителі фізкультури (I, вища кат.)	Завідувачі д/з та методисти	Вчителі початкових класів (I кат.)	Вчителі української мови та літератури (I кат.)	Вчителі зарубіжн. Літератури, російської мови та етики (спец., II кат.)	Вчителі математики (I, вища кат.)	Вчителі хімії (I, вища кат.)	План
м. Херсон	2	7	9	5	5	11	7	7	53	
м. Каховка				1		1	1		3	
м. Нова Каховка	1	2	2	1	1		3	2	12	
Бериславський	4	1	1	2	1		2		11	
Білозерський	3	1	3	2		1		2	12	
Великопетитський	1	2		1	1			1	6	
Великоолександрівський	2	1	1	1	2		2	2	11	
Верхньорогачицький	1		1						2	
Високопільський	1	1			1				3	
Генічеський	1		2	2	2	2	1	1	11	
Голопристанський	2	2	2	3	4	1	2	2	18	
Горностаївський	1		1	1		1	1	1	6	
Іванівський	1			1		1		1	4	
Каховський	1	2	1	1	1			1	7	
Каланчацький	2		1	2		1	1	1	8	
Нововоронцовський	1	1	1	1	1	1	1	1	8	
Нижньосірогозький	1			1		1	2	1	6	
Новотроїцький	2		2	1	1	1			7	
Скадовський	1	1	1	1	1	1		1	7	
Цюрупинський	1	2	1	2	2	1	1	3	13	
Чаплинський	1	2	1	1	2	1	1	1	10	
ПТУ								1	1	
Обл. заклади										
Всього:	30	25	30	30	25	25	25	30	220	

Директори ЗНЗ за фахом: фізкультура, початкові класи, українська мова та література, зарубіжна література та російська мова, математика, хімія.

ОФІЦІЙНА СТОРІНКА

ПЛАН ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Термін проведення	Жовтень-листопад 16.10-08.11									
Райони	Заступники директорів з НВР	Заступники директорів з ВР	Вихователі д/з (спец.)	Вчителі початкових класів (вища кат.)	Вчителі української мови та літератури (II кат.)	Вчителі математики (I кат.)	Вчителі фізики (I, вища кат.)	Вчителі історії, права та етики (I, вища кат.)	План	Факт
м. Херсон	6	3	9	30	5	4	4	6	67	
м. Каховка	1	1	2	2	1		1	1	9	
м. Нова Каховка	3	2	3	3		3			14	
Бериславський	3	2	1	1	3	2	2	1	15	
Білозерський	3		1	3	2		1	1	11	
Великолепетиський	2			1		1	1		5	
Великоолександрівський	1	2	1		2	1	2	3	12	
Верхньорогачицький		1		1					2	
Високопільський	1	1		1		1			4	
Генічеський	1	3	3		2	1	2	1	13	
Голопристанський	2		1	3	5	2	2	4	19	
Горностаївський	1			1	1	2			5	
Іванівський		1		1	1				3	
Каховський	1	1	1	2	1	1		1	8	
Каланчацький	1		2			1	1		5	
Нововоронцовський	1	3	1	1	1		2		9	
Нижньосірогозький			1	1	1	1		1	5	
Новотроїцький	1	2	2	1	1		1	1	9	
Скадовський	1	1		2			1	1	6	
Цюрупинський	1		1	5	2	1	2	2	14	
Чаплинський		1	1	1	2	3	1	1	10	
ПТУ						1	2	2	5	
Обл. заклади		1							1	
Всього:	30	25	30	60	30	25	25	25	250	

Заступники директорів за фахом: початкові класи, українська мова та література, математика, фізика, історія та право.

ПЛАН ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Термін проведення	Листопад-грудень 13.11 – 06.12									
Райони	Вихователі інтернатних закладів, ППД	Керівники технічних гуртків, методисти СЮТ	Шкільні бібліотекарі	Вихователі д/з (I, вища кат.)	Вчителі початкових класів (I кат.)	Вчителі укр. мови, літератури та етики (вища кат.)	Вчителі зарубіжної літератури, російської мови та етики (I, вища кат.)	Вчителі музичного мистецтва	План	факт
м. Херсон	4	5	6	18	4	4	3	4	48	
м. Каховка		1			2	1	1	2	7	
м. Нова Каховка	2	4	3		2	2	2	1	1	6
Бериславський		1	3	1	2	2	2	1	12	
Білозерський	2				2	1	1	2	8	
Великопетитський	1	2			1	1	2		7	
Великоолександрівський	2		1		1	2	1	1	8	
Верхньорогачицький		1				1		1	3	
Високопільський		1	1						2	
Генічеський		1	2		1	3	3	2	12	
Голопристанський	4	1	3	2	3	2	4	2	21	
Горностаївський		1	1		1	1		1	5	
Іванівський			1		1			1	3	
Каховський			1		2	1	1	3	8	
Каланчацький			2		1			1	4	
Нововоронцовський			1	1	1	4	1	2	10	
Нижньосірогозький			1		2		1		4	
Новотроїцький	2		1	1	1			1	6	
Скадовський	1	1	1		1	1	2	2	9	
Цюрупинський	1		1	2	2	3	1	1	11	
Чаплинський		1	1			1		2	5	
ПТУ										
Обл. заклади	6								6	
Всього:	25	20	30	25	30	30	25	30	215	

ОФІЦІЙНА СТОРІНКА

ПЛАН ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Термін проведення	Грудень									
	08.12 – 28.12									
Райони	Директори ЗНЗ	Вихователі дитячих закладів (II кат.)	Вчителі початкових класів (II кат.)	Вчителі математики (I, кат.)	Вчителі фізики (I, вища кат.)	Вчителі географії та економіки (I, вища кат.)	Вчителі англійської мови (I кат.)	Вчителі технічної праці (I, вища кат.)	План	Факт
м. Херсон	1	14	3	5	4	4	5	4	40	
м. Каховка				1		4	2	1	8	
м. Нова Каховка	1	2	2			2	2	1	10	
Бериславський	2		2	1	3	2	2	2	14	
Білозерський	2	3	2	1	1	1	2		12	
Великопетитський			1		1			1	3	
Великоолександрівський	2		1	1	3	1	2	1	11	
Верхньорогачицький	1		2				2	1	6	
Високопільський	1		1			1			3	
Генічеський	2	2	2	2	1	2	2	1	14	
Голопристанський	2	2	1		3	2	2	2	14	
Горностаївський	1		1	1					3	
Іванівський	1		2						3	
Каховський	1		1		1	1	1	2	7	
Каланчацький	1		1	1		1	2		6	
Нововоронцовський	1		1	1	2		1	1	7	
Нижньосірогоський	1		2	1	1			1	6	
Новотроїцький	2		1			2		1	6	
Скадовський	1	1	1	1	2	3	2	2	13	
Цюрупинський	1	1	1	3	1	2	2	2	13	
Чаплинський	1		2	5	2	2	1	2	15	
ПТУ				1					1	
Обл. заклади										
Всього:	25	25	30	25	25	30	30	25	215	

Директори ЗНЗ за фахом: початкові класи, географія та економіка, математика, фізика, англійська мова, технічна праця.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрієвський Борис Макійович – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільного виховання та початкового навчання Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Бабенко Валентина Миколаївна – учитель фізкультури Верхньорогачицької ЗОШ №2 Херсонської області.

Блах Еліна Ігорівна – студентка V курсу факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету.

Болдіна Олена Валеріївна – учитель I категорії ЗОШ №56 м.Херсона.

Боянжу Марк Григорович – викладач кафедри практичної психології Херсонського державного університету.

Вайда С.М. – заступник директора з навчально-виховної роботи Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів №28.

Вайда Т.С. – начальник кафедри фізичної культури та спеціальної фізичної підготовки Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ (ХЮІ ХНУВС), кандидат педагогічних наук, доцент, майор міліції.

Велика Оксана Василівна – практичний психолог спеціалізованої школи №12 з поглибленим вивченням французької мови м.Херсона.

Велика О.О. – учитель-методист ЗОШ №37 м. Херсона.

Великий В.М. – завдувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, канд. пед. наук, доцент ХЮІ ХНУВС.

Водотика Сергій Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри соціальних та економічних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Войчек О.С. – оперуповноважений карного розшуку Комсомольського РВ ХМВ УВС України в Херсонській області.

Гончаренко Любов Анатоліївна – викладач кафедри українознавства Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, магістр.

Дяченко Валентина Іванівна – учитель фізкультури Красненської ЗОШ I-III ступенів Садовського району Херсонської області.

Завадський Михайло Васильевич – директор Херсонської гімназії №6.

Зайцева Тетяна Григорівна – завдувач кафедри соціально-економічних дисциплін ХЮІ ХНУВС, кандидат педагогічних наук, доцент.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Зданевич Л.В. – завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницького гуманітарного інституту.

Зіміна Марьяна Олександрівна – Херсонський державний університет, Інститут іноземної філології, кафедра перекладознавства.

Ігнатенко Л.В. – ХЮІ ХНУВС.

Карташова Ірина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри зоології Херсонського державного університету.

Коньков Аркадій Миколайович – кандидат медичних наук, доцент кафедри дефектології Херсонського державного університету.

Копилова Світлана Вікторівна – кафедра соціальної роботи Херсонського державного університету.

Кравченко Ірина Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, заступник декана з навчальної роботи соціально-психологічного факультету Херсонського державного університету.

Кретчак О.М. – учений секретар ХЮІ ХНУВС, кандидат психологічних наук.

Кузьменко Василь Васильович – завідувач кафедри менеджменту освіти Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, кандидат педагогічних наук, доцент.

Кузьменко Юлія Василівна – викладач кафедри виховної роботи Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Кушнарєнко Ю.В. – студентка магістратури економічного факультету Херсонського державного аграрного університету.

Логвіненко Андрій Миколайович – курсант ХЮІ ХНУВС.

Лук'яненко Г.І. – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м.Київ.

Масленнікова Т.Я. – заступник директора з навчально-виховної роботи Херсонської середньої школи №28.

Марієв Юрій Володимирович – психолог Центру практичної психології при УМВС України в Херсонській області.

Моїсєєв Сергій Олександрович – завідувач науково-методичної лабораторії фізичного виховання та основ захисту Вітчизни Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Морозов Анатолій Семенович – професор кафедри ОРД та СТ Херсонського юридичного інституту НУВС.

Надточий Людмила Анатоліївна – учитель трудового навчання Цюрупинської загальноосвітньої школи №2.

Нікітенко І.О. – курсант ХЮІ ХНУВС.

Носенко Олег Анатолійович – учитель математики обласного ліцею Херсонської обласної ради.

Решетняк Л.О. –

Савенок Людмила Андріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Саган Олена Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільного виховання та початкового навчання Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Слободенюк Лідія Іванівна – проректор з навчально-методичної роботи Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Слюсаренко Ніна Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту освіти Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Тестін Володимир Сергійович – учитель трудового навчання Херсонської спеціалізованої школи №24.

Туркот Тетяна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту організації Херсонського державного аграрного університету.

Чабан Наталія Іванівна – завідувач кафедри виховної роботи Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шлома Олександр Іванович – директор Херсонської середньої школи №28.

Шишко Людмила Станіславівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформатики Херсонського державного університету.

Філіппова Віолетта Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Херсонського державного університету.

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
В ЖУРНАЛІ «ТАВРІЙСЬКИЙ ВІСНИК ОСВІТИ»**

1. Матеріали мають бути представлені у друкованому вигляді обсягом 4-14 сторінок комп'ютерного набору формату А-4 на дискеті та роздруковані на аркушах білого паперу. Стаття набирається в редакторі Word шрифтом Times New Roman (інтервал – 1,5, кегль 14, поля – по 20 мм). Оформлення статті (рисунків, таблиць тощо) згідно з вимогами ВАК.
2. Автор ставить підпис на звороті останньої сторінки статті, чим підтверджує достовірність написаного та правильність набору (відсутність помилок).
3. До статті додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові повністю, поштова адреса, телефон, місце роботи, посада, наукове звання, вчений ступінь).
4. Статті надсилати за адресою:

Гончаренко Л.А.

Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів

вул. Покришева, 41

м. Херсон, 73034

т. (0552) 54-05-58 E-mail: suitti@norma4.ks.ua

Зразок оформлення статті

Іваненко О.І.

**Розвиток творчих здібностей учнів
на уроках трудового навчання та креслення**

Анотація українською мовою (2-3 речення)

Текст статті

Література:

Примітка: автор може забрати дискету протягом місяця після виходу номеру журналу зі статтею.

**Південноукраїнський регіональний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів**

ТАВРІЙСЬКИЙ ВІСНИК ОСВІТИ ©

Науково-методичний журнал
виходить один раз на квартал

№ 1 (13)

Херсон

2006

Підписано до друку 07.11.05 р. формат 60x84/16 (А-5)

Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Arial

Умовн. друк. арк. 14 Наклад 600.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія ХС №227 від 3.12.2002 р.

Друк здійснено з оригінал-макету

у видавництві Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів

Свідоцтво ХС №54 від 10.02.2006 р.

Адреса редакції й видавництва

73034

м.Херсон

вул.Покришева, 41

тел. (0552) 54-02-00

E-mail: suitti@norma4.ks.ua